

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ: ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ: «Ελληνορωμαϊκές-Ελληνοϊταλικές Σπουδές»

Συνεπιβλέπουσες: Αναπλ.Καθ. Άννα Θέρμου & Επίκ.Καθ. Ρουμπίνη Δημοπούλου

Γεώργιος Τραπεζούντιος: Ο βίος και το έργο του.

Φοιτήτρια: Δήμητρα Αθ. ΚΑΤΣΑΝΟΥΛΗ

Α.Φ.Μ.: 1566012009005

[Αθήνα 2022]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1)ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....σελ.3-4	
2)ΣΥΝΟΨΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ.....4-5	
3)ΣΥΝΟΨΗ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ.....5-6	
4)ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 6-14	
5)Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ Γ.ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ.....14-18	
6)ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Γ.ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ.....18-54	
7)ΔΙΑΜΑΧΗ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ...54-65	
8)ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΕΡΓΟΥ..... 65-76	
9)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....77-78	
10)ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....79-88	

Σημείωση: Η εικόνα του εξωφύλλου (by Google Images) είναι ηλεκτρονικά εισηγμένη από τον Ιστότοπο της Αμβροσιανής Βιβλιοθήκης του Μιλάνου.

1) ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αποδημία-διασπορά είναι βαθύτατα εξυφασμένη με το ελληνικό στοιχείο. Από αρχαιοτάτων χρόνων, ο Οδυσσέας ή Ολυσσέας (Ulisse) αποδήμησε σε αλλαργινές γαίες για να δώσει διέξοδο στο αδιέξ-**οδ**-ο που είχαν περιέλθει οι συμπατριώτες του και πολέμησε για την πατρίδα του, λειτουργώντας σαν ολετήρας. Ο ρους της Ιστορίας κατέδειξε ότι αυτός ο τύπος ανθρώπου στιγμάτισε την περαιτέρω πορεία των Ελλήνων. Δεν είναι τυχαίο, ότι στις λατινογενείς γλώσσες χρησιμοποιούν την λέξη *diaspora* για να αποτυπώσουν τον διασκορπισμό, για να εκφράσουν λεκτικά την γόνιμη μετακίνηση των ανθρώπων και την λέξη *migration* για να αποδώσουν την απλή μετακίνηση ανθρώπων από τόπου σε τόπο.

Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος είναι, κατά την άποψή μου, ο Οδυσσέας του 15^{ου} αιώνα. Είναι πολυμήχανος, ικανός, ευφυής, αλλά ταυτόχρονα ο κυκλοθυμικός χαρακτήρας του και η εριστική του διάθεση προς τα πράγματα, τον οδηγούν στο να διέπεται ο βίος του από αστάθεια και να περιέρχεται σε δυσχερείς καταστάσεις. Έτσι, καταλήγει κι εκείνος, όπως ακριβώς ο Οδυσσέας να είναι πολύπαθος και πολύπλαγκτος.

Αυτή η εργασία είχε σαν πυξίδα τον John Monfasani, που έχει αφιερώσει την ζωή του στην μελέτη και την ανάδειξη του Γεωργίου Τραπεζουντίου. Στην Βιβλιοθήκη του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Ε.Κ.Π.Α, καθώς και στην Βιβλιοθήκη του Τμήματος Ιστορίας εντόπισα αρκετό υλικό για την Αναγέννηση. Επίσης, πολύτιμο υλικό λήφθηκε από την Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και από την Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία απαρτίζεται από: Πρόλογο, Σύνοψη στην Αγγλική, Σύνοψη στην Ιταλική, Εισαγωγή-Ιστορικό Πλαίσιο, Βίο του Γεωργίου Τραπεζουντίου, Το έργο του, Διαμάχη Τραπεζουντίου-Βησσαρίωνα, Αποτίμηση Έργου, Συμπέρασμα. Στον Πρόλογο προλέγεται γιατί επελέγη ο Τραπεζούντιος ως θέμα εργασίας. Στις Συνόψεις γίνεται συνοπτική έκθεση του προς εξέταση θέματος. Στην Εισαγωγή αναλύεται ιστορικά ο Βυζαντινός Λόγιος. Στον Βίο του Τραπεζουντίου διεξάγεται προσπάθεια αποτύπωσης του βιογραφικού σχεδιάσματος του Λογίου. Στο Έργο του γίνεται αναφορά του εκτεταμένου έργου του. Στο κεφάλαιο της Διαμάχης του Τραπεζουντίου με τον Βησσαρίωνα, επελέγη να αναπτυχθεί σε ξεχωριστό κεφάλαιο για να διαφανεί εν τοις πράγμασι ο απόηχος της διαμάχης των δύο Λογίων στην Ιντελιγκέντσια της εποχής. Σ' αυτό το κεφάλαιο,

εμφαίνεται ότι εκτός από τις προσωπικές τους διαφορές, μέσω αυτής της έριδας καταβλήθηκε προσπάθεια για να αποτυπωθεί η ποιοτική σύγκριση μεταξύ Ουμανισμού και Σχολαστικισμού. Επίσης, οι εμπλεκόμενοι αγωνίζονταν να αποδείξουν εάν ο Πλατωνισμός ή ο Αριστοτελισμός συμβαδίζει με τις αρχές του Χριστιανισμού. Στο κεφάλαιο Αποτίμηση Έργου γίνεται προσπάθεια συνοπτικής αποτύπωσης της αποτίμησης- αποήχου του εκτενέστατου έργου του Λογίου. Τέλος, στο Συμπέρασμα καταγράφεται το απόσταγμα της εργασίας.

Εν κατακλείδι, πρέπει να αναφερθεί ότι το θέμα και ο τίτλος της εν λόγω εργασίας επελέγη από τον Καθηγητή κ. Ιωάννη Πολέμη, αλλά μετά από την αποχώρηση από το Π.Μ.Σ., η Γεν.Συνέλευση του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας όρισε ως επιβλέπουσα την Αναπλ.Καθηγήτρια κ. Άννα Θέμου και συνεπιβλέπουσα την Επίκ.Καθηγήτρια κ. Ρουμπίνη Δημοπούλου. Οφείλω και στις δύο καθηγήτριες ευχαριστίες για την πολύτιμη καθοδήγησή τους.

2) S y n o p s i s

It sounds as a cliché, but it is indeed true that just after Manuel Chrysoloras appeared in Florence in 1397, the Greek language and philosophy and the classical studies met an unprecedented revival. The Council of Ferrara-Florence (1438-1439) rose as a necessity to deal with the Turkish shadow which cast over more and more the Byzantine territory. That is why the Greeks became increasingly interested in the possible reunion of the Churches. From the early 15th century the Italian *Signorie* employed Greek scholars as their secretaries; and the latter pursued Greek with a sometimes furious intensity. Greek was not only becoming useful to the ecclesiastical or statal affairs, it was also fashionable, given that in the 15th cent. it is everywhere vociferously voiced the trend to endorse thoroughly the Ancient Greek writers-Philosophers.

During this time, either before or after the Fall of Constantinople (1453), many Greek scholars fled to Italy such as: George of Trebizond, George Gemistos-Plethon, Bessarion, Ioannis Argyropoulos, Dimitrios Chalkokondylis, Ianos Lascaris and many others that are known as *Byzantine fugitives- Émigrés*.

George of Trebizond (1395~1472) was born in Candia of Crete, where he received his early education, appearing in Italy in 1428, when he was in his early thirties. George studied Latin under both Vittorino da Feltre and Guarino da Verona. He became professor of Greek at Vicenza and later on, as the successor of Filelfo, at Venice. Afterwards, he was appointed as secretary of Popes Eugenius IV and Nicholas V. George was a fanatical Aristotelian. Regarding his work, a few words should be said of his *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. This work deals with his attack upon Pletho's preference for Plato over Aristotle. George via this tract tried to prove the superiority of Aristotle compared to Plato. Actually, he was indefatigable worker of philosophy and that is why his work was pretty extensive.

3) S i n o s s i

Suona come un cliché, ma è vero che subito dopo Manuel Crisolora, apparse a Firenze nel 1397, la lingua greca, la filosofia e gli studi classici hanno provato rinascita inaudita. Il Consiglio di Ferrara-Firenze (1438-1439) sorse come una necessità attuale per affrontare l'ombra turca che getta sopra il territorio bizantino sempre di più. Ecco perchè i Greci rendono retta alla possibile riunione delle Chiese. A partire dai primi anni del 15° secolo, le Signorie assumono come segretari studiosi Greci. Senz' altro, la lingua greca non era solo utile per gli affari ecclesiastici o statali, all'epoca andava anche di moda approfondire in Filosofia e Lettere Classiche.

Durante questi tempi, prima o dopo della caduta di Constantinopoli (1453), molti studiosi greci fuggirono in Italia: Giorgio di Trebisonda, Giorgio Gemisto-Pletone, Bessarione, Ioannis Argyropoulos, Dimitrios Calkokondylis, Ianos Lascaris ed altri ancora che sono noti come *Fuggitivi-Émigrés Bizantini*.

Giorgio di Trebisonda (1395-1472) nacque in Creta, che essendo trentenne ed avendo ricevuto la sua prima educazione, andò in Italia nel 1428. Vittorino da Feltre e Guarino da Verona gli insegnarono Latino. Divenne Professore di Greco prima a Vicenza e poi, come successore di Filelfo, si spostò a Venezia. In seguito, fù assunto come segretario dei Papi Eugenio IV e Niccolò V. Giorgio era un aristotelico fanatico. Per quanto riguarda il suo lavoro, un paio di parole andrebbero riferite al suo *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. Questa opera si occupa del suo attacco alla preferenza di Pletone a favore di Platone contro Aristotele. Tramite questo

trattato cerca di dimostrare la superiorità di Aristotele rispetto a Platone. Infatti, fù instancabile lavoratore di filosofia e pertanto il suo lavoro come studioso è piuttosto esteso.

4)ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η παρουσία του Μανουήλ Χρυσολωρά¹ στην Φλωρεντία², η Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας³ (1438-1439) και η Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), συνιστούν τα γεγονότα-ορόσημα του Ουμανισμού και της Αναγέννησης⁴. Ο Ουμανισμός προλείανε το έδαφος για την έλευση της Αναγέννησης, οπότε ο άνθρωπος τίθεται στο κέντρο του κόσμου. Το κίνημα του Ουμανισμού προέκυψε από τα παράγωγα του κοινοτικού πολιτισμού και την γέννηση της ανθρωπιστικής κουλτούρας. Οι πρώτοι Ουμανιστές θεωρούν τους εαυτούς τους συνεχιστές του έργου του Πετράρχη και του Βοκκακίου. Η κλασική αρχαιότητα είναι πρότυπο για την ευρωπαϊκή σκέψη⁵. Η ανακάλυψη και επανεκτίμηση της αξίας των Κλασικών, η εφαρμογή της λογοτεχνικής άσκησης, η τεράστια σημασία που δίνεται στην πνευματική διαμόρφωση του ατόμου, η εστίαση του ατόμου στην ανθρώπινη φύση και τις αισθήσεις, χωρίς αυτό το ενδιαφέρον να θεωρείται επιλήψιμο-μιαρό-αμαρτωλό, όλα αυτά αντιπροσωπεύουν την αντίληψη της νέας πραγματικότητας, που προϋποθέτει και θέτει στο επίκεντρο τον Άνθρωπο.

Η Πόλη υπήρξε –ανά τους αιώνες- πόλος έλξης πολιορκητών από τους Αβάρους, τους Άραβες, τους Σταυροφόρους (1204) με αποκορύφωμα το τελειωτικό πλήγμα από τους Οθωμανούς, που επέφερε την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και κατ'επέκταση σηματοδότησε το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας⁶. Και λίγο

---

¹ G.Cammelli, *Μανουήλ Χρυσολωράς*, μτφρ. Δέσπ. Βλάμη, εκδ. ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2006,σελ.13.

² C. Bianca, "La presenza greca in Italia alla fine del XV secolo" στο *Studi Slavistici VII*, ed.FIRENZE UNIVERSITY PRESS 2010, σσ.245-246 .

³ M. Garzaniti, *Il Concilio di Ferrara-Firenze e l'idea della "santa Russia"*,στο: M. Garzaniti, L. Tonini (a cura di), *Giorgio La Pira e la Russia*, Firenze 2005, σσ. 223-239.

⁴ J.Burckhardt, *Ο Πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, μτφρ. Μ. Τοπάλη, εκδ. ΝΕΦΕΛΗ, Αθήνα 1997, σσ.142-144.

⁵ B.Snell,*Η Ανακάλυψη του Πνεύματος*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1997,σελ.347.

⁶ F. Niutta, "Prospettive orientali. Momenti dell'incontro con la cultura greca",στο M. Chiabò et al. (a cura di), *Alle origini della nuova Roma: Martino V(1417-1431). Atti del Convegno (Roma, 2-5 marzo 1992)*, Roma 1992,σσ. 205-224.

πριν, αλλά κυρίως μετά την Άλωση, ολοένα και περισσότερες μαζικές μετακινήσεις⁷ παρατηρούνται προς τις βενετικές κτήσεις (Κρήτη⁸, Επτάνησα) με απώτερο στόχο την μετάβαση στην Ιταλία⁹. Έλληνες απαντούμε συγκεντρωμένους στην Φλωρεντία, στην Βενετία, στην Νάπολη, στην Ρώμη, τον Τάραντα, την Ανκόνα (ή Αγκώνα). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, η οποία το 1470 διαπραγματευόταν με τον δήμο της Σιένα να αγοράσει μια μεγάλη έκταση όπου θα μπορούσαν να εγκατασταθούν οι επήλυδες συμπατριώτες της. Μπορεί μεν το όραμα της Νοταρά να μην υλοποιήθηκε, αλλά η πρόθεση και μόνο δείχνει ότι την εποχή εκείνη πολλοί Έλληνες είχαν συρρεύσει στην Ιταλία, αναζητώντας καταφύγιο και ένα καλύτερο μέλλον¹⁰. Για παράδειγμα, στα τέλη του 15^{ου} και αρχές του 16^{ου} αιώνα, στην Βενετία απογράφονται περίπου 6.000 Έλληνες στους συνολικά 150.000 κατοίκους της Βενετίας¹¹. Αλλά πέραν της δημογραφικής επίδρασης η πιο σπουδαία ήταν η πνευματικο-πολιτισμική. Ήταν τρόπον τινά το πρωιμότερο «brain drain» (διαρροή υψηλά μορφωμένων ανθρώπων) στην σύγχρονη Ιστορία της Δύσης.

Δεν είναι τυχαίο ότι για την παρουσία των Ελλήνων λογίων κάνει λόγο ο Francesco Sansovino στο *magnus opus* του *Venetia Citta Nobilissima et Singolare* (1581) για τις αναρτημένες προσωπογραφίες των: Μανουήλ Χρυσολωρά, Ιωάννη Αργυρόπουλου, Γεωργίου Τραπεζουντίου, Θεοδώρου Γαζή και Δημητρίου Χαλκοκονδύλη, στο παλάτι του Δόγη¹²

---

⁷ J.Le Goff, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*; μτφρ. Ελ. Ζέη- επιμ. Α. Ελεφαντής & Α. Μαραγκάκη, εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2006, σσ.335-336.

⁸ Χρ.Μαλτέζου, «Το Ιστορικό και Κοινωνικό πλαίσιο» στο *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφ. Νατ. Δεληγιαννάκη, εκδ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ηράκλειο 2008, σσ.43-44.

⁹Fr.Lestringant, "Le Monde ouvert", στο *L'Europe de la Renaissance/ 1470-1560*, ed.G.CHAIX-EDITIONS DU TEMPS, Nantes 2002, σσ.17-20.

¹⁰ D.Stathakopoulos, *The Byzantine Empire*, ed.I.B.TAURIS, London 2014, σσ.180-183.

¹¹ U. Tucci, "La Grecia e l'economia veneziana", στο: G. Benzoni (a cura di), *L'eredità greca e l'ellenismo veneziano*, Firenze 2002, σσ. 139-156.

¹² Μαλτέζου, Χρ., «Βυζαντινό άρωμα στο έργο του Francesco Sansovino», στο ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, τ.ΚΣΤ', Αθήνα 2005, σσ.193-198.

Δίχως άλλο, θα έλεγε κανείς ότι βασικά χαρακτηριστικά της Αναγέννησης είναι: i) η παρουσία των Βυζαντινών Λογίων¹³ στα ιταλικά εδάφη και ii) η κραυγαλέα στροφή προς τους Κλασσικούς Έλληνες συγγραφείς. Δεν είναι υπερβολικό, εάν κάποιος ισχυρισθεί ότι χωρίς την παρουσία του Μανουήλ Χρυσολωρά¹⁴ το 1397 στην Φλωρεντία, η Ιστορία της Αναγέννησης θα ήταν σίγουρα διαφορετική. Η συμβολή του –τόσο από την θέση του Διπλωμάτη όσο και από την θέση του Δασκάλου- στα τεκταινόμενα της εποχής κατέστη καταλυτική. Είναι η ηγετική φυσιογνωμία¹⁵ των Ελλήνων Λογίων.

Ο Ιωάννης Αργυρόπουλος,¹⁶ ο Γεώργιος Τραπεζούντιος και ο Θεόδωρος Γαζής¹⁷ είναι από τους πιο διάσημους Λογίους της Διασποράς που αφίχθησαν στην Ιταλία στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα. Προς τις τελευταίες δεκαετίες αυτού του αιώνα, όσοι Λόγιοι έφθαναν στην Ιταλία μέσα σε λίγο διάστημα – με την αμέριστη συμπαράσταση που τους παρείχε ο Βησσαρίων- διευκολύνθηκε πολύ η εγκατάστασή τους και η επαγγελματική τους αποκατάσταση¹⁸. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο Ανδρόνικος Κάλλιστος, που ερχόμενος στην Ιταλία το 1458, εγκαταστάθηκε στην Μπολόνια και προσελήφθη στο Πανεπιστήμιο της πόλης για να διδάξει Ελληνικά. Επίσης, ο Κων/νος Λάσκαρις εγκαταστάθηκε στην Μεσσήνη της Σικελίας και δίδαξε Ελληνικά στο Πανεπιστήμιο¹⁹ της πόλης.

---

¹³ G. Fiaccadori, *Umanesimo e grecità d'Occidente*, στο: G. Fiaccadori, P. Eleuteri (a cura di), *I Greci in Occidente. La tradizione filosofica, scientifica e letteraria dalle collezioni della Biblioteca Marciana. Catalogo della mostra*, Venezia 1996, σσ. 17-75.

¹⁴ A. Pontani, "Manuele Crisolora: libri e scrittura (con un cenno su Giovanni Crisolora)", *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata*, n.s., LIII, Roma 1999, σσ. 255-283.

¹⁵ A. Rollo (a cura di), "Manuele Crisolora e il ritorno del greco in Occidente." στο *Atti del Convegno Internazionale (Napoli, 26-28 giugno 1997)*, Napoli 2002 (= "Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli" XXII, 2000), σσ. 31-85.

¹⁶ J. Monfasani, *The Averroism of John Argyropoulos and His "Quaestio utrum intellectus humanus sit perpetuus"*, "I TATTI STUDIES", V, Cambridge, MA-USA 1993, σσ. 157-208.

¹⁷ C. Bianca, *Gaza, Teodoro*, στο: *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. LIV, Roma 1999, σσ. 737-746 και επίσης D. Gionta, *Il codice di dedica del Teofrasto latino di Teodoro Gaza*, "Studi medievali e umanistici", vol. 2, ed. UNIVERSITA DEGLI STUDI DI MESSINA, Messina 2004, σσ. 167-214.

¹⁸ A. Diller, "Three Greek Scribes working for Bessarion: Trivizias, Callistus, Hermonymus" στο *Studies in Greek Manuscript Tradition*, Amsterdam 1983, σσ. 415-426.

¹⁹ J. Monfasani, "L'insegnamento universitario e la cultura bizantina in Italia nel Quattrocento", στο: L. Avellini (a cura di), *Sapere e/è potere. Discipline, Dispute e Professioni nell'Università Medievale e Moderna. Il caso bolognese a confronto. Atti del 4° Convegno (Bologna, 13-15 aprile 1989)*, I, Bologna 1990, σσ. 43-65.

Όπως προείπαμε, οι Έλληνες Λόγιοι έτυχαν σοβαρής υποστήριξης από τον Βησσαρίωνα. Ο Βησσαρίων²⁰ ήταν ένα πρόσωπο με επιρροή στα ιταλικά πράγματα. Είχε βαθύτατα συνειδητοποιήσει και προσπαθούσε να πείσει λαό και κλήρο να ομολοήσουν για την προς Δυσμάς εξάπλωση της οθωμανικής λαίλαπας²¹. Είναι γνωστή η παρουσία του και η στάση του στην Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439) ως Επισκόπου Νικαίας. Ο Βησσαρίων²² ήταν υπέρ της Ένωσης των Εκκλησιών. Η συμβολή του, στην κατεύθυνση της Ένωσης, αναγνωρίστηκε από τον Πάπα και έτσι το 1455 ενδύθηκε το σχήμα του Καρδινάλιου. Όλοι πίστευαν ότι θα διεκδικούσε το παπικό αξίωμα. Μπορεί αυτό να μην συνέβη, αλλά το σπίτι του Βησσαρίωνα στην Ρώμη συγκέντρωσε όλες τις πνευματικές προσωπικότητες της εποχής. Ο Βησσαρίων μελέτησε ενδελεχώς και συγκέντρωσε όσο το δυνατόν περισσότερα χειρόγραφα²³ των Ελλήνων κλασικών. Πριν τον θάνατό του άφησε όλη του την βιβλιοθήκη στο Βενετικό Δημόσιο και η ιδιωτική του βιβλιοθήκη αποτέλεσε την βάση για την ίδρυση της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης.

Γενικά, οι Βυζαντινοί Λόγιοι ένιωθαν υπερήφανοι για την πνευματική παρακαταθήκη των προγόνων τους και καλούνταν τώρα να μεταλαμπαδεύσουν αυτήν την γνώση στην Λατινική Δύση²⁴. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, όταν ήλθαν σε επαφή με την επιστημονική, θεολογική, φιλοσοφική παραγωγή των Λατίνων, άλλαξαν γνώμη και στάση. Ήδη τον 13^ο αιώνα, ο Μάξιμος Πλανούδης μετέφρασε το *De Trinitate* του Αγ. Αυγουστίνου και το *Philosophiae Consolatio* του Βοηθίου. Κατά τον 14^ο αιώνα, ο Δημήτριος Κυδώνης μετέφρασε το *De Trinitate* του Βοηθίου, το *De Vera Religione* και το *De Libero Arbitrio* του Αγ. Αυγουστίνου καθώς και τα: *Summa contra Gentiles*, *Summa Theologiae*, *Quaestio de Potentia* και *De Rationibus Fidei* του Θωμά Ακινάτη. Τον 15^ο αιώνα, ο Γεώργιος Σχολάριος συνέχισε την μεταφραστική παράδοση και μετέφρασε το *Summulae Logicales* του Πέτρου εξ Ισπανίας και πολλά έργα του Θωμά Ακινάτη. Αξιοπεριέργο είναι το γεγονός ότι ο

²⁰ H.D. Saffrey, "Bessarione e Creta", στο G. Fiaccadori (a cura di), *Bessarione e l'Umanesimo. Catalogo della mostra*, Napoli 1997, σσ. 241-245.

²¹ C. Martl, «Donatello's Judith. Ein Denkmal der Türenriegspropaganda des 15. Jahrhunderts», στο: F. Fuchs (a cura di), *Osmanische Expansion und europäischer Humanismus. Akten des interdisziplinären Symposions vom 29. und 30. Mai 2003 im Stadtmuseum Wiener Neustadt*, Wiesbaden 2005, σσ. 53-95

²² A. Rigo, "Bessarione tra Costantinopoli e Roma", στο *Bessarione di Nicea, Orazione dogmatica dei greci e dei latini*, introduzione, traduzione e note di G. Lusini, Napoli 2001, σσ. 19-68.

²³ M. Zorzi, "Bessarione e i codici greci", στο G. Benzoni (a cura di), *L'eredità greca e l'ellenismo veneziano*, Firenze 2002, σσ. 93-121.

²⁴ M. Campanelli, M. A. Pincelli, *La lettura dei classici nello "Studium Urbis" tra Umanesimo e Rinascimento*, στο: L. Capo, M.R. De Simone (a cura di), *Storia della Facoltà di Lettere e Filosofia a de "La Sapienza"*, Roma 2000, σσ. 93-195.

Καρδινάλιος Βησσαρίων, όταν ήλθε στην Ιταλία, επ' αφορμή της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας²⁵, δεν ήξερε Λατινικά, αλλά είχε επισταμένως μελετήσει το έργο του Θωμά Ακινάτη κι έτσι έμαθε την Λατινική και μπόρεσε να παραγάγει πλούσιο συγγραφικό έργο και να θεωρείται ο σημαντικότερος υποστηρικτής της Ένωσης των Εκκλησιών.

Κατά την διάρκεια του 15^{ου} αιώνα, μεγαλούργησε ο Γεώργιος Τραπεζούντιος, ο οποίος υπήρξε εκλεκτός τεχνίτης της Λατινικής. Το έργο του ήταν ιδιαιτέρως εκτεταμένο, αλλά έμεινε στην Ιστορία η άνευ προηγουμένου διαμάχη του με τον Βησσαρίωνα²⁶ σχετικά με την υπεροχή του Αριστοτέλη έναντι του Πλάτωνα.

Το μέγεθος και η αξία ενός Έλληνα καθηγητή συνίστατο τόσο στην ικανότητα διδασκαλίας της μητρικής του γλώσσας, όσο στην ευρυμάθειά του και την βαθιά γνώση της ιταλικής κουλτούρας, αλλά και της γνώσης χρήσης των εργαλείων της Ρητορικής²⁷ των Λατίνων. Από εκείνο το σημείο, άρχισε μια αντιπαράθεση αναφορικά με την υπεροχή της Ελληνικής έναντι της Λατινικής και τούμπαλιν. Έντονη αντιπαράθεση ανέκυψε σχετικά με το αν οι ελληνικές πηγές πρέπει να αναφέρονται ατόφιος όπως είναι σε ευθύ λόγο ή να εισάγονται σε πλάγιο λόγο, μεταφρασμένες στα Λατινικά. Αυτός ο ατέρμονος δημόσιος διάλογος, που πολλές φορές άγγιζε τα όρια της έντονης αντιπαράθεσης, υπερκεράννυε τους τομείς της μεθόδου διδασκαλίας των γλωσσών και ενέσκηπτε σε διαφορές ιδεολογικοπολιτικές.

Το να επιβεβαιώνει κάποιος την αρχαιότητα της Ελληνικής ως προς την Λατινική, δεν σημαίνει αναγνώριση της υπεροχής της Ελληνικής σε σχέση με την Λατινική. Παρ' όλα αυτά, ήταν ευρέως αποδεκτό ότι τα λήμματα της Λατινικής σε πολύ μεγάλο βαθμό προέρχονταν από την Ελληνική. Όλη η Ιντελιγκέντσια της εποχής παραδεχόταν την ενιαιότητα του δυτικού κόσμου. Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι την

---

²⁵ Z.N. Tsirpanlis, "La posizione della comunità greco-ortodossa rispetto al patriarcato ecumenico di Costantinopoli (XV-XVIII secolo). Saggio interpr. di istit. e avvenimenti", στο: M.F. Tiepolo, E. Tonetti (a cura di), *I Greci a Venezia. Atti del Convegno Internazionale di studio (Venezia, 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002, σσ. 123-149.

²⁶ J. Harris, *Cardinal Bessarion and the Ideal State*, στο: E. Konstantinou (a cura di), *Der Beitrag der Byzantinischen Gelehrten zur Abendländischen Renaissance des 14. und 15. Jahrhunderts*, Frankfurt 2006, σσ. 91-97.

²⁷ J. Monfasani, *The Byzantine Rhetorical Tradition and the Renaissance*, στο: J.J. Murphy (ed.), *Renaissance Eloquence: Studies in the Theory and Practise of Renaissance Rhetoric*, Berkeley 1983, σσ. 174-187.

Ρώμη υπήρχε μια συνέχεια, η οποία διακόπηκε από τον κατακερματισμένο κόσμο του Βυζαντίου. Προς επίρρωση των ανωτέρω, αξίζει να αναφέρουμε τον Αθανάσιο Χαλκεόπουλο, ο οποίος στο έργο του *Liber Visitationis* αναφέρει ότι ένα έγγραφο του 1458 καταγράφει την παρουσία Ελλήνων²⁸ στα μοναστήρια της νότιας Ιταλίας και περιγράφει:

...*Stamu Inacarpati in manu di questi Grechi, chi su venuti da lo Levante et non sapimu si su christiani oy turchi...*» Δηλαδή: Στεκόμαστε ανήμποροι στα χέρια αυτών των Ελλήνων, που ήλθαν από το Λεβάντε και δεν ξέρουμε εάν είναι Χριστιανοί ή Τούρκοι.

Στην Ιταλία πρωτοπόροι²⁹ στην ενδελεχή αναζήτηση της Ελληνικής πνευματικής κληρονομιάς υπήρξαν οι: ο Guarino da Verona, ο Francesco Filelfo³⁰, ο Giovanni Aurispa³¹, ο Antonio Cassarino, ο Giovanni Tortelli. Αυτοί πριν την Άλωση πήγαιναν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, έμεναν για κάποιο διάστημα για να μάθουν την Ελληνική, αλλά και για να αγοράσουν ελληνικά χειρόγραφα. Εννοείται ότι μετά την Άλωση της Πόλης (1453) όσοι ήθελαν να μάθουν Ελληνικά επισκέπτονταν τις Ενετοκρατούμενες κτήσεις (Κρήτη, Κύπρο, Επτάνησα, νησιά του Αιγαίου). Από την άλλη μεριά της Αδριατικής, οι Έλληνες πήγαιναν στην Ιταλία για λόγους σπουδών, για την αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης και εύρεσης καταφυγίου από την αιχμηρή τουρκική σπάθα. Κάποιοι διαπεραιώνονταν στις ιταλικές ακτές μέσω της Κρήτης ή των λιμανιών της Μεθώνης και της Κορώνης (“gli occhi di Venezia”, όπως αποκαλούσαν οι Βενετοί τα Μοθωκόρωνα) ή μέσω των Επτανήσων.

Επιπλέον, στους λόγους μετακίνησης από και προς Ιταλία-Ελλάδα πρέπει να προστεθεί ένας άλλος τύπος κυκλοφορίας, λιγότερο εμφανής, αλλά υπαρκτός: είναι η μετακίνηση των μοναχών από μοναστήρια της Ελλάδας στην Ρώμη, κυρίως, όπου ήταν η έδρα της Παπικής Κουρίας και των ηγουμένων των μοναστηριών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Φραγκισκανός μοναχός από την Δαλματία,

---

²⁸ G. De Gregorio, “Manoscritti greci patristici fra ultima età bizantina e umanesimo italiano”, στο: M. Cortesi, C. Leonardi (a cura di), *Tradizioni patristiche nell’Umanesimo. Atti del Convegno (Firenze, 6-8 febbraio 1997)*, Firenze 2000, σσ. 317-396.

²⁹ C. Bianca, “La presenza greca in Italia alla fine del XV secolo” στο *Studi Slavistici VII*, ed. FIRENZE UNIVERSITY PRESS, Firenze 2010, σσ. 247-248.

³⁰ D. Speranzi, “Codici greci appartenuti a Francesco Filelfo nella biblioteca di Ianos Lascaris”, στο *Segno e testo*, vol. III, ed. UNIVERSITA DEGLI STUDI DI CASSINO, Cassino 2005, σσ. 467-496.

³¹ P. Schreiner, “Giovanni Aurispa in Konstantinopel. Schicksale griechischer Handschriften im 15. Jahrhundert”, στο J. Helmrath, H. Müller, H. Wolff (a cura di), *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*, II, München 1994, σσ. 623-633.

Giorgio Benigno Salviati³², ο οποίος αφού έγινε δεκτός στο περιβάλλον του Καρδινάλιου, πήγε στο Ουρμπίνο και μετά στην Φλωρεντία. Απ' την άλλη, ο Δομηνικανός μοναχός Giovanni Gatti³³ πήγε στο μοναστήρι του Αγίου Δομηνίκου, στην Χίο.

Επιπροσθέτως, πολλοί διέπλεαν την Αδριατική για επαγγελματικούς λόγους. Λόγου χάριν, ο Βενετός Lorenzo de Monacis³⁴, εργαζόταν ως νοτάριος (συμβολαιογράφος) στην Κρήτη. Πολύ συχνά ταξίδευε λόγω δουλειάς στην Ιταλία και δη στην Βενετία. Ήταν πολύ βαθύς γνώστης της βυζαντινής κουλτούρας, αλλά επίμονος υποστηρικτής της Βενετικής Δημοκρατίας και γενικότερα θεωρούσε ότι η λατινική κουλτούρα υπερείχε της ελληνικής. Ο Φλωρεντινός Cristoforo Buondelmonti³⁵ με τα έργα του *Liber Insularum Archipelagi* και το *Descriptio Insulae Crete*, στις αρχές του 1420, ενσάρκωσε τον ιδανικό Ουμανιστή-Ερευνητή, που μελετά- ερευνά-αναδιφά και προσεγγίζει επί τόπου αυτό που μελετά. Ο Buondelmonti με το εγχείρημά του θεμελίωσε την επιστήμη της Χαρτογραφίας. Ο Κυριακός Αγκωνίτης³⁶ προσπαθούσε να συνδυάσει την εμπορική του δραστηριότητα με τα αρχαιοδιφικά του ενδιαφέροντα. Ο Benedetto Cotrugli³⁷ (έμπορος από την Νάπολη, Κροατικής καταγωγής) πέραν της εμπορικής του δραστηριότητας, ταξίδευε στην Ελλάδα, συνέγραψε και εισήγαγε νέα Λογιστική μέθοδο.

Το ίδιο συνέβαινε και στον Εκκλησιαστικό-Διπλωματικό τομέα. Ο Niccolo Segundino, Έλληνας δίγλωσσος, διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο ως διερμηνέας της

---

³² C. Vasoli, «Giorgio Benigno Salviati e la tensione profetica di fine Quattrocento», στο *Rinascimento*, II s., XXIX, Firenze 1989, σσ. 53-78.

³³ J. Monfasani, «Giovanni Gatti of Messina: a Profile and an unedited Text, στο: V. Fera, G. Ferrau (a cura di), *Filologia umanistica. Per Gianvito Resta*, III, Padova 1997, σσ. 1315-1338.

³⁴ M. Poppi, «Un'orazione del cronista Lorenzo de Monacis per il millenario di Venezia (1421)», στο *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di scienze morali, lettere ed arti*, CXXXI, Venezia 1972-1973, σσ.463-497.

³⁵ B. Bessi, «Cristoforo Buondelmonti: Greek Antiquities in Florentine Humanism» στο *The Historical Review/ La Revue Historique*, Department of Historical Research, ed. NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION, Athens 2012, τόμ. IX, σσ.63-65.

³⁶ F. Di Benedetto, *Il punto su alcune questioni riguardanti Ciriaco*, στο: G. Paci, S. Sconocchia (a cura di), *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo. Atti del Convegno internazionale di studio (Ancona, 6-9 febbraio 1992)*, Reggio Emilia 1998, σσ. 15-46.

³⁷ L. Boschetto, «Il primo viaggio fiorentino di Benko Kotruljević (Benedetto Cotrugli)», στο L. Avellini, N. D'Antuono (a cura di), *Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell'Adriatico. Libri e biblioteche, collezionismo, scambi culturali e scientifici, scritture di viaggio fra Quattrocento e Novecento. Atti del Convegno internazionale di Studi (Pescara, 25-28 maggio 2005)*, Bologna 2006, σσ. 133-163.

Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας. Ο Cristoforo Garatone³⁸ ξεδίπλωσε τα προσόντα του ως πρεσβευτής του Πάπα Ευγενίου IV, στην Κωνσταντινούπολη, έχοντας τον Lilio Tifernate ως βοηθό του, τόσο στα θρησκευτικοπολιτικά καθήκοντα της Παπικής αντιπροσωπείας, όσο και στην αναζήτηση-εμβάθυνση του ελληνικού πνευματικού θησαυρού.

Στην αύξηση της θαλάσσιας κυκλοφορίας της Αδριατικής, συνετέλεσε το ενδιαφέρον για συλλογή χειρογράφων και εκδοτική παραγωγή. Ο Giovanni Aurispa αγόρασε αρκετούς ελληνικούς κώδικες. Ο Ιανός Λάσκαρις³⁹ συγκέντρωνε ελληνικά χειρόγραφα και κώδικες κατ' εντολή του Lorenzo dei Medici. Πέραν του Βησσαρίωνα, που υπήρξε βασικός ενορχηστρωτής του έργου της συλλογής και συγκέντρωσης χειρογράφων, το εμπόριο των χειρογράφων και των βιβλίων προωθούσε, επίσης, ο Βενετός Λόγιος Lauro Quirini. Η συλλογή και επεξεργασία των χειρογράφων δεν ήταν απλή υπόθεση: αφότου συγκεντρώνονταν τα χειρόγραφα⁴⁰, έπρεπε να εκτιμηθεί η κατάστασή τους, εάν ήταν λίγο ή πολύ φθαρμένα, να καταλογογραφηθούν και προσεκτικά να συντηρηθούν. Δεδομένης της μεγάλης αξίας τους, το μεγαλύτερο κέρδος που προσέφεραν στον ερευνητή ήταν ότι του έδινε την δυνατότητα να έλθει –χωρίς μεσάζοντες- απευθείας σε επαφή με το πρωτότυπο. Ανάμεσα στα επιτεύγματα του Αλδινού τυπογραφείου⁴¹ περιλαμβάνονται: η πεντάτομη έκδοση των *Απάντων* του Αριστοτέλη⁴²(1495-1498), τα του Θεοκρίτου έργα (1496), οι κωμωδίες του Αριστοφάνη, οι τραγωδίες του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, τα *Άπαντα* του Πλάτωνα και πολλά άλλα.

Οι Αλδινές εκδόσεις ήταν οι πιο δημοφιλείς. Ο Αρσένιος Αποστόλης, ο Γιάννης Γρηγορόπουλος, ο Δημήτριος Δούκας και φυσικά ο Μάρκος Μουσούρος⁴³

---

³⁸ L. Pesce, «Cristoforo Garatone trevigiano, nunzio di Eugenio IV», στο *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, XXVIII, Roma 1974, σσ. 23-93.

³⁹ S. Pagliaroli, "Giano Lascari e il Ginnasio greco", στο *Studi medievali e umanistici*, τόμ. II, ed. UNIVERSITA DEGLI STUDI DI MESSINA, Messina 2004, σσ. 215-293.

⁴⁰ J. Irigoien, "Les origines paléographiques et épigraphiques de la typographie Grecque", στο: M. Cortesi, E.V. Maltese (a cura di), *Dotti bizantini e librigreci nell'Italia del sec. XV. Atti del Convegno internazionale (Trento, 22-23 ottobre 1990)*, Napoli 1992, σσ. 13-28.

⁴¹ K. Staikos, *Charta of Greek printin :the contribution of Greek editors, printers and publishers to the Renaissance in Italy and the West*, transl. from the Greek by Tim. Cullen, Cologne 1998, σσ.31-40.

⁴² D. Speranzi, "L'anonymus KAI, copista del corpus aristotelicum. Un'ipotesi di identifi cazione", στο *Quaderni di storia*, τόμ.69, Bari 2009, σσ. 105-123.

⁴³ A. Cataldi Palau, "La vita di Marco Musuro alla luce di documenti e manoscritti", στο *Italia medioevale e umanistica*, τόμ. XLV, Roma-Padova 2004, pp. 295-369.

διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην επιτυχία των Αλδινών ελληνικών εκδόσεων⁴⁴. Βέβαια, πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ο εκδοτικός οίκος του Άλδου Μανουτίου⁴⁵ ήταν μια επιχείρηση που βασιζόταν στις λατινικές εκδόσεις και πως πολλοί Λατίνοι εργάζονταν στον οίκο⁴⁶. Η εκδοτική δράση των Ιανού Λάσκαρι, Δημητρίου Δαμιλά, Ζαχαρία Καλλιέργη και Νικολάου Βλαστού ήταν σποραδική και εκλεκτική. Η εκδοτική τους δραστηριότητα στην Βενετία⁴⁷, Φλωρεντία, Ρώμη⁴⁸ ήταν αποσπασματική. Μπορούμε να πούμε ότι η συνεισφορά των Ελλήνων⁴⁹ ήταν καίρια σε κριτικές εκδόσεις διακεκριμένες για την σπανιότητα και την πρωτοτυπία τους, ενώ οι Λατίνοι ασχολούνταν με την μαζική έκδοση αρχαίων κειμένων.

5) Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ Γ. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος⁵⁰ ανήκει στην κατηγορία των Λογίων του 15^{ου} αιώνα που καταλυτικά συνέβαλαν στην διάδοση της Ελληνικής Γραμματείας στην Δυτική Ευρώπη. Έχοντας καταγωγή από την Τραπεζούντα, γεννήθηκε στον Χάνδακα (νυν Ηράκλειο) της Κρήτης την άνοιξη του 1395. Οι εγκύκλιες σπουδές του ολοκληρώθηκαν στην Κρήτη κοντά στον πρωτοπαπά Χάνδακα, Ιωάννη Συμεωνάκη.

Μετέβη στην Βενετία τον Απρίλιο του 1416, κατόπιν προσκλήσεως του Ιταλού Ουμανιστή Francesco Barbaro, για να εργασθεί ως αντιγραφέας ελληνικών χειρογράφων. Εκεί, ο νεοφερμένος Τραπεζούντιος, πέραν των καθηκόντων του

---

⁴⁴ P. Scapocchi, "Manuzio dagli inizi al nuovo secolo", στο L. Bigliuzzi, A. Dillon Bussi, G. Savino, P. Scapocchi (a cura di), *Aldo Manuzio tipografo, 1494-1515. Catalogo*, Firenze 1994, σσ. 13-23.

⁴⁵ T. Plebani, "Omaggio ad Aldo grammatico: origine e tradizione degli insegnanti-Stampatori", στο: S. Marcon, M. Zorzi (a cura di), *Aldo Manuzio e l'ambiente veneziano, 1494-1515. Catalogo*, Venezia 1994, σσ. 73-102.

⁴⁶ F. Niutta, "Libri greci a Venezia e a Roma", στο: *Il libro italiano del Cinquecento: produzione e consumo. Catalogo della mostra (Roma, Biblioteca Nazionale Centrale, 20 ottobre – 16 dicembre 1989)*, Roma 1989, σσ. 85-90.

⁴⁷ L. Balsamo, "Aldo Manuzio e la diffusione dei classici greci", στο G. Benzoni (a cura di), *L'eredità greca e l'ellenismo veneziano*, Firenze 2002, σσ. 171-188.

⁴⁸ F. Niutta, "Prime fasi dell'editoria greca a Roma", στο: P. Farenga (a cura di), *Editori ed edizioni a Roma nel Rinascimento*, Roma 2005, σσ. 77-89.

⁴⁹ R. Mouren, "Le début de la typographie grecque en Italie", στο *Revue française d'histoire du livre*, XCVIII-XCIX, Guyenne 1998, σσ. 48-53.

⁵⁰ Γ. Ζώρας, „ Γεώργιος Τραπεζούντιος και αι προς Ελληνοτουρκικήν συνεννόησιν προσπάθειαι αυτού- «Η Περί της Χριστιανών Πίστεως», Ανέκδοτος Πραγματεία, Σπουδ/ριον Βυζαντινής & Νεολληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1954, σσ. 12-15.

γραφέα, ασχολήθηκε με την εκμάθηση της Λατινικής. Είχε την τύχη να έχει δασκάλους Λατινικών τον Guarino Veronese και τον Vittorino da Feltre. Στις αρχές του 1417 εγκαταστάθηκε στην οικία του Επισκόπου Πάδοβας, Pietro Marcello, στον οποίο δίδαξε την Ελληνική, ενώ ο ίδιος, προς τελειοποίησιν των γνώσεών του επί της Λατινικής, παρακολουθούσε τις διαλέξεις του διάσημου Λατινιστή Gasparino Barzizza. Ελληνικά δίδαξε και στον Vittorino da Feltre, τον οποίον θεωρούσε ως τον κατ'εξοχήν δάσκαλό του στην Λατινική Ρητορική. Χάρη στον Da Feltre, μπόρεσε ο Τραπεζούντιος να αντεπεξέλθει στην μετάφραση των ρητορικών προγυμνασμάτων του Ερμογένη. Μάλιστα, φημιολογείται ότι ο Τραπεζούντιος, επαιρόμενος, περιαιτολογούσε λέγοντας ότι ήξερε καλύτερα Λατινικά από τους δασκάλους του.

Γύρω στο 1420, απέκτησε την βενετική υπηκοότητα και από το 1422 εγκαταστάθηκε στην Βενετία, όπου εργαζόταν διδάσκοντας κατ'οίκον. Το 1426, κατέλαβε την δημόσια έδρα των Λατινικών της Vicenza κι ασπάσθηκε τον καθολικισμό. Στα τέλη του 1427, εγκατέλειψε την Vicenza, για να επιστρέψει στην Βενετία, όπου άνοιξε ιδιωτικό διδασκαλείο της Ελληνικής και της Λατινικής γλώσσας. Είχε πολλούς μαθητές, μεταξύ των οποίων τους διασήμους ουμανιστές: τον Pietro Barbo, τον μελλοντικό πάπα Παύλο Β΄ και πολλούς άλλους.

Ο Τραπεζούντιος⁵¹, υπό την πατρωνία του Francesco Barbaro, πήγε το 1430 στην Πάδοβα, για να μελετήσει βαθύτερα την Λατινική. Εκεί επιδόθηκε στην ενδελεχή εκπόνηση φιλολογικών, φιλοσοφικών και θεολογικών μελετών. Είχε τόσο εντυφήσει στους Έλληνες κλασσικούς, που απήγγειλε από στήθους τμήματα των έργων τους. Μετά το πέρας αυτού του κύκλου σπουδών του, είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει μεγάλη φήμη ως δάσκαλος και δίδαξε σε πολλές πόλεις της Ιταλίας. Το 1444, υπήρξε χρονιά-ορόσημο για τον Λόγιό μας. Συγκεκριμένα, στις 7 Φεβρουαρίου 1444, διορίσθηκε Παπικός Γραμματέας του Πάπα Ευγενίου Α΄. Παρέμεινε –με κάποια διαλείμματα– στην θέση αυτή μέχρι τον θάνατο του Πάπα Καλλίστου Γ΄ (1458). Επειδή ήρθε σε προστριβή με πρόσωπα της παπικής αυλής, εγκατέλειψε τον Ιούνιο του 1452 την Ρώμη και κατέφυγε στην αυλή του βασιλέως της Νεαπόλεως Αλφόνσου της Αραγωνίας, όπου παρέμεινε διδάσκοντας, συγγράφοντας και μεταφράζοντας στην Λατινική έργα Ελλήνων συγγραφέων μέχρι την άνοιξη του 1455, όταν δηλαδή

---

⁵¹ Στρ. Θεοδοσίου-Μ. Δανέζη, *Στα Χρόνια του Βυζαντίου- Οι Θετικοί Επιστήμονες, Ιατροί, Χρονολόγοι και Αστρονόμοι*, εκδ. ΔΙΑΥΛΟΣ, Αθήνα 2010, σελ. 563.

επανήλθε στην Ρώμη, προκειμένου να συνδράμει τον Πάπα Κάλλιστο Γ΄ για την διοργάνωση σταυροφορίας κατά των Τούρκων.

Τον Ιούνιο του 1460 βρίσκεται στην Βενετία για την παρουσίαση ενώπιον των Βενετικών αρχών της μεταφράσεώς του των *Νόμων* του Πλάτωνα. Η Γαληνοτάτη, σε αναγνώριση της αξίας του έργου του, ανακήρυξε τον Τραπεζούντιο ως δημόσιο διδάκτορα της Ρητορικής και του Ουμανισμού. Στην Βενετία παρέμεινε για διάστημα περίπου δύο ετών, όπου του δόθηκε η ευκαιρία να διδάξει στην Δημόσια Σχολή της Φιλοσοφίας του Ριάλτο.

Τον Αύγουστο του 1464, ο πρώην μαθητής του, κατά κόσμο Pietro Balbo, εξελέγη Πάπας. Είναι ο κατά Κλήρο πάπας Παύλος Β΄. Ο άρτι εκλεγείς Πάπας, αμελητί, κάλεσε κοντά του τον πρώην δάσκαλό του, ο οποίος είχε περιπέσει σε δυσμένεια κατά τα τελευταία έτη της αρχιερατείας του πάπα Πίου Β΄.

Το καλοκαίρι του 1465, δεδομένης της εμπιστοσύνης που έτρεφε προς το πρόσωπό του ο Πάπας, έκρινε ότι ο Τραπεζούντιος ήταν το καταλληλότερο πρόσωπο για να φέρει εις πέρας την αποστολή στην Κωνσταντινούπολη. Σκοπός της αποστολής ήταν η εκ του σύνεγγυς εκτίμηση και συλλογή πληροφοριών για την τρέχουσα ιδεολογικοπολιτική κατάσταση και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της Πόλης. Ο Πάπας πίστευε ότι μόνο έτσι θα μπορούσε να σχηματίσει άποψη για τις διαθέσεις και προθέσεις του Σουλτάνου.

Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι μετά την Άλωση⁵² οι Έλληνες Λόγιοι της Δύσης, κατέβαλλαν επί χρόνια προσπάθεια να πείσουν τους Πάπες και τους ισχυρούς της Δύσης να πραγματοποιήσουν Σταυροφορία εναντίον των Τούρκων, γιατί θεωρούσαν ότι έτσι θα βοηθούσαν την πατρίδα τους, αλλά και γιατί πίστευαν ότι ο Σουλτάνος δεν ορρωδούσε προ ουδενός και ότι είχε απώτερο στόχο, αφού «πήρε» την Πόλη, μετά να «πάρει» και την Ρώμη. Θα έλεγε κανείς ότι και ο Τραπεζούντιος όσο βρισκόταν στην Ιταλία, είχε την ίδια πεποίθηση με τους ομολόγους του. Όταν όμως, πήγε –ως απεσταλμένος του Πάπα- στην Κων/λη, ήρθε σε επαφή με φιλοτουρκικούς κύκλους και, ως φαίνεται, άλλαξε απόψεις. Υιοθέτησε την ιδέα περί προσπάθειας συνδιαλλαγής και ίσως συνεργασίας με τον κατακτητή, τουλάχιστον ως προσωρινή λύση. Προς τον σκοπό αυτό, όταν επανήλθε στην Ρώμη περί το τέλος Ιουνίου του

---

⁵² Στρ.Θεοδοσίου-Μ.Δανέζης,...ό.π.,σσ.20-21.

1466, ολοκλήρωσε το κατά την διάρκεια της εκ Κων/λεως επιστροφής έργο του *Περί της αϊδίας του Αυτοκράτορος Δόξης και της Κοσμοκρατορίας αυτού*, διά του οποίου παρακινούσε τον Μωάμεθ Β΄ να καταλάβει την Ευρώπη.

Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος⁵³ συνέλαβε το χιμαιρικό σχέδιο να πείσει τον Σουλτάνο περί της πλήρους ταύτισης της χριστιανικής και μωαμεθανικής πίστης, προλειαινοντας το έδαφος για την συμφιλίωση μεταξύ των δύο εθνών, την μεταξύ τους πολιτική ένωση, υπό την αρχηγία του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή, αλλά με εξασφαλισμένα προνόμια υπέρ των Ελλήνων.

Είναι γνωστό σε όλους ότι ο πρότερος βίος και στάση του Τραπεζουντίου ήταν παντελώς αντιμουσουλμανική. Οπότε ίσως μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η στάση του είναι εντελής και όχι ιδιοτελής. Υποβάλλει τα σέβη του στον Πορθητή, για να διεκδικήσει έστω και πρόσκαιρα περισσότερα προνόμια για την πατρίδα του. Απλώς μέσω του Τραπεζούντιου εκφράζεται η έκδηλη απογοήτευση των συμπατριωτών του περί λήψης χείρας βοήθειας Δυτικόθεν.

Όταν, βέβαια, επέστρεψε στην Ρώμη δεν εξετάστηκε καθόλου ο απώτερος σκοπός του Τραπεζουντίου. Έγινε ευρύτατα γνωστή η φιλοτουρκική του δραστηριότητα και γι'αυτό τέθηκε αρχικά σε περιορισμό και παρακολούθηση. Κατόπιν όμως, όταν βρέθηκαν οι προς τον Σουλτάνο ιδιόχειρες επιστολές του, στις οποίες φαινόταν η αλλαγή της στάσης του Τραπεζουντίου και οι προτροπές του προς τον Σουλτάνο να σπεύσει προς κατάληψη της Ιταλίας καθώς και οι ευχές του να γίνει κυρίαρχος όλης της Ευρώπης, τότε αυτό θεωρήθηκε εσχάτη προδοσία. Ακολούθησε η φυλάκισή του στον πύργο του Αγίου Αγγέλου από τον Οκτώβριο του 1466 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1467.

Μετά την απελευθέρωσή του και μέχρι τον θάνατό του επεδίωξε –χωρίς επιτυχία– να περιληφθεί στον κύκλο των λογίων του βασιλιά της Ουγγαρίας Ματθία Κορβίνου.

Είναι γνωστό ότι ο Τραπεζούντιος ήταν πολύτεκνος. Απ' όλα τα παιδιά γνωρίζουμε τον Ανδρέα, ο οποίος έγραψε τα *Προλεγόμενα* στο έργο του Πτολεμαίου, που μετέφρασε ο πατέρας του. Ο πατέρας Τραπεζούντιος –για να αντεπεξέλθει στις οικογενειακές του υποχρεώσεις– αναλάμβανε ταυτόχρονα να μεταφράζει όσον το

---

⁵³ Π.Νούτσος, *Οι Λόγιοι του Βυζαντίου στην Δύση*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ», Ιωάννινα 2004, σσ.77-84.

δυνατόν περισσότερα έργα. Με αποτέλεσμα να έχει αλληπάλληλα κατηγορηθεί γι' αυτό: ότι, δηλαδή, οι μεταφράσεις του χαρακτηρίζονταν από σπουδή και προχειρότητα και κατ' επέκταση υστερούσαν σε ποιότητα. Πέθανε το 1472 ή 1473 ή 1486 στην Ρώμη πλήρης ημερών.⁵⁴ Δεν είναι γνωστή η χρονολογία θανάτου του, ακόμη και ο Monfasani που αφιέρωσε την ζωή του στην μελέτη του Τραπεζουντίου, δεν είναι σίγουρος για την επακριβή ημερομηνία θανάτου.

6)ΤΟ ΈΡΓΟ ΤΟΥ Γ. ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος, ήταν οπαδός της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Πήρε ξεκάθαρη θέση υπέρ των αριστοτελιστών στην διαμάχη μεταξύ πλατωνιστών και αριστοτελιστών, επιτιθέμενος με δριμύτητα κατά των υπερασπιστών του Πλάτωνα. Επιτέθηκε ακόμη και στον Καρδινάλιο Βησσαρίωνα, που στο παρελθόν υπήρξε ευεργέτης του. Η διαμάχη αυτή πήρε σάρκα και οστά μέσα από το έργο του *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. Οι τίτλοι των έργων αναφέρονται όπως καταγράφονται στα έργα του Monfasani.

Πρόλογοι

Οι αφιερωτήριοι πρόλογοι στα έργα μετάφρασης που εκπονούσε ο Τραπεζούντιος παρουσιάζουν ενδιαφέρον επειδή περιέχουν πληροφορίες για την προσωπική και εργασιακή ζωή του ιδίου του μεταφραστή, αλλά και για ποικίλα άλλα ζητήματα και γινόμενα της εποχής και της περιοχής.

1. *Ad inclytum Aragonie ac utriusque Sicilie regem Alfonsum in libros rhetoricorum suorum prefatio*. (Πρόλογος προς τον Αλφόνσο Αραγωνίας για το ρητορικό του έργο.) Ο πρόλογος⁵⁵ γράφτηκε κατά την παραμονή του Τραπεζουντίου στην αυλή του Αλφόνσου, στην Νάπολη για τρία χρόνια (1452-1455). Αποτελεί επεξεργασία του αρχικού προλόγου προς τον αναγνώστη, στον οποίο προστέθηκε μια πρόταση στην αρχή και μια παράγραφος στο τέλος του κειμένου, προκειμένου να λάβει την μορφή αφιερωτικού κειμένου προς τον Αλφόνσο.

⁵⁴ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.233-234.

⁵⁵ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.89-91.

2. Πρόλογος προς τον Αλφόνσο για την μετάφραση της *Ρητορικής* του Αριστοτέλους.
3. *Ad inclytum Alfonsum Aragonie ac utriusque Sicilie regem in traductione Thesaurorum Cyrilli Alexandrini preafatio.*
4. Αφιερωτικός πρόλογος προς τον γιο του, Ανδρέα, για το έργο του *De partibus orationis ex Prisciano compendium*.⁵⁶
5. Προς κάποιον «vir clarus» για την μετάφραση των *Προβλημάτων*.⁵⁷
6. Προς τον Αντώνιο de Pado διά τα *Φυσικά του Αριστοτέλη*. Ο πρόλογος γράφτηκε μεταξύ 1443 και 1445.⁵⁸
7. *Πρόλογος* προς τον καρδινάλιο Βησσαρίωνα για τις μεταφράσεις των έργων του Μεγάλου Βασιλείου *Κατά Ευνομίου* και *Περί του Αγίου Πνεύματος*.⁵⁹
8. *Πρόλογος* διά το *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλους. Ο Τραπεζούντιος συνέγραψε δύο προλόγους για αυτήν την μετάφραση. Ο ένας απευθύνεται προς τον αναγνώστη και ο άλλος προς τον Καρδινάλιο Δομήνικο Carpanica. Χρονικά η συγγραφή τους τοποθετείται μεταξύ 1446 και 1447.⁶⁰
9. *Πρόλογος* προς τον Φραγκίσκο Βάρβαρο και την Βενετική Δημοκρατία για την μετάφραση των *Νόμων* του Πλάτωνα και την *Επινομίδα*. Την 1^η Δεκεμβρίου 1451 ο Τραπεζούντιος, γράφοντας προς τον Francesco Barbaro, αμέσως μετά την ολοκλήρωση της μεταφράσεως των *Νόμων*, υποστήριζε ότι οι ιδρυτές της Βενετικής Δημοκρατίας εμπνεύσθηκαν το σύστημα διακυβέρνησης του κράτους από τους *Νόμους* του Πλάτωνα. Μετά την αρχική αφιέρωση της μετάφρασης στον πάπα Νικόλαο Ε', η οποία δεν είχε καμία απήχηση, έχοντας και την συναίνεση του Φραγκίσκου, γράφει προς αυτόν την 31^η Νοεμβρίου 1452 στην Νάπολη ότι συνέταξε νέο πρόλογο μέσω του οποίου αφιερώνει την μετάφραση των *Νόμων* στην Βενετική Δημοκρατία και παρακαλούσε τον Φραγκίσκο Βάρβαρο να αναγνώσει το κείμενό του και να το διορθώσει όπου νομίζει. Τμήματα του πρώτου προλόγου διασώζονται αποσπασματικά στο έργο του Βησσαρίωνα.

⁵⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea...*ό.π.σσ.125-126.

⁵⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea...*ό.π.σσ.131-134.

⁵⁸ J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.142-143.

⁵⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea...*ό.π.σσ.160-161.

⁶⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea...*ό.π.σσ.190-192.

Ο δεύτερος πρόλογος βρίσκεται στην αλληλογραφία του Βαρβάρου. Παραλήφθηκε από τον Βάρβαρο στις 24 Δεκεμβρίου 1452 και απεστάλη πάλι στον συντάκτη του με λίγες διορθώσεις στις 16 Φεβρουαρίου 1453. Ο θάνατος του Βαρβάρου τον Ιανουάριο του 1454 ματαίωσε την όλη προσπάθεια. Τελικά, την μετάφρασή του ο Τραπεζούντιος την παρουσίασε το 1460 ενώπιον της Βενετικής Γερουσίας.⁶¹

10. *Πρόλογος για τα Ρητορικά του Αριστοτέλη*. Το έργο του είναι αφιερωμένο στον Φραγκίσκο (de Lignamine) της Πάδοβας.⁶²
11. *Πρόλογος στον Αντώνιο Ιάκωβο Μάρκελλο για το Υπόμνημα στην Μεγάλη Μαθηματική Σύνταξη του Πτολεμαίου*. Γράφτηκε στην Βενετία μεταξύ 1460 και 1462.⁶³
12. *Πρόλογος στον ίδιο για την Σύγκριση Πλάτωνα και Αριστοτέλη*.⁶⁴
13. *Στον Ιανό Παννότιο για την μετάφραση του έργου Περί του Αγίου Πνεύματος του Μεγάλου Βασιλείου*.⁶⁵
14. *Στον Ιωάννη, Επίσκοπο Attrebatensis*, για την μετάφραση των Φυσικών του Αριστοτέλη.⁶⁶
15. *Στον Ιωάννη Vitez για την μετάφραση του Κατά Ενωμίου του Μεγάλου Βασιλείου*.⁶⁷
16. *Στον Καρδινάλιο Λουδοβίκο Trevisan*, για την μετάφραση του *Εις τον Βίον του Μωυσέως*.⁶⁸
17. *Στον Μωάμεθ Β΄ για την Εισαγωγή στην Μεγάλη Μαθηματική Σύνταξη του Πτολεμαίου*. Ο πρόλογος αυτός συνεγράφη κατά τον χρόνο παραμονής του Τραπεζουντίου στην Κων/πολη από την άνοιξη του 1465 μέχρι τις αρχές του 1466, αλλά προστέθηκε από τον συγγραφέα του στο χειρόγραφο το οποίο ετοίμασε να αποστείλει στην Κωνσταντινούπολη μετά την επιστροφή του στην Ρώμη και την αποπεράτωση του έργου του *Περί της αΐδιου Δόξης του Αυτοκράτορος*, το οποίο επισυνήψε στην Εισαγωγή. Στον πρόλογο ο

⁶¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σσ.199-202.

⁶² Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σελ.207.

⁶³ J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.248-250.

⁶⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σελ. 251.

⁶⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σσ.252-253.

⁶⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σελ. 268.

⁶⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σσ.275-276.

⁶⁸ Βλ. Monfasani, *Collectanea*...ό.π.σσ.278-280.

- Τραπεζούντιος εμφανίζεται ως αφοσιωμένος δούλος του Τούρκου σουλτάνου. Το ελληνικό κείμενο του προλόγου δημοσιεύθηκε από τον John Monfasani.⁶⁹
18. Στον Μωάμεθ Β΄ για την μετάφραση της *Σύνταξης του Πτολεμαίου*. Γράφτηκε στις 25 Φεβρουαρίου 1466, κατά το διάστημα που ο Τραπεζούντιος βρισκόταν στον Γαλατά.⁷⁰
  19. Στον Μωάμεθ Β΄ για την *Σύγκριση των φιλοσόφων Πλάτωνα και Αριστοτέλη*. Γράφτηκε στην Ρώμη μεταξύ Ιουνίου και Σεπτεμβρίου 1466.⁷¹
  20. Στον βασιλιά της Ουγγαρίας Μαθία Κορβίνο για το *Υπόμνημά του στην Σύνταξη του Πτολεμαίου*. Γράφτηκε γύρω στο 1467-1468.⁷²
  21. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για την μετάφραση των ομιλιών 26-88 στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο του Χρυσοστόμου. Ο Τραπεζούντιος έφερε σε πέρας την μετάφραση των ομιλιών τον Μάρτιο του 1448. Αποτελεί την πρώτη κατά παραγγελία μετάφραση του Πάπα Νικολάου Ε΄.⁷³
  22. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για την προπαρασκευή του *Ευαγγελίου*.⁷⁴
  23. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για το υπόμνημα στο *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*.⁷⁵
  24. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για τα *Ζωολογικά του Αριστοτέλη*. Η μετάφραση ολοκληρώθηκε τον Φεβρουάριο του 1450.⁷⁶
  25. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για τους *Νόμους του Πλάτωνα και την Επινόμιδα*.⁷⁷
  26. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για τους *δύο λόγους του Θεολόγου*. Ο Τραπεζούντιος μετέφρασε τους λόγους αυτούς μεταξύ των μηνών Δεκεμβρίου 1451 και Απριλίου 1452.⁷⁸
  27. Στον Καρδινάλιο Νικόλαο Cusanum για την μετάφραση του *Παρμενίδη του Πλάτωνα*. Ο Τραπεζούντιος έκανε την μετάφραση και συνέταξε τον πρόλογο κατά το 1459, όσο ο Καρδινάλιος Νικόλαος ήταν πρεσβευτής της Ρώμης.⁷⁹

⁶⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea...* ό.π.σσ. 283-284.

⁷⁰ A. Mercati, "Le due Lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II" στο *Orientalia Christiana Periodica*, vol.9, Roma 1943, σσ.85-92.

⁷¹ Βλ. A. Mercati ό.π.σσ.92-99.

⁷² J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y. 1984, σσ.286-287.

⁷³ Βλ. Monfasani, *Collectanea...* ό.π.σελ.290.

⁷⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea...* ό.π.σσ.291-292.

⁷⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea...* ό.π.σσ.294-297.

⁷⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea...* ό.π.σσ.298-300.

⁷⁷ J. Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.360-364.

⁷⁸ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond* ό.π.σελ.301.

⁷⁹ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond...* ό.π.σσ.303-304.

28. Στον Πάπα Νικόλαο Ε΄ για δύο θεολογικά έργα *Περί του Βίου Ιωάννου* και *De questione Hieronymi et Augustini super legibus*.⁸⁰
29. Στον Πέτρο Cambacurta για την διαλεκτική *Εισαγωγή*. Γράφτηκε γύρω στο 1439.⁸¹
30. Στον Καρδινάλιο Πρόσπερο de Colonna για την μετάφραση των *Προβλημάτων*, (με σχόλια του μεταφραστή). Γράφτηκε το 1456 και πρόκειται για ανάλυση του προλόγου που είχε συγγράψει ο ανώνυμος μεταφραστής.⁸²
31. Στον αναγνώστη των πέντε ρητορικών βιβλίων του.⁸³
32. Στον αναγνώστη του β΄ μέρους του *Υπομνήματός* του για την *Σύνταξη του Πτολεμαίου*. Ο πρόλογος αυτός ουδέποτε δημοσιεύθηκε, αλλά περιλαμβάνεται στο σχέδιο του β΄ μέρους του υπομνήματος. Γράφτηκε το καλοκαίρι του 1451.⁸⁴
33. Στον Vittorino da Feltre για το *Υπόμνημά* του στο λόγο του Κικέρωνα *Pro Q. Ligario*.⁸⁵

Επιστολές

1. *Προς Φραγκίσκο Bragadinum*. Η επιστολή χρονολογείται από το 1419 περίπου και είναι η παλιότερη από τις σωζόμενες επιστολές του Τραπεζουντίου.⁸⁶
2. *Επιστολή παραμυθίας (παρηγορίας) προς Γεώργιο Βατάκη εκ Κρήτης ορμώμενο*. Σ' αυτήν την επιστολή ο Τραπεζούντιος παρηγορεί τον παραλήπτη της επιστολής για τον θάνατο της συζύγου του. Η επιστολή γράφτηκε το 1420, στην Vicenza. Πιθανότατα γράφτηκε πρωτότυπα στην ελληνική και κατόπιν μεταφράσθηκε από τον συντάκτη της στην λατινική. Μολονότι εκφράζει την χριστιανική περί του θανάτου θέση, εν τούτοις, αντλεί τα επιχειρήματά του από το ψευδοπλουτάρχαιο έργο Παραμυθητικός προς Απολλώνιον, παραθέτει ακόμη χωρία εκ των έργων του Πινδάρου, του Ευριπίδη, του Ηροδότου, του

⁸⁰ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*...ό.π.σ.σ.353-354.

⁸¹ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*...ό.π.σελ.310.

⁸² Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*...ό.π.σ.σ.320-321.

⁸³ *Ibidem*, σ.σ.370-372.

⁸⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σ.σ.323-324.

⁸⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σ.σ.339-341.

⁸⁶ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σ.σ.348-349.

Ομήρου και του Πλάτωνος, ενώ στο τέλος της επιστολής του εκφράζει τον θαυμασμό του για τον Σωκράτη.⁸⁷

3. *Προς τον Ιερώνυμον Bragadinus de suavitate dicendi*. Γράφτηκε στην Vicenza στις 6 Δεκεμβρίου 1426. Αναπτύσσει την περί γλυκύτητας του ύφους διδασκαλία του Ερμογένη του Ταρσέως στο έργο του *Περί Ιδεών*.⁸⁸
4. *Προς Ιωάννη Κουβουκλήσιο. Κατά Γραικών*. Όπως ο ίδιος ο Τραπεζούντιος στην αρχή της επιστολής του αναφέρει, την επιστολή του αυτήν έγραψε κατόπιν αιτήσεως του πατέρα του, κατά την διάρκεια του ταξιδιού του από Κρήτη προς Βενετία όταν, κατά το 1426, πληροφορήθηκε την μεταστροφή του στον Παπισμό. Με την επιστολή του αυτή εξηγεί και γραπτώς τους λόγους για τους οποίους εγκατέλειψε την Εκκλησία. Η επιστολή, συνοδευόμενη από λατινική μετάφραση, δημοσιεύθηκε από τον Λέοντα Αλλάτιο στην *Orthodoxae Graeciae*.⁸⁹ Την επιστολή κλείνει με εγκώμιο προς τον αποδέκτη αυτής, ο οποίος, όπως λέγει, ως εχέφρων πρέπει να παραδεχθεί την ορθότητα της παπικής κακοδοξίας περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού.⁹⁰ Μετά το εγκώμιο, ακολουθεί μια τριαδολογικής φύσεως ευχή και ένας τριαδολογικός ύμνος.⁹¹
5. *Προς Αντόνιο da Scropha*. Η επιστολή απευθύνεται σε μαθητή του Τραπεζούντιου, φέρει χρονολογία 31 Δεκεμβρίου και γράφτηκε μεταξύ 1428-1430.⁹²
6. *Προς Αντόνιο de Pago*. Η επιστολή αυτή αποτελεί απάντηση στην επιστολή του Αντωνίου, στην οποία απηχούνται οι επικρίσεις κάποιων ακροατών του εγκωμίου του προς τον Πάπα Ευγένιο Δ΄, το οποίο ο Τραπεζούντιος ανέγνωσε στις 23 Δεκεμβρίου 1437 ενώπιον του Πάπα και της αυλής του. Στην επιστολή του υπερασπίζεται το εγκώμιο με διατυπωθείσες προβλέψεις του για το μέλλον και αναλύει το ρητορικό ύφος που χρησιμοποίησε στο εγκώμιο.⁹³
7. *Προς τον Πάπα Ευγένιο Δ΄*. Ο Φραγκίσκος Βάρβαρος, φίλος και προστάτης του Τραπεζούντιου, στην από 11^{ης} Μαΐου 1436 επιστολή του προς τον στενό

---

⁸⁷ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σσ.212-221.

⁸⁸ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.226-232.

⁸⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.255-258.

⁹⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.258-259.

⁹¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.259-260.

⁹² Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.144-145.

⁹³ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.137-141.

συνεργάτη του Πάπα Ευγενίου Δ΄ Λουδοβίκο Trevisan προέτρεπε τον αποδέκτη της επιστολής να αξιοποιήσει τον άρτι προσελθόντα στον παπισμό Τραπεζούντιο στην σχεδιαζόμενη σύνοδο για την ένωση των εκκλησιών. Προς πιστοποίηση των έναντι του πάπα και του παπισμού φρονημάτων του προστατευομένου του, επισυνήψε την επιστολή αυτήν του Τραπεζουντίου προς τον Πάπα Ευγένιο Δ΄. Ο Φραγκίσκος θεωρεί ότι η επιστολή αυτή του Έλληνα προσηλύτου προς τον πάπα αποτελεί απόδειξη του προς τον Ευγένιο Δ΄ θαυμασμού των Ελλήνων και της επιθυμίας για την ένωση της Εκκλησίας με την Ρωμαιοκαθολική και τον παπισμό.⁹⁴

8. *Προς τον Βερνάρδο Ιουστινιάνη*. Δύο επιστολές προς τον Ιουστινιάνη σώζονται. Στην πρώτη αναφέρεται η εκπόνηση του υπομνήματός του στον λόγο του Κικέρωνα Pro Q.Ligario και η μετάβασή του στην Βενετία προς επίδοση αντιγράφου του εν λόγω υπομνήματος στον Βενετό πατρίκιο Ιωάννη Γραδενίγο. Εστάλη από την Φλωρεντία την 28^η Οκτωβρίου 1440.⁹⁵ Την άλλη επιστολή έστειλε ο Τραπεζούντιος από την Φλωρεντία στις 21 Ιανουαρίου 1441. Με αυτήν ανακοινώνει στον Ιουστινιάνη ότι απολαμβάνει της προστασίας των Leonardo Bruni και Carlo Marsuppini.⁹⁶
9. *Προς Αλφόνσο Παλεντίνο*. Η επιστολή αυτή εστάλη από την Ρώμη στις 21 Ιανουαρίου 1465.⁹⁷
10. *Τέσσερις επιστολές προς τον γιό του Ανδρέα*. Η πρώτη τοποθετείται μεταξύ 1440-1443, άγνωστο το πού γράφτηκε, ενώ οι υπόλοιπες τρεις έχουν γραφτεί στην Νάπολη και φέρουν αντίστοιχα χρονολογίες 13/10/ 1452, 15/1/1453 και 1/6/1454.⁹⁸
11. *Προς ανώνυμο*. Η επιστολή αυτή, γραμμένη στα ελληνικά, αποτελεί απάντηση στην ανώνυμη επικριτική επιστολή, την οποία έλαβε ο Τραπεζούντιος από κάποιον για το υπόμνημά του στο *Centiloquium* του Πτολεμαίου. Η επικριτική επιστολή αλλά και η απάντηση του Τραπεζουντίου, μεταφρασμένες στα Λατινικά από τον Λέοντα Αλλάτιο στο *De Georgiis et eorum scriptis diatriba*,

---

⁹⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σσ.193-196.

⁹⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea.....*ό.π.σσ.148-149.

⁹⁶ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.41-42.

⁹⁷ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond.....*ό.π.σσ.105-107.

⁹⁸ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond.....*ό.π.σσ.113-123.

στο Παρίσι, το 1651. Κριτικό κείμενο με αγγλική μετάφραση εξέδωσε ο Monfasani.⁹⁹

12. *Προς τον Ιάκωβο Vannucci, episcopum Perusinum*. Η επιστολή γράφτηκε τον Αύγουστο του 1452 στην Νάπολη και περιέχει διευκρινίσεις σε θέματα οικονομικού ενδιαφέροντος.¹⁰⁰
13. *Προς τον Αντόνιο Beccadellus ("Ranhormita")*. Η επιστολή αυτή αποτελεί την κύρια πηγή για την δραστηριότητα του Τραπεζουντίου στην Νάπολη. Η σύνταξη¹⁰¹ της επιστολής τοποθετείται χρονικά τον Σεπτέμβριο του 1453.¹⁰²
14. *Προς τον ιερομόναχο Σίμωνα και τους ιερείς της Κρήτης*. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1457, ο πάπας Κάλλιστος Γ΄ διά της βούλλας *Reddituri* καλούσε τους ορθοδόξους Έλληνες να αποδεχθούν τις αποφάσεις της Συνόδου της Φλωρεντίας και δη την επ'αυτών παπική δικαιοδοσία και την προσθήκη του Φιλιοκβε στο Σύμβολο της Πίστεως. Η εφαρμογή της παπικής βούλλας ανατέθηκε στον ιερομόναχο Σίμωνα, ο οποίος κατά τον Οκτώβριο του 1457 διορίστηκε ανακριτής (*Inquistor*) του ελληνικού χώρου και ανατέθηκε σ'αυτόν η εφαρμογή της παπικής βούλλας στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη. Ο Τραπεζούντιος στην επιστολή του περιγράφει την αποστολή του Σίμωνα και καλεί τους συμπατριώτες του να αποδεχθούν τον ενωτικό όρο της Συνόδου της Φλωρεντίας και να υποταχθούν στον πάπα, αναπτύσσοντας και σχετική θεωρία περί του πρωτείου του πάπα έναντι των ορθοδόξων πατριαρχών. Η επιστολή αυτή γράφτηκε στα ελληνικά, στην Ρώμη κατά το 1457. Οι περί του πρωτείου του Τραπεζουντίου θεωρίες ήταν πολύ διαδεδομένες μεταξύ παπικών και ουνιτών, τόσο στην εποχή του, όσο και αργότερα. Επί πάπα Παύλου Β΄ η επιστολή μεταφράστηκε από τον συντάκτη της στα λατινικά και αφιερώθηκε στον καρδινάλιο Marco Barbo.
15. *Προς τον μοναχό Ησαΐα περί του «ει η φύσις βουλεύεται» (utrum natura consilio agat)*. Η επιστολή γράφθηκε στα ελληνικά, στην Ρώμη, το 1458. Σ'αυτήν ο Τραπεζούντιος ανασκευάζει έργο του Βησσαρίωνα με τον ίδιο τίτλο, το οποίο όμως θεωρεί ως έργο του Θεοδώρου Γαζή. Ο Βησσαρίων συνέταξε αναίρεση της επιστολής αυτής, στην οποία συμπεριέλαβε και το πλήρες

⁹⁹ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ .127-130.

¹⁰⁰ Βλ.Monfasani, *George of Trebizond.....*ό.π.σσ.252.

¹⁰¹ Βλ.Monfasani, *George of Trebizond.....*ό.π.σελ.117.

¹⁰² Βλ.Monfasani, *George of Trebizond.....*ό.π.σσ.135-136.

κείμενο του Τραπεζούντιου.¹⁰³ Η λατινική μετάφραση του έργου του Βησσαρίωνα με τον τίτλο *De natura et arte*, τυπώθηκε το 1469 στην Ρώμη, ως παράρτημα του έργου του *Περί των του Πλάτωνος Βλασφημιών*, και κατόπιν το 1503 και 1506 από τον Άλδο Μανούτιο, στην Βενετία.

16. *Παραμυθητική προς τον Ιάκωβο Αντώνιο Marcellus*. Σ' αυτήν ο Τραπεζούντιος παρηγορεί τον αποδέκτη της επιστολής για τον θάνατο του γιού του Βαλερίου, που συνέβη την 1^η Ιανουαρίου 1461. Η επιστολή γράφτηκε στις 7 Απριλίου 1461 στην Βενετία.¹⁰⁴
17. *Προς τον Βησσαρίωνα*. Η επιστολή γράφτηκε στην Ρώμη στις 28 Αυγούστου 1469.¹⁰⁵
18. *Προς Gallatius (Cavriani) επίσκοπο Μαντούης*. Η επιστολή γράφτηκε περίπου στις αρχές Νοεμβρίου 1459, στο Zagarolo. Ο Τραπεζούντιος παραπονείται στον Επίσκοπο, ο οποίος ήταν και παπικός διοικητής της πόλης, ότι μερολήπτησε υπέρ του και αδίκησε τον γιο του Ιάκωβο, καταδιώκοντάς τον ως επαναστάτη.¹⁰⁶
19. *Προς Ιωάννη ιππότη Ρόδου*. Ο Ιωάννης ήταν απόμαχος της παπικής γραμματείας και ανέμενε την έναρξη των εργασιών της παπικής συνόδου στην Μάντουα. Η επιστολή αυτή σχετίζεται με την έριδα του Τραπεζούντιου με τον έμπορο Ιωάννη Toscanella και έχει το ίδιο περιεχόμενο με την από 1^{ης} Δεκεμβρίου 1459 επιστολή του προς τον στην παπική αυλή υπηρετούντα Νικόλαο Piccolominiibus. Στις επιστολές του αυτές εκφράζει τα παράπονά του κατά του παπικού διοικητού και Επισκόπου Μαντούης Galeazzo Cavriani για την απρεπή και άδικη συμπεριφορά του έναντι αυτού του ιδίου και του γιου του Ιακώβου, τον οποίο καταδίωξε ως επαναστάτη. Η επιστολή γράφτηκε την 1^η Νοεμβρίου 1459, στο Zagarolo της Ρώμης.¹⁰⁷
20. *Προς Guarinus Veronensis*.¹⁰⁸
21. *Προς Ιωάννη de Dominicis episcopus Varadiensis*. Το θέμα της επιστολής προσδιορίζει ευθύς εξαρχής ο Τραπεζούντιος: *De adventu legatorum ex*

¹⁰³ L.Mohler, "Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, Aus Bessariones Gelehrtenkreis" στο *Quellen und Forschungen*, Paderborn 1942, τόμ.3, σσ.102-106.

¹⁰⁴ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.236-245.

¹⁰⁵ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σσ.162-183.

¹⁰⁶ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ.211.

¹⁰⁷ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σσ.141-144.

¹⁰⁸ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ.345.

Ethiopia et de Antichristi temporibus (Περί της αφίξεως των εξ Αιθιοπίας πρέσβειων και των χρόνων του Αντιχρίστου). Η επιστολή απευθύνεται προς τον παπικό διπλωμάτη και Επίσκοπο της ουγγρικής πόλης Nagymarad Ιωάννη de Dominis. Ο Τραπεζούντιος μάλλον την έγραψε στις 17 Σεπτεμβρίου 1441, επ' ευκαιρία της προ δεκαπενθημέρου συνάντησης του μοναχού Πέτρου (εκπροσώπου της Κοπτικής Εκκλησίας της Αιθιοπίας) με τον πάπα Ευγένιο Δ΄. Ο μοναχός Πέτρος, ως εκπρόσωπος της Κοπτικής Εκκλησίας της Αιθιοπίας, ήρθε στην Φλωρεντία για να μετάσχει στην Σύνοδο για την ένωση των Εκκλησιών. Εδώ ο Τραπεζούντιος εκθέτει τις απόψεις του σχετικά με την συντέλεια του κόσμου, συσχετίζοντάς τες με γεγονότα της εποχής του.¹⁰⁹

22. *Προς τον αυτοκράτορα Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο.* Η επιστολή αποτελεί προπαγανδιστικό κείμενο προς εξυπηρέτηση των παπικών επιδιώξεων στην Ανατολή. Με την επιστολή του αυτή ο Τραπεζούντιος παρακαλεί τον αυτοκράτορα να καταπλεύσει στην Ιταλία με τα πλοία του πάπα και όχι στην Αβινιόν ή οπουδήποτε αλλού με τα πλοία της Συνόδου της Βασιλείας. Η επιστολή γράφτηκε στην Βολογνα, στο τέλος του καλοκαιριού του 1427.
23. *Προς τον Λεονάρδο Santutus.* Ο Λεονάρδος ήταν ανηψιός του Χριστόφορου Μόρου, ο οποίος εξελέγη Δόγης της Βενετίας στις 12 Μαΐου 1462. Ο Τραπεζούντιος αποστέλλει την επιστολή προς τον Λεονάρδο επ' ευκαιρία της εκλογής του θείου του. Η επιστολή γράφτηκε στην Ρώμη, στις 27 Μαΐου 1462.¹¹⁰
24. *Προς τον Leonello Estensis.* Η επιστολή αναφέρεται στην διαμάχη του Τραπεζούντιου με τον Guarino Veronensis.¹¹¹
25. *Επίλογος του De partibus orationis ex Priciano compendium προς τον Cola Montanus.* Η επιστολή γράφτηκε στις 28 Οκτωβρίου 1471, στην Ρώμη.¹¹²
26. *Στον πάπα Νικόλαο Ε΄.* Γράφτηκε τον Απρίλιο του 1452. Ο Τραπεζούντιος παραπονείται στον πάπα για τις επικρίσεις του Ιακώβου Cremonensis αναφορικά με το υπόμνημά του στην *Μεγάλη Μαθηματική Σύνταξη του Πτολεμαίου*.¹¹³

---

¹⁰⁹ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.262-267.

¹¹⁰ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ.277.

¹¹¹ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σσ.377-380.

¹¹² Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ.189.

¹¹³ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σσ.351-352.

27. Στον πάπα Νικόλαο Ε'. Γράφτηκε στην Νάπολη την 1^η Νοεμβρίου 1452.¹¹⁴
28. Στον πάπα Νικόλαο Ε'. Γράφτηκε στην Νάπολη την 1^η Ιανουαρίου 1453. Ο Τραπεζούντιος παραπονείται στον πάπα ότι ο Roggio στέλνει στην Νάπολη ανθρώπους να τον δολοφονήσουν, μολονότι είχε ήδη παραιτηθεί από την παπική γραμματεία.
29. Στον πάπα Νικόλαο Ε'. Γράφτηκε στις 5 Απριλίου 1453, στην Νάπολη. Μέσω αυτής της επιστολής παρακαλεί τον πάπα να απειλήσει με την τιμωρία της ακοινωνησίας όσους ανωτέρους εκκλησιαστικούς παράγοντες, δημιουργούν προβλήματα σ' αυτόν και την οικογένειά του.
30. Στον *Nicolaus Cornelius*. Γράφτηκε στην Vicenza τον Μάρτιο του 1426. Η επιστολή αυτή απευθύνεται πιθανότατα προς τον Βενετό ευγενή της Κρήτης, Νικόλαο Corner.¹¹⁵
31. Προς τον Νικόλαο *de Piccolhominibus*. Γράφτηκε στο Zagarolo της Ρώμης την 1^η Δεκεμβρίου 1459. Ο Νικόλαος ήταν προσωπικός θησαυροφύλαξ του θείου του πάπα Πίου Β' και απεσταλμένος των Niccolo Mandoli-Piccolomini και Niccolo di Andrea Piccolomini. Η μακροσκελής αυτή επιστολή αποτελεί έκκληση προς βοήθεια μετά την μεγάλη έριδα με τον Ιωάννη Toscarella. Ο Τραπεζούντιος στέλνει αυτήν την επιστολή στην παπική αυλή, που βρισκόταν τότε στην Mantova, λόγω της επικείμενης συνόδου των ηγεμόνων της Λατινικής Δύσης.
32. Προς τον Νικόλαο Σεκουνδινό. Γράφτηκε στην Ρώμη στις 26 Σεπτεμβρίου 1459. Σ' αυτήν ο Τραπεζούντιος κάνει λόγο για κάποιο πρόβλημα υγείας που τον ταλαιπωρεί καθώς και για την έριδά του με τον Ιωάννη Toscarella.
33. Προς τον Νικόλαο Σεμινόπολο. Σ' αυτήν περιλαμβάνονται ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Τραπεζουντίου σε ορισμένα σημεία της ομιλίας του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου στα Θεοφάνεια. Απευθύνεται προς τον ιερέα Νικόλαο Σεμινόπολο, τον οποίο συνάντησε κατά το έτος 1466 στην Κέρκυρα μετά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη.¹¹⁶
34. Στον πάπα Παύλο Β'. Γράφτηκε στην Ρώμη, στα τέλη του 1466.¹¹⁷

¹¹⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σελ.188.

¹¹⁵ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.302.

¹¹⁶ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.307-308.

¹¹⁷ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.355-359.

35. *Προς τον Petrus de Monte episcopus Brixienis*. Αντικείμενο της επιστολής είναι η ερμηνεία του κατά Ιωάννη κα΄,22. Γράφτηκε μεταξύ 1450 και 1451 όταν ο Πέτρος, ευρισκόμενος στην Ρώμη, ήλθε σε επαφή με τον Τραπεζούντιο. Ο Τραπεζούντιος, ακόμη από την περίοδο της διδασκαλίας του στην Βενετία, δίδασκε ότι η μετάφραση της Vulgata “sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?” (=ούτως θέλω μένειν έως έρχομαι τι προς σε;) του «εάν θέλω μένειν έως έρχομαι τι προς σε;» του ελληνικού πρωτοτύπου ήταν απολύτως ορθή, ακόμη και αν το ελληνικό «εάν» γραμματικώς αντιστοιχεί προς το λατινικό si και όχι sic. Από αυτό συμπεραίνει ότι ο Χριστός είπε ότι θέλει ο Ιωάννης να μείνει εν ζωή μέχρι την Δευτέρα Παρουσία. Την γνώμη του αυτή ενίσχυε διά του ισχυρισμού, ότι και ο μεταφραστής του ελληνικού κειμένου Ιερώνυμος, που ήταν μεγάλη αυθεντία για τους Λατίνους, είχε την ίδια άποψη, αποδίδοντας το «εάν» όχι με υποθετικό σύνδεσμο, αλλά με το sic (ούτως), για να λάβει το χωρίο αυτή την έννοια. Η ερμηνεία του στο επίμαχο χωρίο ήταν ότι ο Ιωάννης θα εξακολουθεί να ζει μέχρι την έλευση του Αντιχρίστου. Την επιστολή του αυτή κοινοποίησε και στον πάπα Παύλο Β΄ και την συμπεριέλαβε αυτούσια στο έργο του *Protectio*.¹¹⁸
36. *Προς τον Πέτρο Petrogna*. Γράφτηκε στις 4 Νοεμβρίου μεταξύ του 1428 και του 1430, όταν ο Τραπεζούντιος, έχασε την δημόσια έδρα της Λατινικής Ρητορικής στην Vicenza και ίδρυσε ιδιωτική σχολή στην Βενετία.¹¹⁹
37. *Προς τον πάπα Πίο Β΄*. Γράφτηκε στο Zagarolo στις 31 Ιανουαρίου και εστάλη στις 22 Φεβρουαρίου του 1460. Είναι η τελευταία επιστολή, που αφορά στην έριδά του με τον Ιωάννη Toscanella.
38. *Προς Roggio*. Δύο επιστολές του Τραπεζούντιου προς αυτόν σώζονται και αφορούν στην υπόθεση της μεταξύ τους έριδας στην παλική γραμματεία στις 4 Μαΐου 1452, εξαιτίας της οποίας ο Τραπεζούντιος κατέφυγε στην Νάπολη, από όπου κατηγόρησε τον Roggio για απειλή κατά της ζωής του. Αμφότερες γράφτηκαν στην Ρώμη. Η πρώτη στις 18 Φεβρουαρίου 1450 και η δεύτερη τον Μάιο του 1452. Άλλη επιστολή εστάλη προς τον ίδιο, από την Νάπολη, γύρω στον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1453.

¹¹⁸ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σελ.312.

¹¹⁹ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ.313.

39. *Προς Porcellius de Pandonis*. Γράφτηκε το 1444 και περιέχει ευμενή κριτική ποιήματος του Porcellius για τον εορτασμό της κατάληψης της Νάπολης από τον Αλφόνσο της Αραγωνίας.¹²⁰
40. *Προς τον επίσκοπο Rodericus (Sanchez d'Arevalo)*. Γράφτηκε στην Ρώμη, στις 20 Νοεμβρίου 1466, ενώ ο Τραπεζούντιος βρισκόταν φυλακισμένος στον πύργο του Αγίου Αγγέλου και προσπαθούσε να διεκδικήσει την ελευθερία του.¹²¹
41. *Προς τον Vittorino da Feltre de generibus dicendi*. Γράφτηκε στην Vicenza πιθανότατα κατά το έτος 1420. Αναφέρεται σε τεχνικά θέματα της ρητορικής και γράφτηκε επί τη βάσει του έργου *Περί Ιδεών του Ερμογένους του Ταρσέως*.¹²²

Λ ό γ ο ι

1. *Oraticuncula de laudibus episcopi Patavii*. Ο εγκωμιαζόμενος επίσκοπος Παταβίου (Padova) είναι, πιθανότατα, ο Pietro Marcello (1409-1428), με τον οποίο συνδέθηκε με στενή φιλία άμα τη αφίξει του στην πόλη κατά το πρώτο εξάμηνο του 1417, οπότε και χρονολογείται και το εγκώμιο.¹²³
2. *De laudibus Ciceronis*. Κατά την σύνταξη του εγκωμίου του, ο Τραπεζούντιος άντλησε πληροφορίες από την ζωή του Κικέρωνα, του Πλουτάρχου και του έργου του L.Bruni, *Cicero Novus*. Ο Τραπεζούντιος προβάλλει τον Κικέρωνα ως τύπο πολιτικού ηγέτη, συνδυάζοντα ευγλωττία και επιστημονική κατάρτιση. Η σύνταξη του εγκωμίου τοποθετείται στο 1421, στην Βενετία, όπου και εκφωνήθηκε.¹²⁴
3. *De laudibus eloquentie*. Συντάχθηκε στην Βενετία, στις αρχές του 1430. Το μεγαλύτερο μέρος του λόγου αφιερώνεται στην υπεράσπιση της ρητορικής. Τα επιχειρήματα ο Τραπεζούντιος τα αντλεί από τον διάλογο του Πλάτωνα *Γοργίας*.¹²⁵
4. *Oratio habita coram summon pontifice Eugenio Quarto de laudibus eius*. Πρόκειται περί εγκωμιαστικού λόγου που εκφωνήθηκε στην Bologna,

¹²⁰ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.318-319.

¹²¹ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σσ.325-326.

¹²² Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*.....ό.π.σελ 330-337.

¹²³ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.342-343.

¹²⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.344-349.

¹²⁵ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.365-369.

ενώπιον της παπικής αυλής και του πάπα Ευγενίου Δ', στις 23 Δεκεμβρίου 1437. Στο εγκώμιο ο πάπας αντιπαραβάλλεται με βιβλικά πρόσωπα, όπως τον Μωυσή, τον Πρόδρομο και τον Απόστολο Παύλο. Ο Ευγένιος, κατά τον Τραπεζούντιο, ως άλλος Μωυσής, θα εξαγάγει τους Έλληνες ορθοδόξους από την Αίγυπτο του «σχίσματος», στο οποίο είναι υπόδουλοι τα τελευταία τετρακόσια έτη, αλλά και θα σώσει τον Χριστιανισμό έναντι της μάστιγας των Μουσουλμάνων.¹²⁶

5. *Εκκλήσεις προς τον Αλφόνσον της Αραγωνίας και τον Γερμανόν αυτοκράτορα Φρειδερίκο Γ' διά την ανακατάληψιν των Αγίων Τόπων.* Ο Τραπεζούντιος απέστειλε την με το ίδιο περιεχόμενο έκκληση προς τους δύο ηγεμόνες. Το κείμενο όμως της εκκλήσεως παραδίδεται σε τρεις μορφές. Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι ο συγγραφέας αναθεώρησε τουλάχιστον δύο φορές το περιεχόμενον του κειμένου του.¹²⁷
6. *Oratiuncula ex gratitudine de laudibus Alphonsi Regis promuntiata ab consiliario eius.* Στο άνευ επιγραφής λογύδριο αυτό εγκωμιάζεται ο βασιλεύς της Νάπολης, Αλφόνσος της Αραγωνίας, στην αυλή του οποίου ήλθε ο Τραπεζούντιος μετά τον θάνατο του πάπα Νικολάου Ε'. Η αναφορά στην δεύτερη παράγραφο του λόγου ότι ο ομιλών θαυμάζεται από τους αυλικούς του Αλφόνσου για την νομικήν του κατάρτιση στο πολιτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο θέτει σε αμφιβολία, αν ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε από τον Τραπεζούντιο. Το πιθανότερο είναι ότι τον συνέταξε επί παραγγελία, για λογαριασμό άλλου. Το προς το τέλος του λόγου εγκώμιο για την πρωτοβουλία του Αλφόνσου να συνδράμει στην προσπάθεια μετάφρασης στην Λατινική ελληνικών έργων σχετίζεται με τα ενδιαφέροντα του Τραπεζουντίου και όχι ενός νομικού, αλλά απηχούν την κρατούσα για τον μορφωμένο άνθρωπο εικόνα της εποχής της Αναγέννησης. Το έργο γράφτηκε κατά την περίοδο παραμονής του συγγραφέα στην Νάπολη, δηλαδή μεταξύ 1452 και 1455.¹²⁸
7. *Ad Guarini Veronensis in se investivam responsio et Rhetoricorum suorum defensio.* Ο Τραπεζούντιος, θεωρώντας τον εαυτό του θύμα των

---

¹²⁶ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.351-358.

¹²⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.422-431.

¹²⁸ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.359-360.

συκοφαντιών του Guarino Veronese επί μία δεκαετία και πλέον, συνέταξε μία δριμεία κριτική εναντίον του, που αναφέρεται στο ύφος της ρητορικής, το οποίο ο Guarino δίδασκε. Την κριτική αυτήν περιέλαβε στο έργο του *Rhetoricorum Libri V*, το οποίο δημοσιεύθηκε μεταξύ 1433 και 1434. Το 1437, δημοσιεύθηκε επ'ονόματι Andrea Agaso, μαθητή του Guarino, προς υπεράσπιση του Guarino, ένα προσβλητικό, μάλλον υβριστικό για τον Τραπεζούντιο κείμενο. Ο Τραπεζούντιος, την ίδια χρονιά απάντησε με το έργο του αυτό, το οποίο έστειλε, μαζί με το σχετικό διαβιβαστικό γράμμα, και στον Leonello d'Este, γιό του Μαρκησίου της Φερράρας και μαθητή του Guarino. Από την επιστολή του Τραπεζούντιου προς τον Guarino, που γράφτηκε λίγο μετά την δημοσίευση του εν λόγω έργου, πληροφορούμαστε ότι οι δύο δάσκαλοι είχαν εν τω μεταξύ συμφιλιωθεί.¹²⁹

8. *Ad Alfonso regem Aragonum et utriusque Siciliae de recuperandis locis sanctis. Ad Fredericum regem.* Ο λόγος αυτός στην χειρόγραφη παράδοση βρίσκεται υπό τρεις μορφές. Στην πρώτη, την αρχική μορφή, εστάλη στον βασιλιά της Αραγωνίας Αλφόνσο, προτρέποντάς τον να ηγηθεί σταυροφορίας κατά των Μαμελούκων της Αιγύπτου, για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Όπως ο ίδιος ο Τραπεζούντιος σημειώνει, συνέταξε τον λόγο την χρονιά που ο Αλφόνσος κατέλαβε την Νάπολη. Δεν είναι όμως βέβαιο, εάν με αυτήν την μορφή έστειλε, τελικά, τον λόγο στον Αλφόνσο, δηλαδή κατά το 1442. Στην δεύτερη, ελαφρώς αναθεωρημένη σε πολλά σημεία μορφή του, απευθύνεται προς τον Γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Γ', επ' ευκαιρία της μετάβασής του στην Ρώμη, τον Μάρτιο του 1452, προκειμένου να στεφθεί από τον πάπα Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του Γερμανικού έθνους.¹³⁰
9. *Ad sanctissimum patrem papam Nicolaum Quintum ad defendenda pro Europa Hellepontii claustra exportation.* Κύριο θέμα της προτροπής αυτής προς τον πάπα Νικόλαο Ε' είναι ο κίνδυνος τον οποίο διατρέχει η Ευρώπη μετά την από τους Τούρκους Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1453), καθώς από το γεγονός αυτό και εντεύθεν, ανοίγει η κερκόπορτα εισόδου

¹²⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σ.σ.381-407.

¹³⁰ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σ.σ.422-431.

των αλλοθρήσκων στην Ευρώπη, καθίσταται πιθανόν εφικτή η πρόβλεψη της αποκαλυπτικής γραμματείας, του Γωγ του Μαγώγ. Μολονότι οι πύλες στην αποκαλυπτική γραμματεία αναφέρεται ότι κλείστηκαν από τον Μεγάλο Αλέξανδρο και τοποθετούνται στην περιοχή του Ινδού ποταμού, ο Τραπεζούντιος σκοπίμως τις μεταφέρει στον τουρκοκρατούμενο Ελλήσποντο, όπου και η Κωνσταντινούπολη, για να εγείρει το ενδιαφέρον του πάπα. Προς επίρρωση των απόψεών του αυτών, επικαλείται την επιστολή του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου προς τον Δημήτριο Κυδώνη, όπου γίνεται λόγος για την εκ μέρους του Βυζαντινού αυτοκράτορα απόρριψη της αίτησης του Ταμερλάνου να διασχίσει βυζαντινά εδάφη, που είχε θέσει ως προορισμό την Ευρώπη. Η σχετική επιστολή δεν είναι γνήσια, αφού τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται είναι μεταγενέστερα του θανάτου του Δημητρίου Κυδώνη, αλλά παρόλα αυτά τα επιχειρήματα είναι ουσιώδη και αληθή και η ανάγκη για διοργάνωση σταυροφορίας κρίνεται αδήριτη, για την αναχαίτιση του τουρκικού κινδύνου.¹³¹

10. *Oratio funebris in Fantinum Michaelem*. Ο επιτάφιος εκφωνήθηκε από τον Τραπεζούντιο προς τιμήν της κηδείας (Νοέμβριος 1434) του διακεκριμένου Βενετού στρατιωτικού και πολιτικού Fantino Michiel, ενώπιον του Βενετού Δόγη Φραγκίσκου Φόσκαρι, της Βενετικής Συγκλήτου και του ηγεμόνα της Φερράρας Marchese Niccolo III. Ο επιτάφιος, που γράφτηκε μέσα σε μια νύχτα, όπως ο ίδιος ο συντάκτης του αναφέρει, περιέχει σπάνιες πληροφορίες για τον βίο του νεκρού και αποτελεί σημαντική συμβολή στην βενετική προσωπογραφία της εποχής.¹³²

Ρ η τ ο ρ ι κ ά – Δ ι α λ ε κ τ ι κ ά

1. *De generibus dicendi*. Πρόκειται για το πρώτο έργο του Τραπεζουντίου, το οποίο αποτελεί επιτομή του *Περί Ιδεών* έργου του Ερμογένη. Το έργο συνέταξε περίπου το 1420 και το αφιέρωσε στον Vittorino da Feltre. Μέσω αυτού του έργου του Τραπεζουντίου, οι Λατίνοι ήρθαν για πρώτη φορά σε επαφή με το έργο του Ερμογένη. Παραδίδεται με τον υπ' αριθμ. 6292, φ.

¹³¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.435-442.

¹³² Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.447-455.

173-180ν Λατινικό κώδικα στην Βιβλιοθήκη του Βατικανού και είναι ανέκδοτος.

2. *De suavitate dicendi*. Στο έργο του αυτό, το οποίο ο Τραπεζούντιος έγραψε το 1426 και το έστειλε προς τον Girolamo Bragadin, πραγματεύεται την περι γλυκύτητας διδασκαλία του Ερμογένη. Παραδίδεται με τον υπ' αριθμ. 6292, φ.165ν -173, Λατινικό κώδικα της Βιβλιοθήκης του Βατικανού και είναι ανέκδοτος.
3. *Rhetoricorum Libri V*. Είναι το πρώτο πλήρες σύγγραμμα¹³³ περί ρητορικής της εποχής της Αναγέννησης στην Δύση. Σ' αυτό, ο Τραπεζούντιος απαντά στα τέσσερα ερωτήματα περί ρητορικής, τα οποία απασχολούσαν την εποχή του. Στο ποιά είναι η φύση της ρητορικής, απαντά ότι είναι η πολιτική επιστήμη. Ως προς το περιεχόμενό της, ότι είναι κοινωνικού ενδιαφέροντος, που κυρίως έχει ως στόχο να κερδίσει το απαιτητικό ακροατήριο και ως καθήκον της να κάνει ό,τι περισσότερο και καλύτερο δυνατό για την κοινωνία. Αποκλείει τον φιλοσοφικό προβληματισμό από την ρητορική και την θεωρεί εργαλείο της πολιτικής. Δημοσιεύθηκε στην Βενετία από τον ίδιο τον Τραπεζούντιο στα τέλη του 1433 ή τις αρχές του 1434. Ο Τραπεζούντιος συνέταξε δύο προλόγους. Τον πρώτο τον συνέταξε και εξέδωσε στην Βενετία, το 1433-1434, και αφιερώνεται στον αναγνώστη, ενώ τον δεύτερο, τον συνέταξε μετά την εγκατάστασή του στην βασιλική αυλή της Νάπολης, το 1452 και αφιερώνει το έργο του στον βασιλιά της Νάπολης, Αλφόνσο της Αραγωνίας. Το έργο εκτυπώθηκε στην Βενετία (1472) από τον V.de Spira με τον τίτλο: *Georgii Trapezuntii viri doctissimi atque eloquentissimi Rhetoricorum Liber Primus*, και έκτοτε γνώρισε οκτώ ανατυπώσεις μέχρι το 1547.¹³⁴
4. *De artificio Ciceroniane orationis pro Q. Ligario ad Vittorinum Feltrensem*. Ο Τραπεζούντιος συνέθεσε το υπόμνημά του για τον λόγο του Κικέρωνα *Pro Ligario* μετά την συγγραφή του εναντίον του Guarino da Verona στα μέσα του 1437. Κατά πάσα πιθανότητα γράφτηκε κατά την άσκηση των καθηκόντων του ως δασκάλου της οικογένειας Gambocorta στο Bagno di Romagna από τα μέσα του 1438 μέχρι τα μέσα του 1440. Το

¹³³ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.261-289.

¹³⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.460-461.

δημοσίευσε για πρώτη φορά μετά την εγκατάστασή του στην Φλωρεντία, στα μέσα του 1440, και κατόπιν αιτήματος του Giustiniani. Εκτυπώθηκε, στην Βενετία μετά από τις 4 Ιουνίου 1477 από των I. de Kolonia – I. Manthem και μέχρι το 1554 ανατυπώθηκε άλλες έντεκα φορές.¹³⁵

5. *De partibus orationis ex Prisciano compendium*. Το έργο αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο περιλαμβάνει τα τέσσερα κλιτά μέρη του λόγου και συντάχθηκε από τον Τραπεζούντιο, στις αρχές της δεκαετίας του 1430, στην Βενετία για τον γιο του Ανδρέα, στον οποίο και το αφιέρωσε. Το 1470, κατόπιν αιτήματος του πρώην μαθητή του Cola Montanus, ο Τραπεζούντιος προσέθεσε και το δεύτερο μέρος το οποίο περιλαμβάνει τα τέσσερα άκλιτα μέρη του λόγου, καθώς και επίλογο, απευθυνόμενο προς τον Montanus. Το έργο εκτυπώθηκε τον Νοέμβριο – Δεκέμβριο του 1471, στο Μιλάνο από τον F. da Lavagna με τον τίτλο *Georgii Trapezuntii de partibus orationis ex Prisciano compendium* και μέχρι το 1537 ανατυπώθηκε άλλες πέντε φορές.¹³⁶
6. *Isagoge dialectica*. Η Εισαγωγή στην Διαλεκτική είναι από τα πρώτα εγχειρίδια λογικής της εποχής της Αναγέννησης, που συντάχθηκε με σκοπό την σχολική χρήση. Η σύνταξή του τοποθετείται μεταξύ του τέλους του 1439 και του πρώτου εξαμήνου του επομένου έτους, όταν δηλαδή ο Τραπεζούντιος δίδασκε στο Bagno di Romagna. Με το έργο αυτό εγκαινιάζεται μια ολόκληρη σειρά βιβλίων με θέμα την Διαλεκτική. Η απλουστευμένη διατύπωση των βιβλίων με επιλεγμένα θέματα που αφορούν στην Λογική, αποτέλεσε πρότυπο για μελλοντικά αναλόγου περιεχομένου εγχειρίδια, όπως του G. Valla, του J. Caesarius, του Μελάγχθονος, του Vives και του Ramus. Στο βιβλίο του ο Τραπεζούντιος δηλώνει ότι θα διδάξει μόνο την για τον ρήτορα χρήσιμη λογική. Εκδόθηκε γύρω στο 1470-1472, στην Βενετία με τον τίτλο *Georgii Trapezuntii de dialectica (sic) ex Aristotele compendium* και έκτοτε ανατυπώθηκε άλλες πενήντα τέσσερις φορές μέχρι το 1966.¹³⁷

---

¹³⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.463-464.

¹³⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σελ.479.

¹³⁷ J. Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.303-317.

Θεολογικά

1. *Πρόλογος εις το τέταρτον βιβλίον του Κατά Ευνομίου του Μεγάλου Βασιλείου.* Μεταφράζοντας το έργο του Μεγάλου Βασιλείου *Κατά Ευνομίου*, παρατήρησε μια διαφορά μεταξύ των τριών πρώτων βιβλίων και του τετάρτου βιβλίου. Συνέγραψε τον πρόλογο, αφού επεσήμανε την μεταξύ αυτών των βιβλίων διαφορά.¹³⁸
2. *Προς Ιωάννην Κουβουκλήσιον περί της Εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος.* Η επιστολή αυτή γράφτηκε κατόπιν αιτήσεως του πατέρα του Ιωάννη, λίγο μετά την μεταστροφή του Γεωργίου στον παπισμό, δηλαδή λίγο μετά το 1426. Με αυτήν την επιστολή του ο Τραπεζούντιος δικαιολογεί την πράξη της αποδοχής του παπισμού, παραθέτοντας αναφορές από πατερικά έργα, μην παραλείποντας να αναφέρει και τις σφδρές επικρίσεις των συγγενών του για την πράξη του αυτήν.
3. *Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και περί της μιας Αγίας Καθολικής Εκκλησίας.* Ο Τραπεζούντιος εδώ απευθύνεται προς τους κληρικούς της Κρήτης, επιχειρώντας να τους πείσει για την ορθότητα της παπικής κακοδοξίας περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και του παπικού πρωτείου. Υπενθυμίζει δε σ' αυτούς την υποχρέωση να υποταχθούν στην από της Συνόδου τη Φλωρεντίας διακηρυχθείσα ουνία. Το μεγαλύτερο μέρος της επιστολής αφιερώνεται στην υποστήριξη του πρωτείου του πάπα.¹³⁹
4. *Περί της αληθείας της των χριστιανών πίστεως προς τον αμηνάν κατά τον χρόνον όν εάλω παρ'αυτού η Κωνσταντινούπολις.* Η πραγματεία αυτή του Τραπεζούντιου σώζεται σε αυτόγραφο κώδικα, τον υπ'αριθμόν 1720, φ. 19-61ν, της βιβλιοθήκης του Βατικανού. Ο Τραπεζούντιος υπογράφει την πραγματείαν του ως «ο του σου ύψους ελάχιστος δούλος Γεώργιος Τραπεζούντιος τη θαυμαστή σου θαρρηήσας αγαθότητι έγγραφα ευχόμενός σε ιδείν πάσης της οικουμένης και των ουρανών βασιλέα, όπερ οίδα εσόμενον,

¹³⁸ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984,σσ.481-482.

¹³⁹ J-P.Migne, «Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και περί της μιας Αγίας Καθολικής Εκκλησίας» στο *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ*, τ.161, Αθήνα 2007,σσ.829-868.

εάν τα περί Χριστού ζητεῖν μόνον και φιλοσοφείν εθελήσειας», σημειώνοντας την ημερομηνία σύνταξης, αλλά και αποστολής της προς τον Πορθητή.¹⁴⁰

5. *Περί της αϊδίου του αυτοκράτορος δόξης και της κοσμοκρατορίας αυτού.* Το έργο αυτό απευθύνεται στον Μωάμεθ Β΄ και ο Τραπεζούντιος το συνέταξε εν πλω, κατά τον Απρίλιο του 1466, επιστρέφοντας από Κωνσταντινούπολη προς Ρώμη, όπως ο ίδιος στο τέλος του έργου του σημειώνει. Παρόλο που δεν είχε κατορθώσει να συναντήσει τον Σουλτάνο, ήλπιζε ακόμη ότι ήταν δυνατό να επιτύχει τον προσηλυτισμό του Σουλτάνου στον Χριστιανισμό, προτού κατακτήσει την Ρώμη και την Δύση ολόκληρη. Ο Τραπεζούντιος προέτρεπε τον Μωάμεθ Β΄ σ' αυτή την κατεύθυνση, γιατί έβλεπε την εξάπλωση των Οθωμανών προς Δυσμάς σαν αναπόφευκτο γεγονός κι επειδή από την άλλη οι ελπίδες του Τραπεζούντιου για διοργάνωση Σταυροφορίας από τον πάπα και τους Δυτικούς ηγέτες έπεσαν στο κενό, κατέφυγε σ' αυτήν την λύση. Βέβαια, λίγο μετά την επιστροφή του στην Ρώμη, έγινε γνωστό το περιεχόμενο του έργου αυτού του Τραπεζούντιου στην παπική αυλή και ο πάπας Παύλος Β΄ ανέθεσε σε επιτροπή, μέλος της οποίας ήταν και ο Βησσαρίων, να μελετήσουν το σύγγραμμα. Η μελέτη του συγγράμματος αυτού, αλλά και δύο επιστολών του, στην λατινική, προς τον Μωάμεθ Β΄, είχαν ως αποτέλεσμα την φυλάκισή του στον πύργο του Αγίου Αγγέλου. Το έργο παραδίδεται σε έναν και μοναδικό κώδικα, αυτόγραφο του Τραπεζούντιου, τον υπ' αριθμ. 537, φ. 67-108ν, της Κρατικής Βιβλιοθήκης του Μονάχου και απαρτίζεται από είκοσι τρία κεφάλαια. Σ' αυτόν ο Τραπεζούντιος επαναδιαπραγματεύεται θέματα στα οποία είχε αναφερθεί στο προηγούμενο έργο του προς τον Μωάμεθ Β΄. Επιχειρεί, όμως, μέσα από παραθέματα από την Παλαιά Διαθήκη, το Κοράνιο και την αρχαία ελληνική γραμματεία, κυρίως από τα συγγράμματα του Αριστοτέλη, επιμένει να πείσει τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή να ασπασθεί τον Χριστιανισμό, εφόσον είναι ο μόνος αληθινός Θεός. Οι προς τον προσηλυτισμό του Τούρκου ηγεμόνα προσπάθειες απέβλεπαν στην πραγμάτωση του σχεδίου περί της επικράτησης στην οικουμένη μιας πίστης,

---

¹⁴⁰ Γ. Ζώρας, Γεώργιος Τραπεζούντιος και αι προς Ελληνοτουρκικήν συνεννόησιν προσπάθειαι αυτού- «Η Περί της Χριστιανών Πίστεως», Ανέκδοτος Πραγματεία, Σπουδ/ριον Βυζαντινής & Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1954, σσ. 95-165.

της χριστιανικής, μιας Εκκλησίας υπό την ηγεσία προφανώς του πάπα και μιας βασιλείας υπό την ηγεσία των Τούρκων.¹⁴¹

6. *Περί της θειότητας Μανουήλ του μετά μικρόν πάσης της οικουμένης Βασιλέως*. Καί αυτό το έργο απευθύνεται προς τον Μωάμεθ Β'. Γράφτηκε από τον Τραπεζούντιο το 1467¹⁴². Ο Τραπεζούντιος βλέπει από εσχατολογική άποψη την επί της οικουμένης στρατιωτική επικράτηση των Τούρκων, ερμηνεύοντας κατάλληλα χωρία της Αγίας Γραφής. Στο προοίμιο του έργου του ο Τραπεζούντιος προτείνει το προφητικό όνομα του Κυρίου Μανουήλ, ως το μόνο κατάλληλο όνομα, το οποίο θα πρέπει να πάρει ο Μωάμεθ Β', εφόσον γίνει χριστιανός και βασιλιάς όλης της οικουμένης, όπως ο Κύριος είναι βασιλεύς πάντων. Στα επόμενα πέντε σύντομα κεφάλαια του έργου, αναλύει πού στηρίζει την άποψή του περί της στρατιωτικής επικράτησης των Τούρκων επί της οικουμένης. Παραδίδεται σχετικά ο κώδικας του Μονάχου, φ.108v - 112
7. *De questione Hieronymi et Augustini super legalibus*. Αυτό το έργο απευθύνεται προς τον πάπα Παυλο Β' και συντάχθηκε στο τέλος του 1464 ή στις αρχές του 1465. Αποτελεί προσπάθεια εξομάλυνσης της μεταξύ του Ιερωνύμου και του Αυγουστίνου διαφωνίας στην ερμηνεία του χωρίου β', 11-14 της Προς Γαλάτας επιστολής, όπου ο Απόστολος Παύλος αναφέρει ότι: «αντέστη τῷ Πέτρῳ ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, ἐπειδὴ εφαινετο συμφωνῶν με τοὺς ἰουδαῖζοντας χριστιανούς». Όταν ο Αυγουστίνος χαρακτήρισε τον υπομνηματισμό του σχετικού επεισοδίου ως αριστοτεχνικό ισχυρισμό-λειτουργικό ψεύδος (*officiosum mendacium*), ο οποίος έθετε τέλος στους ιουδαϊκούς τύπους, όπως διακήρυττε παντού ο Απόστολος Παύλος, ο Ιερώνυμος απάντησε ότι στηρίχθηκε στις ερμηνείες των Ελλήνων Πατέρων και δη του Ωριγένη, που θεωρούσε την ερμηνευτική αυτή προσέγγιση ως την μόνη οδό για την ανασκευή της από τον Πορφύριο σκανδαλώδους ερμηνείας του επεισοδίου. Τα του Ιερωνύμου έργα των Ελλήνων Πατέρων έχουν χαθεί

---

¹⁴¹ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.495-525.

¹⁴² J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.222-225.

και ο Τραπεζούντιος επιχειρεί να καλύψει το κενό, δικαιώνοντας την ερμηνευτική προσέγγιση των Ελλήνων Πατέρων.¹⁴³

8. *De sanctificatione matris domini ab utero*. Εδώ ο Τραπεζούντιος αντικρούει τον από παρερμηνείας του 25^{ου} στίχου του α΄ κεφαλαίου του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου, «...και ουκ εγίνωσκεν αυτήν έως ου έτεκε τον υιόν αυτής τον πρωτότοκον.....», ισχυρισμό ότι η Θεοτόκος δεν είναι αειπάρθενος. Το έργο του αυτό δεν έχει άμεση σχέση με την τότε έριδα μεταξύ Φραγκισκανών και Δομηνικανών μοναχών περί της «ασπίλου συλλήψεως» της Θεοτόκου.¹⁴⁴
9. *Μαρτύριον του Αγίου Ανδρέου του Χίου*. Συναξάριον του νεομάρτυρος. Ο Τραπεζούντιος συνέταξε αυτό το συναξάριο, εκπληρώνοντας παλαιότερη υπόσχεσή του προς τον νεομάρτυρα, την οποίαν είχε δώσει, όταν, πλέοντας προς Κωνσταντινούπολη, το πλοίο στο οποίο επέβαινε κινδύνευσε λόγω θαλασσοταραχής. Την σύνταξη του μαρτυρίου, όπως ο ίδιος δηλώνει στο τέλος του έργου, άρχισε στις 23 Απριλίου 1468 και το ολοκλήρωσε πολύ σύντομα. Το σκήνωμα του νεομάρτυρα φυλασσόταν στον Ιερό Ναό της Θεοτόκου, στον Γαλατά.

Φιλοσοφικά

1. *Comparatio Philosophorum Aristotelis et Platonis*. Είναι το περίφημο έργο που αποτυπώνει την διαμάχη του Τραπεζουντίου με τον Βησσαρίωνα. Ο Τραπεζούντιος, οπαδός της αριστοτελικής φιλοσοφίας, υποστήριξε με πάθος τις φιλοσοφικές απόψεις του Αριστοτέλη. Με το συγκεκριμένο έργο υποστηρίζει ότι μόνο η φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι άξια μελέτης διότι αφ' ενός βοηθάει στην εμπέδωση της χριστιανικής πίστης, αφ' ετέρου διότι παρέχει μαρτυρίες, επιχειρήματα και αποδείξεις υπέρ της πραγματικής αλήθειας του Χριστιανισμού. Ο Πλάτωνας, αντιθέτως, κατά τον Τραπεζούντιο, είναι ουτοπιστής, κήρυκας της ανηθικότητας και πηγή αιρέσεων. Το έργο απαρτίζεται από τρία βιβλία. Στο πρώτο οι δύο φιλόσοφοι συγκρίνονται ως προς την διδασκαλία τους.

¹⁴³ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.577-590.

¹⁴⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σσ.592-597.

Αποτέλεσμα της σύγκρισης είναι να φανεί η υπεροχή της αριστοτελικής διδασκαλίας έναντι της πλατωνικής. Στο δεύτερο βιβλίο αντιπαραβάλλεται η σοφία των δύο φιλοσόφων σε σχέση με την χριστιανική αποκάλυψη. Η περί αθανασίας της ψυχής και δημιουργίας του κόσμου πλατωνική διδασκαλία φαίνεται πιο κοντά στην χριστιανική αλήθεια. Ο Πλάτωνας, όμως, κατά τον συγγραφέα, περισσότερο φαίνεται να επαινεί την αθανασία της ψυχής παρά να την αποδεικνύει. Άλλωστε, η περί προϋπάρξεως των ψυχών πλατωνική διδασκαλία και ο πλατωνικός ισχυρισμός περί της υπό του Θεού δημιουργίας του κόσμου από προϋφιστάμενη ύλη, καθιστούν την διδασκαλία του φιλοσόφου ακατάλληλη για τον ευσεβή χριστιανό. Ο Αριστοτέλης, αντιθέτως, διδάσκει την αθανασία της ψυχής, την εκ μη όντων δημιουργία του κόσμου από τον Θεό, καθώς κάνει λόγο και για κάποια μορφή μονοθεϊσμού. Στο τρίτο βιβλίο ασχολείται με την ηθική διδασκαλία και την προσωπική ηθική των περί των ο λόγος φιλοσόφων. Εδώ χαρακτηρίζει τον Πλάτωνα, αλλά και τους πλατωνιστές ως ανήθικους και υποκινητές της μεγάλης αποστασίας, η οποία θα προηγηθεί της ελεύσεως του Αντιχρίστου. Ο Τραπεζούντιος τελείωσε την σύνταξη του έργου του, στα τέλη του 1457 και το δημοσίευσε χειρόγραφα κατά το 1458 με τον τίτλο *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. Κατά την πρώτη του δημοσίευση, το έργο δεν έφερε αφιερωτήριο πρόλογο. Η πρώτη τυπογραφική εκτύπωση πραγματοποιήθηκε από τον De Leuco (Jacobus Pentius de Leuco) στις 5 Ιανουαρίου 1523, στην Βενετία. Ανατυπώθηκε πολλούς αιώνες αργότερα, στην Φρανκφούρτη (1965).

2. *In perversionem Problematum Aristotelis a quodam Theodoro Gaze editam et problematicae Aristotelis philosophiae protection*. Ο Τραπεζούντιος συνέταξε αυτό το έργο επ' αφορμή της στην λατινική μετάφρασης των προβλημάτων του Αριστοτέλη και συνιστά απάντηση στις επικρίσεις του Γαζή για την δική του λατινική μετάφραση του ιδίου αριστοτελικού έργου. Με τούτο το σύγγραμμα ο Τραπεζούντιος επιτίθεται με δηκτικότητα στην μετάφραση του ψευδοαριστοτελικού έργου του Γαζή

Προβλήματα, καθώς και εν γένει στον κύκλο του Βησσαρίωνα. Το έργο δημοσιεύθηκε χειρόγραφα στην Ρώμη περίπου στα μέσα του 1456.¹⁴⁵

Σχόλια

Α΄ Θεολογικών κειμένων

1. *Σχόλια εις τα έργα του Μεγάλου Βασιλείου Κατά Ευνομίου και Περί του Αγίου Πνεύματος*. Το ενδιαφέρον στα σχόλια αυτά συνίσταται στο ότι μέσω αυτών εξακολουθεί τον κατά των πλατωνιστών πόλεμό του, κάνοντας νύξεις για τα εσχατολογικά του οράματα, σχόλια περί της τότε επικαιρότητας και γίνεται αναφορά στις απόψεις του αλλά και σε ενδιαφέροντα στογμιότυπα της εκκλησιαστικής πραγματικότητας της περιόδου εκείνης. Τα σχόλια αυτά, τα διά χειρός Τραπεζουντίου, παραδίδονται στον υπ' αριθμ. 4857 λατινικό κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης, ο οποίος περιέχει τις μεταφράσεις του στα έργα του Μεγάλου Βασιλείου και είναι αφιερωμένος στους J.Vitez και J.Pannonius και γράφτηκαν μεταξύ του 1467 και 1468.¹⁴⁶
2. *Σχόλια εις τους λόγους του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου*. Τα σχόλια του Τραπεζουντίου αφορούν στους λόγους του Αγίου Γρηγορίου, στον Μέγα Αθανάσιο και τον Μέγα Βασίλειο. Γράφτηκε προ του Μαΐου του 1462 και περιλαμβάνονται μόνο στον υπ' αριθμό 4249 λατινικό κώδικα της Βιβλιοθήκης του Βατικανού, αυτόγραφο του Τραπεζουντίου. Συνετάγησαν επί τη βάσει των υφισταμένων ελληνικών σχολίων στα έργα του ιερού Πατρός.¹⁴⁷

Β΄ Φιλοσοφικών κειμένων

Τα σχόλια στα αριστοτελικά έργα συνέτασσε ο Τραπεζούντιος, κάνοντας παράλληλα την μετάφραση του αντίστοιχου έργου. Τα σχόλια αναφέρονται στα εξής αριστοτελικά συγγράμματα:

1. *Φυσικά*.¹⁴⁸

¹⁴⁵ L.Mohler, "Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, Aus Bessariones Gelehrtenkreis" στο *Quellen und Forschungen*, Paderborn 1942, τόμ.3, σσ.278-342.

¹⁴⁶ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.482-485.

¹⁴⁷ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.487-491.

¹⁴⁸ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.603-611.

2. *Περί γενέσεως και φθοράς*. Από τα σχόλια αυτού του έργου, διασώθηκαν μόνο αυτά που είχαν γραφθεί στο πρόχειρο της μετάφρασης του Τραπεζούντιου. Παραδίδονται στον υπ' αριθμ. 4534 λατινικό κώδικα της Βιβλιοθήκης του Βατικανού.¹⁴⁹
3. *Περί ψυχής*. Στα σχόλιά του ο Τραπεζούντιος αναφέρεται στον πρόλογό του προς τον αναγνώστη. Αποσπάσματα βρίσκουμε μόνο στα χειρόγραφα της μεταφράσεως του έργου αυτού.¹⁵⁰
4. *Εις τα ζωολογικά συγγράμματα του Αριστοτέλους*. Γίνεται σχολιασμός για την γένεση και την ιστορία των ζώων.¹⁵¹
5. *Προβλήματα*. Η πρώτη δημοσίευση του έργου, έλαβε χώρα στο τέλος του 1454, στην Νάπολη. Στο έργο, αρχικά, δεν υπάρχει ούτε πρόλογος ούτε σχόλια. Τα σχόλια τα έγραψε ο Τραπεζούντιος μετά την επιστροφή του από την Ρώμη, το 1455. Περιλαμβάνονται στον κώδικα Urb. Lat. 1322, με αφιέρωση στον καρδινάλιο Prospero Colonna, το 1456.¹⁵²
6. *Ποικίλαι φιλοσοφικαί σημειώσεις*. Το περιεχόμενο των σημειώσεων αυτών έχει άμεση σχέση με το αντικείμενο των πρώτων δεκαέξι κεφαλαίων του Β' βιβλίου του έργου *Comparatio Philosophorum Aristotelis et Platonis* και απηχούν την ενασχόλησή του με τα έργα του Θωμά Ακινάτη.¹⁵³
7. *Σχόλια εις τους Νόμους του Πλάτωνος και την Επινόμιδα του Ψευδοπλάτωνος*.¹⁵⁴
8. *Σχόλια εις την Ρητορικήν του Αριστοτέλους*.¹⁵⁵

Αστρονομικά – Αστρολογικά έργα.

1. *Commentaria ad Claudii Ptolemei Magnam Compositionem*. Όπως ο ίδιος ο Τραπεζούντιος σημειώνει, άρχισε την συγγραφή του υπομνήματός του στις 25 Μαρτίου 1451 και την περάτωσε στις 25 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Πρόκειται για το εκτενέστερο έργο του Γεωργίου Τραπεζούντιου. Το συνέγραψε προκειμένου να υπερασπισθεί το σύγγραμμα του Πτολεμαίου

¹⁴⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.612-617.

¹⁵⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ. 617.

¹⁵¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.618-639.

¹⁵² Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.640-667.

¹⁵³ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.667-670.

¹⁵⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.746-747.

¹⁵⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.465-472.

έναντι της δυτικής μεσαιωνικής κριτικής. Η προτροπή του Βησσαρίωνα να ακολουθήσει το υπόμνημα του Θέωνος του Αλεξανδρέως, κατά την άποψη του Τραπεζούντιου δεν ήταν ορθή, επειδή, λόγω των σφαλμάτων του υπομνήματος του Θέωνος, το σύγγραμμα του Πτολεμαίου θα ήταν περισσότερο ευάλωτο στην μεσαιωνική κριτική. Με αυτό το υπόμνημα, επιχειρούσε να αποδείξει την εσφαλμένη άποψη του Βησσαρίωνα. Το περιεχόμενο του υπομνήματος προκάλεσε την αρνητική κριτική του Ιακώβου της Κρεμόνας, εξαιτίας της οποίας ο Τραπεζούντιος υπέπεσε στην δυσμένεια του πάπα Νικολάου Ε΄ και κατόπιν, τον Ιούνιο του 1452 αναχώρησε από την Ρώμη για την Νάπολη. Οι N.Perotti και Regiomontanus, που ανήκαν στον κύκλο του Βησσαρίωνα, έσπευσαν να υπερασπισθούν τις απόψεις του Θέωνος. Ειδικότερα, το υπόμνημα διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο είναι μια σύντομη εισαγωγή (Introductio) στην οποία αναλύονται οι αναγκαίες για την κατανόηση του υπομνήματος μαθηματικές έννοιες. Το δεύτερο μέρος αφορά στον υπομνηματισμό του έργου του Πτολεμαίου. Χειρόγραφο του υπομνήματος, με τους σχετικούς αφιερωτηρίους προλόγους του, ο Τραπεζούντιος έστειλε προς τον βασιλιά της Ουγγαρίας και Πολωνίας Ματθία Κορβίνο και προς τον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή.¹⁵⁶

2. *Εισαγωγή εις το υπόμνημα της μεγάλης συντάξεως του Πτολεμαίου*. Πρόκειται για την ελληνική έκδοση της αντίστοιχης λατινικής εισαγωγής του υπομνήματός που είχε συντάξει το 1452, στην Ρώμη. Την ελληνική την έγραψε ο Τραπεζούντιος κατά την διάρκεια της παραμονής του, το 1465-1466, στην Κωνσταντινούπολη, κατόπιν προτροπής του Γεωργίου Αμιρούτζη, προκειμένου να δείξει στον Σουλτάνο τα λογοτεχνικά του χαρίσματα και την πνευματική του αξία. Η ελληνική εισαγωγή απαρτίζεται καί αυτή από οκτώ κεφάλαια, των οποίων, όμως, η σειρά είναι διαφορετική από την αντίστοιχη λατινική σύνταξη.¹⁵⁷
3. *Υπόμνημα εις τα ψευδοπτολεμαϊκά Centiloquium*. Εκτυπώθηκε το 1540, στην Ρώμη από τους L. και V. Doricus, με τον τίτλο *Claudii Ptolemei Alexandrini astronomorum principis centum sententiae* και ανατυπώθηκε το 1544, στην Κολωνία, το 1550, με σημαντικές βελτιώσεις του κειμένου, στην Βασιλεία της Ελβετίας.

¹⁵⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.679-687.

¹⁵⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.687-688.

4. *Brevis de antisciiis tractatus et cur his temporibus astrologorum iudicia fallant.* Το έργο αυτό, αστρολογικού περιεχομένου, προσαρτάται από τον Τραπεζούντιο στην μετάφραση και στο υπόμνημά του στα ψευδοπτολεμαϊκά Centiloquium. Εκτυπώθηκε το 1524, στην Βενετία μαζί και με άλλα έργα αναλόγου περιεχομένου, με τον τίτλο *Omar de nativitatibus et interrogationibus, nuper castigatu Item. Georgius Trapezuntius de antisciiis: et cur astrologorum iudicia plerumque fallant.* και ανατυπώθηκε το 1544, στην Κολωνία και το 1549 στο Παρίσι.
5. *Cur his temporibus astrologum iudicia plerumque fallant.* Είναι το δεύτερο αστρονομικού περιεχομένου έργο του, το οποίο συνόδευε την μετάφραση και το υπόμνημα των ψευδοπτολεμαϊκών Centiloquium.

Μεταφράσεις ελληνικών κειμένων

Α΄ Θεολογικά κείμενα

1. *Κατά Ευνομίου, Περί του Αγίου Πνεύματος.* Το τρίτο βιβλίο του έργου *Κατά Ευνομίου* του Μεγάλου Βασιλείου, έπαιξε σπουδαίο ρόλο κατά την διάρκεια των εργασιών της Συνόδου Φερράρας – Φλωρεντίας, δοθέντος ότι συνετέλεσε στο να πεισθεί η Ελληνική Αντιπροσωπία, και ιδιαιτέρως ο Βησσαρίων, να αποδεχθεί την παπική κακοδοξία του Filioque. Ο Βησσαρίωνας μετά την επιστροφή του (1440) από την Πόλη, προκειμένου να αναλάβει τα καθήκοντα και να ενδυθεί το σχήμα του Καρδινάλιου, ζήτησε από τον Τραπεζούντιο να μεταφράσει το συγκεκριμένο έργο του Μεγάλου Βασιλείου, καθώς και το *Περί του Αγίου Πνεύματος*, που ανήκε πάλι στον Μ.Βασίλειο. Η μετάφραση των έργων αυτών ολοκληρώθηκε κατά τους δύο πρώτους μήνες του 1442, δεδομένου ότι το χειρόγραφο με αφιέρωση που απηύθυνε ο Τραπεζούντιος στον Βησσαρίωνα έχει αναγραφόμενη ημερομηνία 28 Φεβρουαρίου 1442. Ο Βησσαρίωνας, συνέταξε κι εκείνος αφιερωτήριο πρόλογο προς τον πάπα Ευγένιον Δ΄. Γύρω στα 1467-1468, ο Τραπεζούντιος συνέθεσε νέους αφιερωτηρίους λόγους και έστειλε αυτές τις μεταφράσεις προς τον Ματθία Κορβίνο και τον Vitez, προκειμένου να αποσπάσει πρόσκληση για την αυλή του Ματθία. Από αυτές τις μεταφράσεις του Τραπεζούντιου, μόνο εκείνη στο *Κατά Ευνομίου* εκτυπώθηκε. Η πρώτη

εκτύπωση πραγματοποιήθηκε μεταξύ 13 και 17 Νοεμβρίου 1520 από τους I. B. Ascensius – L. Ruzeus, με τον τίτλο *Basilli Magni Caecariensium in Carradocia Antistitis sanctissimi Opera*. Μέχρι το 1638 η μετάφραση γνώρισε δεκαεννέα ανατυπώσεις.¹⁵⁸

2. *Ιωάννου Χρυσοστόμου, ομιλίες εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον*. Οι πρώτες είκοσι πέντε ομιλίες του Χρυσοστόμου στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο είχαν μεταφρασθεί στην λατινική από τον Anianus Celeda. Ο Τραπεζούντιος, κατόπιν εντολής του πάπα Νικολάου Ε΄, άρχισε τον Μάρτιο του 1448 την μετάφραση των επομένων εξήντα τριών ομιλιών, δηλαδή από την ομιλία 26 μέχρι την υπ' αριθμό 88. Η μετάφραση εκδόθηκε με τον τίτλο *Traductio librorum sancti Iohannis Crisostomi super Matthaeum e Greco in latinum edita a Georgio Trapezuntio* το 1466, στο Στρασβούργο από τον J. Mentelin και έκτοτε μέχρι το 1723 ανατυπώθηκε άλλες τριάντα πέντε φορές.¹⁵⁹
3. *Ευαγγελική Προπαρασκευή του Ευσεβίου της Καισαρείας*. Η μετάφραση εκπονήθηκε από τον Τραπεζούντιο, το 1448, στην Ρώμη και αφιερώθηκε στον πάπα Νικόλαο Ε΄. Στον πρόλογό του, απευθυνόμενος προς τον πάπα Νικόλαο Ε΄, αναφέρει ότι, λόγω των αρειανικών τάσεων του Ευσεβίου, στην μετάφρασή του δεν συμπεριέλαβε τα αρειανίζοντα χωρία του έργου του. Ο Τραπεζούντιος δεν μετέφρασε το 15^ο και τελευταίο βιβλίο του έργου, ενώ για την μετάφραση των υπολοίπων βιβλίων λειτούργησε ελεύθερα από το πρωτότυπο κείμενο, γεγονός για το οποίο δέχθηκε αρνητική κριτική. Η μετάφραση εκδόθηκε το 1470, στην Βενετία από τον N. Jenson, με τον τίτλο *Ejusebium Pamphili de evangelica praeparatione latinum ex Greco* και έως το 1579 ανατυπώθηκε επιπλέον δεκαπέντε φορές.¹⁶⁰
4. *Μετάφρασις των λόγων του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου εις τον Μέγαν Αθανάσιον (Ομιλία 21) και εις τον Μέγαν Βασίλειον (Ομιλία 43)*. Αμφότερες οι μεταφράσεις πραγματοποιήθηκαν από τα Χριστούγεννα του 1451 έως και τα τέλη Απριλίου του 1452, κατόπιν παραγγελίας του πάπα Νικολάου Ε΄, στον οποίο και αφιερώνονται. Τις μεταφράσεις του αυτές ο Τραπεζούντιος εμπλούτισε με σχόλια ενώ η μετάφραση των λόγων αυτών του Γρηγορίου Θεολόγου είναι ανέκδοτη.

¹⁵⁸ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.713-714.

¹⁵⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.730-734.

¹⁶⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.722-724.

5. *Commentarii super evangelium Iohannis*. Η μετάφραση του υπομνήματος στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας έγινε κατ' εντολήν του πάπα Νικολάου Ε΄, προς τον οποίο και την αφιέρωσε ο Τραπεζούντιος. Η μεταφραστική εργασία του Τραπεζούντιου άρχισε στα μισά του 1448 και ολοκληρώθηκε λίγο πριν το τέλος του 1449. Το υπόμνημα στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο δεν έχει διασωθεί ακέραιο. Ο Τραπεζούντιος είχε στην διάθεσή του μόνο τα βιβλία 1- 4 και 9 -12 του έργου. Η μετάφραση του υπομνήματος εκτυπώθηκε από τους W. Hopylius – I. Pagnus – Th. Kerver, με τον τίτλο *Opus insigne beati patris Cyrilli Patriarche Alexandrini in Evangelium Ioannis a Georgio Trapezontio traductum*. Κυκλοφορήθηκε στις 13 Ιανουαρίου 1508 ή 1509, και μέχρι το 1604 επανεκτυπώθηκε δέκα φορές.¹⁶¹
6. *Thesaurus de sancta et consubstantiali trinitate* του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας. Το έργο αυτό του Αγίου Κυρίλλου έγινε γνωστό στην Δύση, κυρίως μέσω του έργου του Θωμά Ακινάτη *Contra errores Graecorum*, που είχε ενσωματωμένα διάφορα λήμματα. Ο Τραπεζούντιος εκπόνησε την μετάφραση, κατά την περίοδο παραμονής του στην αυλή του βασιλιά της Νάπολης Αλφόνσου της Αραγωνίας. Επίσης, ο Τραπεζούντιος πλέκει το εγκώμιο στον Αλφόνσο για την αγάπη του για τα ελληνικά γράμματα και την χρηματοδότηση εκπόνησης μεταφράσεων ελληνικών κειμένων στην Λατινική. Συν τοις άλλοις, προτρέπει τον βασιλιά να αναλάβει δράση για την αποσόβηση του τουρκικού κινδύνου. Μεταφράζοντας το έργο ο Τραπεζούντιος, το διαίρεσε σε δεκατέσσερα βιβλία, ενώ στην χειρόγραφη παράδοση το έργο απαρτίζεται από τριάντα πέντε κεφάλαια. Ακολούθησε την σειρά των κεφαλαίων στα βιβλία του, παρέλειψε όμως τον πίνακα περιεχομένων, το τελευταίο τμήμα του προλόγου, όπου γίνεται αναφορά στον τρόπο διευθετήσεως του υλικού και το 35^ο κεφάλαιο, το οποίο περιείχε κείμενα τριαδολογικού περιεχομένου. Η μετάφραση χαρακτηρίζεται από συνδυασμό παραφράσεων και συντμήσεων του κειμένου, την απουσία παραγράφων στα επί μέρους κεφάλαια και την διάκριση μεταξύ ερωτήσεως και απαντήσεως. Η μετάφραση του έργου υλοποιήθηκε λίγο πριν την Άλωση της Πόλης, κατόπιν παραγγελίας του βασιλιά της Νάπολης Αλφόνσου. Η

---

¹⁶¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*..... ό.π.σσ. 715-716.

μετάφραση ολοκληρώθηκε λίγο διάστημα προτού φύγει από την Νάπολη, την άνοιξη του 1455. Εκτυπώθηκε από τον W. Hopylius, με τίτλο *Preclarum opus Cyrilli Alexandrini qui (sic) Thesaurus nuncupatus quatuordecim libros complectens et de consubstantialitate filii et spiritus sancti cum Deo patre contra hereticos luculenter disserens: Georgio Trapezontio interprete* στις 4 Απριλίου 1514. Η μετάφραση επανεκδόθηκε εννέα φορές.¹⁶²

7. *Περί της χριστιανικής τελειότητας ή εις τον Βίον Μωυσέως*. Την μετάφραση αυτήν του έργου του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης αφιέρωσε ο Τραπεζούντιος στον στρατηγό του πάπα και καρδινάλιο Ludovico Trevisan μετά την επιστροφή του στην Ρώμη, τον Δεκέμβριο του 1446, αμέσως δηλαδή μετά την πετυχημένη εκστρατεία του εναντίον του Φραγκίσκου Σφόρτσα στην Emilia Romagna. Είναι η τελευταία μετάφραση, που ο Τραπεζούντιος συνέγραψε με δική του πρωτοβουλία. Εκδόθηκε το 1517, στην Βιέννη από τον H. Victor, με τίτλο *Gregorii Episcopi Nyseni viri et vitae sanctitate et ingenii magnitudine inter graecos christiane professionis assertores praecipui de vitae perfectione sive vita Moysi*. Ανατυπώθηκε το 1615, στο Παρίσι. Το ελληνικό χειρόγραφο-αυτόγραφο του Τραπεζούντιου βρέθηκε με πολλές φθορές, αλλά τουλάχιστον ένα χωρίο διασώθηκε σε παπυρικό απόσπασμα.¹⁶³

Β΄ Φιλοσοφικά κείμενα

Έργα του Αριστοτέλους

1. *Περί Ρητορικής (Rhetorica)*. Η μετάφραση αφιερώθηκε στον από 1^{ης} Μαΐου 1443 παπικό θησαυροφύλακα Francesco Legnamine, ο οποίος στις 8 Αυγούστου 1446 προχειρίσθηκε σε επίσκοπο Φερράρας. Η πρώτη εκτύπωση πραγματοποιήθηκε το 1475, στο Παρίσι, από τους P. Caesaris και I.Stol και από τότε μέχρι την ανατολή του 17^{ου} αιώνα ανατυπώθηκε είκοσι τέσσερις φορές.¹⁶⁴
2. *Περί ψυχής (De anima)*. Η μετάφραση εκπονήθηκε στο τέλος του 1446 ή στην αρχή του 1447. Κατά πάσα πιθανότητα, το έργο της μετάφρασης ολοκληρώθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1447, λίγο πριν από τον θάνατο του

¹⁶² Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.σελ.719.

¹⁶³ Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εις τον Βίον του Μωυσέως*, μτφρ. Αρχιμ. Παγκρατίου Μπρούσαλη, εκδ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Αθήνα 2011, σελ.455.

¹⁶⁴ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σελ.55.

πάπα Ευγενίου Δ΄. Από τους δύο προλόγους της μετάφρασης, μόνο ο δεύτερος σώζεται. Είναι αφιερωμένος στον καρδινάλιο Domenico Capranica. Τελικά, εκτυπώθηκε μόνο ο αφιερωτήριος πρόλογος που απευθυνόταν στον καρδινάλιο Domenico Capranica.¹⁶⁵

3. *Περί των ζώων ιστορίες (De histories animalium), Περί ζώων μορίων (De partibus animalium), Περί ζώων γενέσεως (De generatione animalium)*. Ο Τραπεζούντιος συνέγραψε αυτές τις μεταφράσεις στην Ρώμη, κατόπιν παραγγελίας του πάπα Νικολάου Ε΄, μεταξύ του 1449 και της Άνοιξης του 1450. Αξίζει να σημειωθεί ότι πέρα από την μετάφραση ο Τραπεζούντιος συνέγραψε και εκτενή σχόλια. Οι μεταφράσεις αυτές δεν εκτυπώθηκαν.¹⁶⁶
4. *Φυσική ακρόασις*. Η μετάφραση γράφτηκε κατόπιν προτροπής του φίλου του Antonio de Pado, στον οποίο και την αφιερώνει. Χρονολογείται μεταξύ 1443 και 1446, δηλαδή κατά την πρώτη περίοδο παραμονής του Τραπεζούντιου στην Ρώμη. Εμπλούτισε την μετάφρασή του με σχόλια, τα οποία κίολας εκτυπώθηκαν. Μετά την επιστροφή του από την Νάπολη, (ανάμεσα στα 1455 και 1459), αφιέρωσε εκ νέου την εν λόγω μετάφραση στον επίσκοπο Agas Jean Jouffroy¹⁶⁷. Σήμερα, σώζεται το σχέδιο της μετάφρασης με τον υπ' αριθμ. 4534 λατινικό κώδικα της Βιβλιοθήκης του Βατικανού, καθώς και το τελικό της κείμενο με τον υπ' αριθμ. 4532 λατινικό κώδικα της ως άνω Βιβλιοθήκης. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε ένα από τα σχόλια της μετάφρασης αυτής, ο Τραπεζούντιος καταγράφει ότι εκπόνησε την μετάφραση επί τη βάσει τριών ελληνικών χειρογράφων, από τα οποία, μάλιστα, το ένα είναι αρχαιότατο. Η μετάφραση δεν πήρε ποτέ τον δρόμο για το τυπογραφείο.
5. *Περί γενέσεως και φθοράς (De generatione et corruptione)*. Η μετάφραση του έργου συνεγράφη στην Ρώμη (1445-1446), κατά την τελευταία χρονική περίοδο ποιμαντορίας του πάπα Ευγενίου Δ΄. Είναι εμπλουτισμένη με σχόλια, αλλά δεν φέρει αφιέρωση. Αποτελεί μέρος του σώματος των φυσικών έργων του Αριστοτέλη. Μάλλον, η μετάφραση αυτή δημοσιεύθηκε μετά την επιστροφή του από την Νάπολη. Έχει διασωθεί το έργο της μετάφρασης με τον υπ' αριθμ. 4534, φ.131-151, λατινικό κώδικα της Βιβλιοθήκης του Βατικανού. Η μετάφραση παρέμεινε ανέκδοτη.

¹⁶⁵ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.190-192.

¹⁶⁶ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.706.

¹⁶⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.268.

6. *Περί ουρανού*. Η μετάφραση αυτή είχε τον ίδιο αποδέκτη με εκείνον των *Ρητορικών* έργων του Αριστοτέλη και είναι ανέκδοτη. Την αφιερώνει στον Francesco Legnamine.
7. *Περί ψυχής*. Την μετάφραση αυτή, την πραγματοποίησε στο τέλος του 1446 ή στην αρχή του 1447. Υπάρχει πρόλογος προς τον αναγνώστη, αλλά πρέπει να αναφέρουμε ότι δημοσιεύθηκε μία δεκαετία αργότερα, μαζί με τον δεύτερο πρόλογο¹⁶⁸ που είναι αφιερωμένος στον Domenico Capranica επί της ποιμαντορίας του πάπα Καλλίστου, όταν δηλαδή ο Τραπεζούντιος δημοσίευσε τις αριστοτελικές του μεταφράσεις σε έναν τόμο με τον διακριτικό τίτλο *libri naturales*. Η μετάφραση παρέμεινε ανέκδοτη.
8. *Προβλήματα*. Ο πάπας Νικόλαος Ε΄ ζήτησε από τον Τραπεζούντιο να μεταφράσει αυτό το ψευδοαριστοτελικό έργο. Το μεγαλύτερο μέρος της μετάφρασης είχε ολοκληρωθεί εντός του πρώτου τετραμήνου του 1452. Τότε ήταν που ο Τραπεζούντιος άρχισε να πέφτει στην δυσμένεια του πάπα, λόγω: i) των επικρίσεων του Ιακώβου της Κρεμόνας για το γραμμένο με προχειρότητα υπόμνημα που είχε συντάξει ο Τραπεζούντιος σχετικά με την *Μεγάλη Μαθηματική Σύνταξη* του Πτολεμαίου και ii) της αντιπαράθεσής του με τον Poggio. Αφότου έπεσε στην δυσμένεια του Πάπα, ο Τραπεζούντιος πήρε τον δρόμο για την Νάπολη. Εκεί πληροφορήθηκε ότι η δημοσίευση του εν λόγω έργου ανατέθηκε στον Θεόδωρο Γαζή. Ο Τραπεζούντιος, μόλις πληροφορήθηκε αυτήν την εξέλιξη, αντέδρασε προβαίνοντας στην δημοσίευση της δικής του μετάφρασης, γυμνής από προλόγους και σχόλια. Τα σχόλια και τον πρόλογο τα προσέθεσε όταν εγκατέλειψε την Νάπολη και επέστρεψε στην Ρώμη (1455-1456). Αποφάσισε να αφιερώσει την μετάφραση στον καρδινάλιο Prospero Colonna. Η μετάφραση δεν τυπώθηκε, ίσως λόγω των πολλών επικρίσεων των συγχρόνων του Τραπεζούντιου για την ποιότητά της. Μέρος αυτής της «προβληματικής» μετάφρασης και συγκεκριμένα από το πρόβλημα XI και εξής, εκδόθηκε από τον G. Marengi, με τίτλο *Aristotele. Problemi di fonazione e di acustica*, (Νάπολη 1962). Την μετάφραση των *Προβλημάτων* δημοσίευσε χειρογράφως ο Τραπεζούντιος στην Νάπολη, κατά την εκπνοή του έτους 1454.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.190-192.

¹⁶⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.708.

Ποικίλα

1. *Νόμοι και Επινομίς*. Την μετάφραση των *Νόμων* του Πλάτωνα, συμπεριλαμβανομένης και της *Επινομίδος*, συνέταξε ο Τραπεζούντιος κατόπιν εντολής του πάπα Νικολάου Ε΄ ανάμεσα στον Απρίλιο του 1450 και τον Μάρτιο του 1451. Αρχικά είχε αφιερώσει τις μεταφράσεις του στον πάπα, αλλά μετά την διακοπή των μεταξύ τους σχέσεων και την φυγή του Τραπεζουντίου στην Νάπολη, αφιέρωσε τις μεταφράσεις του στον Francesco Barbaro και στην Βενετική Δημοκρατία, όπως είχε ζητήσει με επιστολή του ο Barbaro. Μετά τον θάνατο του Barbaro, τον Ιανουάριο του 1454, ο Τραπεζούντιος αναθεώρησε την μετάφραση των *Νόμων* και τελικά την παρουσίασε στην Βενετία. Στην δημόσια παρουσίαση του έργου (καλοκαίρι 1460). Έτσι, προφανώς τροφοδοτήθηκε και ο αστικός μύθος ότι η Γαληνοτάτη νησούπολη εφαρμόζει στην πράξη τις θεωρίες που εισήγαγε ο Πλάτωνας. Το σπουδαίο αυτό μεταφραστικό έργο, προσπάθησε ο Βησσαρίων να το απαξιώσει, δίνοντας περαιτέρω έκταση στις επικρίσεις, που είχε δεχθεί το έργο. Την αρνητική του στάση επί του θέματος εξέφρασε στο Ε΄ βιβλίο του έργου του *Έλεγχοι των Κατά του Πλάτωνος Βλασφημιών*. Στις επικρίσεις του καρδινάλιου απάντησε ο μεταφραστής με επιστολή του¹⁷⁰, τοποθετημένη χρονικά στις 28 Αυγούστου 1469. Η μετάφραση αυτή δεν κυκλοφορήθηκε εκδοτικά.
2. *Παρμενίδης*. Ο πλατωνικός διάλογος ζητήθηκε από τον καρδινάλιο Niccolò Cusanus και μεταφράσθηκε μεταξύ 1458 και 1459. Παραδίδεται με τον τίτλο *Parmenides vel De Ideis*, από ένα και μοναδικό χειρόγραφο, με τα στοιχεία BC Guarnacci 6201, φ.61-86ν, του λατινικού κώδικα της Βιβλιοθήκης της πόλης Volterra, στο οποίο χειρόγραφο υπάρχουν παρασελίδια σχόλια διά χειρός Cusanus, αλλά και Βησσαρίωνα. Αυτή

---

¹⁷⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σ.σ.162-183.

είναι η πρώτη πλήρης λατινική μετάφραση του έργου, που μέχρι τότε ήταν αποσπασματική.¹⁷¹

3. *Μεγάλη Μαθηματική Σύνταξις του Πτολεμαίου*. Στο συγκεκριμένο έργο αναφερθήκαμε και πιο πάνω. Όπως, λοιπόν, είπαμε αυτή η μετάφραση είχε συγκεντρώσει πολλές αρνητικές κριτικές. Ο Τραπεζούντιος, μετά από αίτημα του πάπα Νικολάου Ε΄ ολοκλήρωσε την μετάφραση του έργου. Η εκπόνηση του μεταφραστικού έργου διήρκεσε περίπου εννέα μήνες (1-3 Μαρτίου έως 22-25 Δεκεμβρίου 1451). Επιπλέον, ο Τραπεζούντιος συνέταξε και υπόμνημα του έργου. Κατόπιν, ακολούθησαν οι καταγιγιστικές επικρίσεις για το έργο του Τραπεζούντιου, η συνεπόμενη διάρρηξη των σχέσεων του συγγραφέα με τον πάπα και η φυγή του προς την Νάπολη. Κατά την επάνοδό του (1460) στην Ρώμη, ο Τραπεζούντιος αφιέρωσε την μετάφραση και το υπόμνημά του στον Βενετό πατρίκιο Jacopo Antonio Marcello¹⁷² και μάλιστα στα μέσα του 1460 έστειλε ολόκληρη την μετάφραση και το πρώτο μέρος της μετάφρασης, εννοείται με την ανάλογη αφιέρωση στον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή. Η μετάφραση εκδόθηκε το 1528, στην Βενετία από τον I. Luceantionius και έτυχε έως το 1551 τριών πλέον ανατυπώσεων.
4. *Centiloquium*. Αυτή η μετάφραση γράφτηκε κατά τους πρώτους μήνες παραμονής του Γεωργίου Τραπεζούντιου στην Νάπολη (1453-1454). Γι' αυτό και αφιέρωσε το έργο στον βασιλιά της Νάπολης, Αλφόνσο της Αραγωνίας. Η μετάφραση πλαισιώνεται από υπόμνημα και από άλλα δύο αστρολογικά έργα. Το ανωτέρω έργο έγινε γνωστό στην Δύση μέσα από τις από τις αραβικές μεταφράσεις που τις είχαν εκπονήσει οι σπουδαίοι μεταφραστές Platone Tiburtinus και Johannes Hispalensis¹⁷³. Το ελληνικό κείμενο αποτελεί μετάφραση του αραβικού ή του συριακού αντίστοιχου πρωτοτύπου, που είχε συνταχθεί τον 10^ο αιώνα από τον Αιγύπτιο λόγιο Ahmad Ibn Yusuf. Τα άλλα χειρόγραφα που απαντούμε

---

¹⁷¹ D.A.Rees, "The Parmenides Platonis nec non Procli Commentarium in Parmenidem, pars ultimo adhuc inedita" στο *The Classical Review*, Warburg Institute, ediderunt Raymondus Klibansky et Carlotta Labowsky, London 1953-55, σσ.66-68.

¹⁷² J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.755.

¹⁷³ M.L.Robinson, *Johannes Hispalensis and the Manuscript Tradition: The History surrounding the time of John of Seville and the spread of his Work*, PhD Thesis, Exeter University, Exeter 2000, σσ.1-3.

με ελληνικό κείμενο τοποθετούνται χρονικά, γύρω στο 1300. Μετάφραση και υπόμνημα εκδόθηκαν μαζί.

5. *Υπέρ Κτησιφώντος ή Περί Στεφάνου*. Η μετάφραση χρονολογείται μεταξύ 1444 και 1446. Αφιερώθηκε στον Vittorino da Feltre και στον Αλφόνσο της Αραγωνίας. Η μετάφραση είναι ανέκδοτη.
6. *Μετάφρασις δύο ελληνικών επιγραφών της Ραβέννας*. Ο Monfasani οδήγησε το έργο στο τυπογραφείο.¹⁷⁴

Απολεσθέντα

1. Όταν ο Τραπεζούντιος ασπασθηκε τον παπισμό κατηγορήθηκε από τους συγγενείς του ότι απεμπόλησε την πίστη του για να εξυπηρετήσει ατομικά του συμφέροντα. Το 1427, απηύθυνε έκκληση προς τους Λατίνους για αποστολή βοήθειας στην περικυκλωμένη από τον τουρκικό κίνδυνο Κωνσταντινούπολη. Αντίγραφο αυτής της έγγραφης έκκλησης έστειλε καί προς τον φίλον του Francesco Filelfo, μέσω του οποίου γνωρίζουμε για την ύπαρξη αυτού του έργου.¹⁷⁵
2. *De trepidatione domini*. Στο δεύτερο βιβλίο αυτού του έργου μας παραπέμπει στα σχόλια του *Κατά Ευνομίου* του Μεγάλου Βασιλείου, το οποίο συνέταξε για χάρη των φυλακισμένων. Πιθανότατα, το έργο αυτό το συνέταξε ο Τραπεζούντιος κατά την διάρκεια του εγκλεισμού του στον πύργο του Αγίου Αγγέλου, το 1466-1467.¹⁷⁶
3. *Περί δεινών*. Το έργο συμπεριελάμβανε τουλάχιστον δύο βιβλία και είχε γραφτεί στα Λατινικά. Την ύπαρξη του έργου αυτού την πληροφορούμαστε από έναν υπαινιγμό του ίδιου του Τραπεζούντιου, στο βιβλίο Β΄ του έργου του *Περί της Θεϊότητας Μανουήλ*.¹⁷⁷
4. *De sacramento eucharistiae*. Ο αυγουστινιανός θεολόγος και επίσκοπος Otre, Niccolo Palmieri έστειλε αυτό το έργο στον Τραπεζούντιο, χωρίς να του αποκαλύψει ότι αυτό ήταν έργο του Βησσαρίωνα. Όταν ο Τραπεζούντιος¹⁷⁸ διαπίστωσε ότι στρεφόταν κατά της διδασκαλίας του Αγίου Μάρκου του

¹⁷⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.753-754.

¹⁷⁵ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.184-194.

¹⁷⁶ Βλ. Monfasani, *George of Trebizond*....ό.π.σελ.182.

¹⁷⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.758.

¹⁷⁸ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.755.

- Ευγενικού και κατά του Ιερού Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και ύστερα ενημερώθηκε για την πατρότητα του έργου, αμέσως συνέταξε δικό του έργο στο οποίο επισήμαινε τα λάθη και τις παραλείψεις του καρδινάλιου Βησσαρίωνα.
5. *Αφιερωτικός πρόλογος προς τον Ιάκωβον Αντώνιον Marcellu*. Βρίσκεται στην μετάφραση της *Μαθηματικής Συντάξεως* του Πτολεμαίου.¹⁷⁹
  6. *Κατά του Βησσαρίωνος*. Ο Τραπεζούντιος είχε αποκτήσει αντίγραφο της πρώτης μορφής του σχετικού έργου του Βησσαρίωνος *Έλεγχος των κατά του Πλάτωνος Βλασφημιών* και στο απολεσθέν δίτομο έργο του επιχειρούσε αναίρεση του έργου του καρδινάλιου¹⁸⁰.
  7. *Υπόμνημα εις τον ΜΔ΄Ψαλμόν*. Το υπόμνημα αυτό είχε γραφτεί στα Ελληνικά. Στην Bibliotheca Universalis της Ζυρίχης, διασώζεται η έκδοση του C. Gesner του 1545, μαζί με το ανωτέρω υπόμνημα. Μέχρι στιγμής, το χειρόγραφο του έργου δεν έχει εντοπισθεί.¹⁸¹
  8. *Liber carcerum*. Σ' αυτό το έργο ο Τραπεζούντιος μας παραπέμπει στο ιδίοχειρο σχόλιό του που υπάρχει στην μετάφρασή του στο *Κατά Ευνομίου* του Μεγάλου Βασιλείου¹⁸², στο φ. 59ν του υπ' αριθμόν 4857 λατινικού κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης.
  9. *Σχόλια εις το Περί ουρανού*. Αναφορικά με τούτα τα σχόλια, μας παραπέμπει στην μετάφραση των ψευδοαριστοτελικών *Προβλημάτων*¹⁸³.
  10. *Μετάφρασις των Μετεωρολογικών του Αριστοτέλους*. Μέσω της επιστολής του Τραπεζουντίου προς τον Antonio Beccadelus (Panhormita), μας γνωστοποιείται η δράση του συγγραφέα στην Νάπολη καθώς και η ύπαρξη μετάφρασης για τα *Μετεωρολογικά* του Αριστοτέλη. Η επιστολή δημοσιεύθηκε 1892, στο Παρίσι, από τον E. Legrand με τίτλο *Cent-dix lettres grecques de Francois Filelfe* και το 1984 από τον J. Monfasani.¹⁸⁴
  11. *Διήγησις του μύθου του Φαέθωνος*. Συσχετίζεται με το σύγγραμμά του *Περί Ρητορικής* και με τον επιτάφιο λόγο του προς τον Fantino Michaelis.

¹⁷⁹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ. 756.

¹⁸⁰ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.755.

¹⁸¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σελ.756.

¹⁸² M.V. Anastos, "Basil's *Kata Eunomiou*. A Critical Analysis" στο *Basil of Caesarea, Christian-Humanist-Ascetic*, Institute of Medieval Studies, ed. P.J. Fedwick, Toronto 1981, σσ.67-136.

¹⁸³ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.661-662.

¹⁸⁴ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π.σσ.135-136.

12. *Επιστολαί*. Σήμερα, το μεγαλύτερο μέρος των επιστολών –συμπεριλαμβανομένων και τον προς Βησσαρίωνα απεσταλμένων επιστολών- του πολυγραφότατου Γεωργίου Τραπεζούντιου έχει χαθεί.

7) ΔΙΑΜΑΧΗ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΑ

Αδιαμφισβήτητα, όπως είπαμε και παραπάνω, ο Γεώργιος Τραπεζούντιος και ο Καρδινάλιος Βησσαρίων συγκαταλέγονται στους σπουδαιότερους Βυζαντινούς Λογίους. Ο Τραπεζούντιος μετέφρασε ίσως περισσότερο από κάθε άλλο Λόγιο Ουμανιστή πατρολογικά, φιλοσοφικά, επιστημονικά και λογοτεχνικά κείμενα.¹⁸⁵ Συνέγραψε την πιο αξιόλογη *Ρητορική* του 15^{ου} αιώνα και η Λογική του έγινε το bestseller του 16^{ου} αιώνα. Ο Βησσαρίων θεωρείται ο καλύτερος μαθητής του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνα.¹⁸⁶ Είναι γνωστό ότι η παρουσία του στην Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας¹⁸⁷ (1438-1439), εντυπώσισε τόσο πολύ τους Δυτικούς, που ο Πάπας Ευγένιος IV, το 1439, μετά το τέλος της Συνόδου τον χειροτόνησε Καρδινάλιο.¹⁸⁸ Εννοείται ότι στα χρόνια που ακολούθησαν, ο Βησσαρίων πρωταγωνιστούσε στα θέματα της Ένωσης των Εκκλησιών και στην διοργάνωση Σταυροφορίας για την αποσόβηση των Τούρκων. Γενικότερα, είχε αναπτύξει μεγάλη επιρροή στους παπικούς κύκλους, μέχρι του σημείου εκείνου, που παραλίγο να εκλεγεί Πάπας.¹⁸⁹ Υπήρξε προστάτης των Γραμμάτων, κατάφερε να δημιουργήσει μια πολύ πλούσια βιβλιοθήκη, την οποία πριν το θάνατό του κληροδότησε στο Βενετικό Κράτος. Η Βιβλιοθήκη του αποτέλεσε την βάση της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης.¹⁹⁰ Ο Βησσαρίων μετέφρασε από τα Ελληνικά στα Λατινικά το έργο του Αριστοτέλη και του Ξενοφώντα και συνέγραψε προς υπεράσπιση του Πλάτωνα και

---

¹⁸⁵ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ.101-92.

¹⁸⁶ P.O.Kristeller, "Byzantine and Western Platonism in the Fifteenth Century", in *Renaissance Concepts of Man and Other Essays*, New York 1972, σσ.86-109 και ειδικά στην σελ.97.

¹⁸⁷ J.Gill, *The Council of Florence*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, Cambridge 1961, σσ.180-200.

¹⁸⁸ L.Mohler, "Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Aus Bessariones Gelehrtenkreis " στο *Quellen und Forschungen*, τόμ.3, Paderborn 1942, σσ.267-268.

¹⁸⁹ N. G Wilson, *Scholars of Byzantium*, ed.G.Duckworth & Co, London 1983, σελ.270.

¹⁹⁰ L. Labowsky, 'Bessarione' στο *Dizionario biografico degli italiani*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma 1967, σσ.686-96.

σαν απάντηση στο έργο του Τραπεζούντιου το *In Calumniatorem Platonis* (=Κατά των του Πλάτωνος Βλασφημιών).¹⁹¹

Απ' την άλλη, ο Γεώργιος Τραπεζούντιος διδάχθηκε Φιλοσοφία στην Ιταλία και θαύμαζε απεριόριστα τον Σχολαστικισμό των Λατίνων, ειδικά τους Δομηνικανούς Θωμά Ακινάτη και τον Αλβέρτο τον Μεγάλο.¹⁹² Θαυμαστής των Δομηνικανών μοναχών υπήρξε και ο Βησσαρίων. Είχε μελετήσει τον Ακινάτη στα ελληνικά πολύ πριν ξεκινήσει Σύνοδος. Η βιβλιοθήκη του είχε περισσότερα χειρόγραφα και βιβλία Λατίνων Σχολαστικών από ότι έργα του Κικέρωνα. Πιο συγκεκριμένα, ο Βησσαρίων διέθετε πάνω από διακόσιους τόμους έργων Λατίνων Σχολαστικών, ενώ διέθετε μόνο οχτώ έργα (χειρόγραφα και βιβλία) Λατίνων Ουμανιστών. Παρά την γνωριμία του με τους Ουμανιστές Lorenzo Valla και Niccolo Perotti,¹⁹³ ο Βησσαρίων θεωρούσε ότι είχε να μάθει περισσότερα από τους Σχολαστικούς.

Η σύγκρουση μεταξύ Τραπεζούντιου και Βησσαρίωνα δεν οφειλόταν στην αντιπαράθεση μεταξύ Ουμανισμού και Σχολαστικισμού. Περισσότερο ήταν διαμάχη φιλοσοφικών και θρησκευτικών απόψεων και προσωπικών επιδιώξεων. Ο Τραπεζούντιος πίστευε πως ο Πλατωνισμός θέτει τις βάσεις για την γένεση όλων των χριστιανικών αιρέσεων και πως ο ρόλος του ήταν καταλυτικός στην ανατολή του Ισλάμ.¹⁹⁴ Πεισμένος πως εξαιτίας του Πλατωνισμού αναδύθηκε το Ισλάμ, πώς θα μπορούσε να μην εχθρεύεται τον μεγαλύτερο κήρυκά του, τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα;¹⁹⁵ Πώς να μην συγκρούεται με τον Βησσαρίωνα, που εκτός από στενός μαθητής του Πλήθωνα και θερμός υποστηρικτής του Πλατωνισμού, απροκάλυπτα έθετε εμπόδια στην περαιτέρω εξέλιξη του Τραπεζούντιου στο παπικό περιβάλλον; Είναι γνωστή η επιρροή του Βησσαρίωνα στο παπικό περιβάλλον καθώς και η σφοδρή επιθυμία του να εκλεγεί Πάπας. Σύμφωνα με τον Βησσαρίωνα, ο Πλάτωνας

---

¹⁹¹ J. Harris, *Cardinal Bessarion and the Ideal State*, στο E. Konstantinou (a cura di), *Der Beitrag der Byzantinischen Gelehrten zur Abendländischen Renaissance des 14. und 15. Jahrhunderts*, Frankfurt 2006, σσ. 91-97.

¹⁹² A.Dürer, *Schriftlicher Nachlass*, 2 τόμοι., ed.H. Rupprich, Berlin 1956-66, τόμ.1, σσ.154-5 και 183.

¹⁹³ M.Cortesi, & E.V.Maltese,(eds.), "Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del secolo XV" στο *Atti del Convegno internazionale*, Trento 22-23 ottobre 1990, Naples 1992,σσ. 231-56.

¹⁹⁴ F.Karfik, «Bohuslav von Lokbowicz auf Hassenstein under der Florentiner Platonismus», στο *Florentine Platonism and Central Europe/Florentinischer Platonismus und Mitteleuropa* Jozef Matula, Olomouc 2001,σσ. 41-71.

¹⁹⁵ J.Monfasani, «Pletho's Date of Death and the Burning of His Laws», στο *Byzantinische Zeitschrift*, τόμ.98, Munich 2006, σσ. 93-97.

ήταν ο υπέρτατος φιλόσοφος, μιας και ο Αριστοτέλης δεν προσέθεσε κάτι άλλο σε αυτά που είχε ήδη πει ο Πλάτωνας¹⁹⁶. Ειδικά μετά το 1450, ο Καρδινάλιος Βησσαρίωνας απροκάλυπτα εξέφραζε την απαρέσκειά του στο πρόσωπο του Τραπεζουντίου και προσπαθούσε να προωθήσει σε θέσεις, ανταγωνιστές του Γεωργίου (όπως τον Θεόδωρο Γαζή¹⁹⁷ ή τον Lorenzo Valla) εμποδίζοντας την εξέλιξη του Τραπεζουντίου.

Ο Τραπεζούντιος ολοκλήρωσε το έργο¹⁹⁸ του *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* (=Σύγκριση των Φιλοσόφων Πλάτωνα και Αριστοτέλη), το 1458. Η Σύγκριση υπάρχει, σήμερα, σε έντεκα χειρόγραφα και σε μια και μοναδική έκδοση του δεκάτου έκτου αιώνα, που είχε εκδοθεί από τον J.P.De Leuco το 1523 στην Βενετία. Ο Bernandino Giustiniani και ο Alfonso da Palencia ήταν πρώην φοιτητές του Τραπεζουντίου και ασχολήθηκαν με τα πρώτα δύο από τα έντεκα χειρόγραφα. Το τρίτο χειρόγραφο το ετοίμασε ο ίδιος ο Τραπεζούντιος για λογαριασμό ενός πλουσίου-προστάτη των Γραμμάτων. Τέσσερα χειρόγραφα αντιγράφηκαν κατά τον 16^ο αιώνα. Για την ακρίβεια, κατά τον 15^ο αιώνα, όταν δηλαδή είχε ξεσπάσει η έντονη διαμάχη μεταξύ Πλατωνιστών και Αριστοτελιστών, μόνο τέσσερα αντίγραφα του τραπεζουντιανού έργου κυκλοφορούσαν και πάλι όχι ευρέως αλλά μόνο εντός του στενού κύκλου των συνεργατών του Τραπεζουντίου. Πράγματι, θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι μεγαλύτερη επιτυχία του έργου *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* ήταν ότι προκάλεσε τον Βησσαρίωνα να προβεί στην συγγραφή του *In Calumniatorem Platonis*.

Το *In Calumniatorem Platonis*¹⁹⁹(=Κατά των του Πλάτωνος Βλασφημιών) του Βησσαρίωνα εκδόθηκε το 1469. Πριν από την έκδοσή του προηγήθηκε μακρά κυοφορία. Ο Βησσαρίωνας το είχε γράψει ήδη από το 1458-59²⁰⁰. Επί μια δεκαετία το επεξεργαζόταν και έκανε διορθώσεις στο κείμενο. Τελικά, συνειδητοποίησε ότι θα

¹⁹⁶ E.Wind, *Pagan Mysteries of the Renaissance* rev.ed.THE NORTON LIBRARY Oxford 1980, σσ.244–47 και σελ. 256.

¹⁹⁷ L.Labowsky, «An Unknown Treatise by Theodore Gaza», στο *Medieval and Renaissance Studies*, τόμ.6, California USA 1968, σσ.173–93.

¹⁹⁸ Γ.Στείρης, *Η Παράδοση της Αναγέννησης-Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15^ο αιώνα*, εκδ.ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2016,σσ.93-100.

¹⁹⁹K.A.Neuhausen and E.Trapp,“Lateinische Humanistenbriefe zu Bessarions Schrift “In Calumniatorem Platonis”, στο *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, τόμ. 28, Wien 1979, σσ. 141–65.

²⁰⁰A.Rigo, «Bessarione tra Costantinopoli e Roma in Bessarion» στο *Orazione dogmatica sull’unione dei greci e dei latini*, tr. Gianfrancesco Lusini, Naples, 2001, σσ.19–68, και ειδικότερα σσ. 26–29.

ήταν ανούσιο να εκδώσει ένα έργο γραμμένο στα Ελληνικά ενώ απευθυνόταν σε κοινό Λατινόφωνο, γι' αυτό πριν το εκδώσει το μετέφρασε στα Λατινικά. Αρχικά πρωτοεκδόθηκε το 1466 με τον τίτλο *Liber Defensionum contra Obiectiones in Platonem* (= Βιβλίο υπερασπίσεως κατά των Κατηγοριών εναντίον του Πλάτωνα.) Έχουμε και την πολυτελή περγαμηνή που ο Βησσαρίων είχε χαρίσει στον Βενετό ευγενή Pietro Foscari. Αυτό το χειρόγραφο βρίσκεται στην Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου, που φέρει τα εμβλήματα του Foscari και του Βησσαρίωνα. Ο Βησσαρίων, όμως, σύντομα συνειδητοποίησε πόσο άκαμπτη ήταν η μετάφρασή του. Έτσι, φρόντισε να αποσύρει από την κυκλοφορία το έργο (εξάλλου το μόνο αντίτυπο που είχε κυκλοφορήσει ήταν αυτό που είχε χαρίσει στον Foscari) και ανέθεσε στον πρώην Γραμματέα του και ικανό Λατινιστή, τον Niccolo Perotti να αποδώσει το έργο του σε κομψά Λατινικά. Η εκδοχή του Perotti, με τον νέο τίτλο *In Calumniatorem Platonis*, ασφαλέστατα και υπερκεράννυε σε Λατινικότητα το *Liber Defensionum* του Βησσαρίωνα. Συγκρίνοντας τις δύο εκδοχές, οι μόνες διαφορές που εντοπίζει κανείς, είναι αυτές που είχε κάνει ο ίδιος ο Βησσαρίωνας. Ο Perotti σεβάστηκε το κείμενο, απλώς επισκέφθηκε και βελτίωσε το λατινικό κείμενο του Βησσαρίωνα και έδωσε τον νέο τίτλο. Ο Βησσαρίων έκανε και μια ακόμη τροποποίηση στο *magnus opus* του, προτού δοθεί στην κυκλοφορία, το 1469: προσέθεσε ακόμη ένα βιβλίο, το Τρίτο βιβλίο. Δηλαδή, αύξησε το μέγεθός του κατά πενήντα τοις εκατό. Σ' αυτό το έργο αναφέρει λατινικές πηγές και ειδικότερα πηγές Λατίνων Σχολαστικών. Επιπλέον, στο έργο αυτό σαφώς προασπίζεται την υπεροχή του Πλάτωνα²⁰¹ έναντι του Αριστοτέλη και υπογραμμίζει την συμβατότητα των θεωριών του Πλάτωνα με τον Χριστιανισμό. Αυτό το βιβλίο εκθέτει απόψεις που αναδεικνύουν εκφάνσεις πολύ κολακευτικές για τον Πλατωνισμό.

Ο Βησσαρίων είχε αντιληφθεί ότι είχε εγκλωβισθεί σε έναν πόλεμο προπαγάνδας κατά του Πλάτωνα, γι' αυτό και στο τελευταίο Βιβλίο εκφράζονται απόψεις εγκωμιαστικές για τον Πλάτωνα. Περίπου εβδομήντα Βιβλιοθήκες διαθέτουν αντίγραφα της έκδοσης του 1469. Το 1503, ο Άλδος Μανούτιος εξέδωσε μια άριστη νέα έκδοση, υποδειγματικότερη της πρωτότυπης, μιας και είχε χρησιμοποιηθεί το αντίγραφο που είχε επεξεργασθεί η ομάδα του Βησσαρίωνα. Αυτή η έκδοση γνώρισε τόσο μεγάλη επιτυχία που οι διάδοχοι του Μανουτίου αναγκάστηκαν –λόγω της

---

²⁰¹M.J.B.Allen, *Synoptic Art: Marsilio Ficino on the History of Platonic Interpretation*, Florence 1998, σσ. 72–74.

ζήτησης- να κάνουν τρεις διαδοχικές εκδόσεις. Τελικά, το 1927 ο Ludwig Mohler εξέδωσε μια κριτική έκδοση του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου και της λατινικής έκδοσης του 1469. Κατά μία έννοια ο Mohler –με την κριτική του έκδοση²⁰² (1942)- επικύρωσε την νίκη του Βησσαρίωνα έναντι του αντιπάλου του Γεωργίου Τραπεζούντιου.

Εν μέσω αυτής της επιτυχίας του Πλατωνισμού, πολλοί κύκλοι Λογίων επιθυμούσαν να επιτύχει το έργο του Τραπεζούντιου για να αποτελέσει το μανιφέστο του Αριστοτελισμού στον κόσμο της Αναγέννησης, γενικότερα, και κατά του έργου του Βησσαρίωνα, ειδικότερα. Ένα δείγμα τέτοιας επιθυμίας απαντούμε στην ώρα του χειρογράφου της Αλδινής έκδοσης του *In Calumniatorem Platonis* που βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο Yale των Η.Π.Α. Στην ώρα του πρώτου φύλλου, ο Robert Ridley, διάσημος Θεολόγος του Cambridge, φίλος του Πολυδώρου Βεργιλίου γράφει ότι όταν ήταν στο Παρίσι, ο Jacques Lefevre d'Étaples²⁰³, ένας από τους πιο σπουδαίους Λογίους της Αναγέννησης και σημαντικός μεταφραστής όλων των επιστημών, τού είπε πως το χειρόγραφο αυτό δεν ήταν του Βησσαρίωνα, αλλά ήταν συντεταγμένο από ολόκληρη ομάδα που έτρεφε μίσος για τον Τραπεζούντιο. Η στυλιστική ποικιλία και η ανομοιομορφία στο ύφος της γραφής, είναι στοιχεία αρκετά για να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι το έργο δεν είναι γραμμένο από τον Βησσαρίωνα. Είναι λογικό αν σκεφθεί κανείς ότι ο Βησσαρίωνας ήταν υποστηρικτής των Λογίων. Προστάτευε και βοηθούσε ιδιαίτερα τους συμπατριώτες του ξεριζωμένους Λογίους, οπότε δεν προξενεί εντύπωση, εάν εκείνοι με την σειρά τους, του ανταπέδιδαν την παρασχεθείσα βοήθεια. Το κρίσιμο γεγονός αποτέλεσε η συνυποψηφιότητα του Καρδινάλιου Βησσαρίωνα με τον Σίξτο IV, ο οποίος τελικά εξελέγη Πάπας. Ο Τραπεζούντιος στην εκλογή –δοθέντος ότι ήταν ήδη αποστολικός Γραμματέας στην Παπική Αυλή- στήριξε τον Σίξτο. Έκτοτε, ο Βησσαρίωνας δεν του το συγχώρησε και γι' αυτό προσπαθούσε να θέτει εμπόδια στην εξέλιξη του Τραπεζούντιου και να προωθει άλλους Λογίους.

Η αναφορά του Ridley εμπεριέχει μια μεγάλη ανακρίβεια: η διαμάχη μεταξύ Βησσαρίωνα και Τραπεζούντιου είχε ξεσπάσει δεκαπέντε χρόνια πριν από την εκλογή

---

²⁰² L.Mohler, «Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, Aus Bessariones Gelehrtenkreis» στο *Quellen und Forschungen*, τόμ.3, Paderborn 1942, σσ.270-273.

²⁰³ C.G.Nauert, «Jacques Lefèvre d'Étaples», στο *Historical Dictionary of the Renaissance*, Lanham MD 2004, σσ.227-30.

του Σίξτου στο παπικό αξίωμα. Αλλά, μάλλον είχε δίκαιο ότι στο έργο του Βησσαρίωνα φαινόταν ότι είχε γίνει ομαδική δουλειά. Δεν αμφισβητείται η πατρότητα του έργου. Σαφώς και θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι το έγραψε ο Βησσαρίωνας, απλώς σε κάποια σημεία επενέβησαν βελτιωτικά για το ύφος του έργου Λόγιοι, που ανήκαν στην στενή ομάδα του Καρδινάλιου, όπως ο Θεόδωρος Γαζής, ο Giovanni Gatti²⁰⁴, και ο Niccolo Perotti. Επισημαίνεται ότι μέσα από την αναφορά του Ridley επιβεβαιώνεται η θετική στάση του Lefevre απέναντι στον Γεώργιο Τραπεζούντιο. Στο έργο του Lefevre, *Paraphrases Totius Philosophiae Naturalis* (1501), φαίνεται ξεκάθαρα ότι είχε μελετήσει το *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* του Τραπεζούντιου. Επιτίθεται απροκάλυπτα στους πολεμίους του Αριστοτέλη, λέγοντας ότι ο Πλατωνισμός οδήγησε στην γένεση αιρέσεων, ότι ο Πλατωνισμός δεν είναι συμβατός με τον Χριστιανισμό και κατηγορεί τον Πλάτωνα ως λογοκλόπο του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτη. Τέλος, καταθέτει ευθαρσώς την πεποίθηση –που είχε εκφράσει και ο Τραπεζούντιος ότι, δηλαδή, ο Αριστοτέλης²⁰⁵ έγραψε τα έργα του με την βοήθεια του Θεού και ότι μόνο ο Αριστοτελισμός συμβαδίζει απόλυτα με τον Χριστιανισμό..

Αλλά το πιο εκπληκτικό στοιχείο από την αναφορά του Ridley είναι η αναφορά του στο τέλος της *Comparatio* του Τραπεζούντιου, που σήμερα φυλάσσεται στην Ουγγαρία.²⁰⁶ Είναι δεδομένο ότι ο Lefevre, όταν συνάντησε τον Ridley, ήξερε ότι του έκανε λόγο για φήμες που είχαν διασπαρεί τον καιρό της Αναγέννησης.

Το κλειδί σ' αυτήν την ιστορία είναι το υπ'αρ.3382 Vat.Lat. χειρόγραφο του *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* του Τραπεζούντιου της Αποστολικής Βιβλιοθήκης του Βατικανού, γραμμένο τον 15^ο αιώνα. Το υπ' αρ. 3382 Vat.Lat. χειρόγραφο αποτέλεσε το υπόδειγμα της έκδοσης του 1523. Προκύπτει από τις μουτζούρες των μελανιών, την αρίθμηση των σελίδων, τις διορθώσεις των παροραμάτων. Η editio unica του έργου αναπαράγει όλες τις αβλεψίες του 3382 Vat.Lat. χειρογράφου, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων φύλλων που είχαν λάθος

---

²⁰⁴J.Monfasani, «Giovanni Gatti of Messina: A Profile and an Unedited Text», στο *Filologia umanistica per Gianvito Resta*, (ed.) V. Fera & G. Ferraiú, 3 τόμοι. Padua 1997, τόμ. 2, σσ.1315–38.

²⁰⁵ D.J. Geanakoplos, «Italian Humanism and Byzantine Emigrée», στο: A.Rabil jr. (a cura di), *Renaissance Humanism. Foundations, Forms and Legacy*, I, Philadelphia 1988, σσ. 350-381.

²⁰⁶Birnbaum, M.D., *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus-OH 1986, σελ.51.

αρίθμηση κι έτσι χανόταν η σωστή σειρά στην βιβλιοδεσία και ο λογικός ειρμός στην συνοχή του έργου.

Μα πώς είναι δυνατόν ένα τόσο ελαττωματικό χειρόγραφο να αποτελέσει υπόδειγμα για τυπογραφική έκδοση; Η ιστορία ξεκινά με μια σημείωση στο φύλλο 107v του Ιωάννη Vitez²⁰⁷, αρχιεπισκόπου του Esztergom και ταυτόχρονα καγκελαρίου του Βασιλιά Μαθθία της Ουγγαρίας. Ο Vitez ήταν άνθρωπος βαθύτατα μορφωμένος και φημιζόταν για την πλούσια ιδιωτική συλλογή χειρογράφων, που είχε στην κατοχή του. Στην σημείωση ο Vitez αναφέρει πως είχε ολοκληρώσει την ανάγνωση του *Comparatio* στις 20 Σεπτεμβρίου 1470. Ο Vitez πράγματι ήταν ένας σοβαρός μελετητής, κάνοντας διορθώσεις στο κείμενο, γράφοντας σημειώσεις στην όα και υπογραμμίζοντας με πορφυρό μελάνι τα περισσότερα ονόματα που απαντούσε στο κείμενο κατά την ανάγνωσή του. Οι πολυάριθμες προσθήκες παραλειπομένων κομματιών του κειμένου του χειρογράφου Vat.Lat. 3382 δεν είναι από το χέρι του Vitez. Ο Vitez, κυρίως, επεσήμαινε τις προσθήκες διαγραμμίζοντας ένα πλαίσιο με κόκκινο μελάνι, χωρίς ποτέ ο ίδιος να επεμβαίνει στο κείμενο προσθέτοντας λέξεις. Συνεπώς, παρόλο που δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς το χειρόγραφο Vat.Lat. 3382 αντιγράφηκε, σοβαρές ενδείξεις καταδεικνύουν ότι ο Vitez δεν είχε πρόσβαση στο πρωτότυπο.

Η επόμενη πράξη του έργου *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* εκτυλίσσεται στην Βοημία, όπου ο Τσέχος Ουμανιστής και αριστοκράτης Bohuslav Lobkowitz από το Hassentsein, σε ποίημά του γραμμένο την πρώτη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα, αναφέρει ότι ο βασιλιάς Ladislas II της Ουγγαρίας του χάρισε ένα αντίγραφο του έργου του Τραπεζουντίου *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis*. Το δώρο που έκανε ο Βασιλιάς της Ουγγαρίας στον Lobkowitz του προξένησε τόση εντύπωση που τον ενέπνευσε στο να γράψει το ποίημα: *Περί των έργων του Γεωργίου Τραπεζουντίου εναντίον του Πλάτωνα*. Γενικά, αυτό το έργο-λίβελλος του Τραπεζουντίου εναντίον του Πλάτωνα έκανε αίσθηση. Μάλιστα, μετά τον θάνατο του Lobkowitz²⁰⁸, ένας άλλος Τσέχος Ουμανιστής, ο Jan Schlehta, μερίμνησε να δανεισθεί από τους κληρονόμους του Lobkowitz το αντίγραφο της *Comparatio*, (που

---

²⁰⁷ K.Csapodi-Gárdonyi, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest 1984, No. 111, σσ.142-143.

²⁰⁸ B.Lobkowitz, of Hassentsein, *Opera Poetica*, ed.M.VACULINOVA, Munich 2006, σελ.93.

είχε χαρίσει ο βασιλιάς στον Lobkowitz) και μάλλον το μετέγραψε για να έχει αντίγραφο.²⁰⁹

Ο κώδικας Vat.Lat 3382 φαίνεται πως κυκλοφορήθηκε αρκετά στην Ανατολική Ευρώπη την εποχή εκείνη, δεδομένου ότι σήμερα διατίθεται μια *ex libris* άγνωστη ουγγρική εκδοχή του έργου προερχόμενη από τον Βοημό Ευγενή, Ιππόλυτο Σορβίνο. Η επόμενη μαρτυρία έρχεται από την Βιέννη, έξι χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα, το 1516 όταν ο Johann Eck, μελλοντικός αντίπαλος του Λουθήρου, ανέφερε πως είχε την τιμή να επισκεφθεί την Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης και μεταξύ άλλων είχε την τύχη να δει την Βιβλιοθήκη της Σχολής. Εκεί είδε έναν κώδικα του Γεωργίου Τραπεζουντίου, ενός Αριστοτελιστή που έγραψε για να υπερασπισθεί τον Αριστοτέλη έναντι του Πλάτωνα. Ο κώδικας ήταν πολύ κομψός και προσεγμένος και προερχόταν από την βιβλιοθήκη του Βασιλιά Μαθθία της Ουγγαρίας. Αυτό που απεκόμισε ο Eck από την Βιέννη είναι ότι ο κώδικας Vat.Lat. 3382 χρησιμοποιήθηκε σαν πρότυπο για να δημιουργηθούν άλλα δύο αντίγραφα που υπήρχαν και φυλάσσονταν στην Βιβλιοθήκη τους.²¹⁰

Αλλά το ταξίδι του Vat.Lat. 3382 δεν τελειώνει εδώ. Στο φύλλο 108 του ίδιου κώδικα, αναγράφεται το όνομα του Ουμανιστή Jacopo Bannisio. Ο Bannisio υπήρξε άνθρωπος βαθύτατης μόρφωσης. Ανήκε στον κύκλο του Pietro Bembo, του Εράσμου²¹¹ και πολλών άλλων Ουμανιστών. Το 1522, ο Bannisio βρίσκεται στο Τρέντο και έχει στην κατοχή του τον Vat.Lat. 3382, αφού είχε ασκήσει πιέσεις για να εκδοθεί από την πρωτότυπη έκδοση. Ο Bannisio θεωρούσε την *Comparatio* του Τραπεζουντίου ένα από τα σημαντικότερα κείμενα της εποχής του, που δεν έπρεπε να λείπει από καμία βιβλιοθήκη.²¹² Η *Comparatio* συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία βάσει των οποίων ο Τραπεζούντιος προφητεύει ότι επίκειται η έλευση ενός νέου Πλάτωνα, που θα έκανε μεγάλη ζημιά στην Εκκλησία.²¹³ Ο Τραπεζούντιος με το έργο αυτό προειδοποιούσε τον Βησσαρίωνα, τον μαθητή του Πλήθωνα και μελλοντικό υποψήφιο για την παπική έδρα, ότι κινδύνευε η Χριστιανοσύνη. Ο Bannisio,

²⁰⁹ B.Lobkowitz,....ό.π. σσ.67-70.

²¹⁰ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σελ.76.

²¹¹ P.G.Bietenholz, *Contemporaries of Erasmus: a Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, ed.P.G.BIETENHOLZ & T.B. DEUTSCHER, τόμ.3, Toronto 1985-87, σσ.259-260.

²¹² G.Padoan, 'Moncetti, Giovanni Benedetto', στο *Enciclopedia Dantesca*, 5 τόμοι, Rome 1970-78, τόμ.3, σελ.1004.

²¹³ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.156-159.

υποθέτουμε, πως σκεφτόταν ότι ο Τραπεζούντιος εννοούσε τον Λούθηρο. Ο Bannisio έστειλε το χειρόγραφο που είχε περιέλθει στην κατοχή του, στον μοναχό του Τάγματος του Αγίου Αυγουστίνου, Benedetto Moncetti,²¹⁴ που συνεργαζόταν με τον Δούκα Francesco Sforza II του Μιλάνου. Ο Moncetti τελικά δεν εξέδωσε το χειρόγραφο που του είχε στείλει ο Bannisio, αλλά το έστειλε στον άλλο μοναχό του Αγίου Αυγουστίνου, τον Agostino Claravalle, που εκείνο τον καιρό, μαζί με τον Καρδινάλιο Domenico Grimani ασχολούνταν με την επιμέλεια μιας σειράς εκδόσεων στην Βενετία. Τελικά, αποδείχθηκε ότι η έκδοση είχε να κάνει περισσότερο με τα θεολογικά ενδιαφέροντα του Bannisio παρά με το εκδοτικό πρόγραμμα των Σχολαστικών του Grimani. Έτσι, στο τέλος η *Comparatio* εκδόθηκε το 1523 στην Ιταλία.

Στην ουσία ούτε η έκδοση του 1458 ούτε και αυτή του 1523 γνώρισαν την αναμενόμενη επιτυχία. Η εκδοτική κυκλοφορία δεν δημιούργησε καμία αίσθηση στους κύκλους των διανοουμένων του 16^{ου} αιώνα. Αυτό ήταν το αξιοπερίεργο ζήτημα. Ενώ, δηλαδή, το έργο του Τραπεζουντίου *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* επρόκειτο για ένα λαμπρό κείμενο, που έσφυζε από ζωηρότητα στο στυλ γραφής, επίκαιρη θεματολογία, προοπτική στις φιλοσοφικές απόψεις, εμβρίθεια στις ιστορικές αναφορές, στοιχεία που αποδεικνύουν την υπερίσχυση σε αξία του έργου του Τραπεζουντίου σε σχέση με το έργο του αντιπάλου του Βησσαρίωνα.

Το έργο *Comparatio* του Τραπεζουντίου είχε, εν τούτοις, και πολλά τρωτά σημεία. Κατά πρώτον, δεν απευθυνόταν σε φυσικό ακροατήριο. Δεν πραγματευόταν φιλοσοφικά ζητήματα και δεν μετερχόταν ορολογία και αναφορές που ήταν οικείες στον κύκλο των ανθρώπων που απευθυνόταν, δηλαδή στους κύκλους των Αριστοτελιστών Σχολαστικών. Επιπλέον, η πεποίθηση του Τραπεζουντίου περί αθανασίας της ψυχής πήγαινε κόντρα στην κρατούσα θεωρία του Αβερροΐσμου που ήταν κυρίαρχη στην Ιταλία την περίοδο εκείνη. Για τους Ιταλούς Σχολαστικούς η *Comparatio* του Τραπεζουντίου δεν ήταν εν τέλει σοβαρό έργο. Ακόμη και για τους φανατικούς του Αριστοτελισμού οπαδούς, τους προερχόμενους από τις Βόρειες χώρες, όπως λόγου χάριν ο Jacques Lefevre d'Étaples, κατέληξαν να δηλώνουν απογοητευμένοι από το έργο, όταν κυκλοφορήθηκε η τυπωμένη έκδοση.

---

²¹⁴ G.Padoan, 'Moncetti, Giovanni Benedetto', στο *Enciclopedia Dantesca*, 5 τόμοι, Rome 1970–78, τόμ.3, σελ.1005.

Επιπροθέτως, τα πράγματα χειροτερεύουν στον φιλοσοφικό πυρήνα του βιβλίου, στο μακροσκελές τρίτο κεφάλαιο του Δευτέρου Βιβλίου που αναφέρεται στα κύρια επιχειρήματα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη σχετικά με το πώς θεώνται τον Θεό και όπου επέρχεται σύγχυση λόγω των μπερδεμένων στοιχειοθετημένων δεσμίδων. Ως εκ τούτου σ' αυτό το σημείο, ο Τραπεζούντιος είναι δύσληπτος στα βασικά σημεία.²¹⁵

Ένα άλλο θεμελιώδες στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι ενώ όλοι ανέμεναν ένα φιλοσοφικό έργο, αυτό ήταν υποδειγματικό έργο ρητορικής δεινότητας. Το έργο του Γεωργίου Τραπεζουντίου *Comparatio* έκανε τεράστια επιτυχία ως έργο πρότυπο της Κλασικής Ρητορικής, αλλά ως φιλοσοφικό έργο, είχε πολύ περιορισμένη επιρροή. Προς τα τέλη της Αναγέννησης και πιο συγκεκριμένα, το 1597, ο Jacopo Mazzoni²¹⁶ εξέδωσε ένα έργο παρόμοιο με αυτό του Τραπεζουντίου και πραγματευόταν τις φιλοσοφικές διαφορές μεταξύ Πλάτωνα και Αριστοτέλη. Το έργο του Mazzoni υπερτερούσε σε σχέση με αυτό του Τραπεζουντίου, στα εξής σημεία: πρώτα απ' όλα, ήταν ο ίδιος ένα βαθυστόχαστος φιλόσοφος. Κατά δεύτερον, έγραψε σαν Πλατωνιστής, ως εκ τούτου απελευθερωμένος από την υπακοή σε καθιερωμένες τεχνικές ανάλυσης. Τρίτον, έγραψε μετά από δύο αιώνες διαμαρτυριών εναντίον του αυστηρού πλαισίου των τεχνικών φιλοσοφικής ανάλυσης, οπότε τότε είχαν καταλαγιάσει οι αντίπαλες φωνές σχετικά με την μεθοδολογία γραφής των φιλοσοφικών κειμένων. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι (όπως και με τον Τραπεζούντιο) το έργο του Mazzoni, δεν είχε την τύχη να πάει σε δεύτερη έκδοση.

Ένας επιπλέον λόγος που οδήγησε στην αποτυχία του *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* ήταν τόσο το μπερδεμα στην βιβλιοδεσία, όσο στις όχι και τόσο ξεκάθαρες ιδέες του Τραπεζουντίου που αποτύπωσε στο βιβλίο του. Με το έργο του αυτό υπερασπίσθηκε φωνασκώντας στεντορείως τον χριστιανικό Αριστοτελισμό του Θωμά Ακινάτη²¹⁷. Βέβαια, οι επικριτές του ισχυρίζονται ότι οι απόψεις του αποδεικνύουν επιφανειακή κατανόηση των θεωριών του Ακινάτη και ότι προσάδουν περισσότερο στην παράδοση των Φραγκισκανών και των Αυγουστίνων.

---

²¹⁵ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.155-157.

²¹⁶ Fr.Purnell Jr, *Jacopo Mazzoni and his Comparison of Plato and Aristotle*, (PhD Thesis),ed.COLUMBIA UNIVERSITY, N.Y.1971, σσ.51-60.

²¹⁷ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.155-157.

Εάν κάποιος δει το έργο του Τραπεζουντίου, χωρίς να είναι υποψιασμένος για το περιεχόμενό του, σίγουρα θα το χαρακτήριζε σαν ένα λαμπρό ιστορικό έργο με κεντρικό θέμα μια προσβλητική επίθεση επενδεδυμένη από ρητορική δεινότητα. Πράγματι, ο Τραπεζούντιος ξεδιπλώνει τα επιχειρήματά του μέσα από την αφήγηση ιστορικών γεγονότων, με αποκορύφωμα την δημόσια αντιπαράθεσή του με τον νεοπαγανιστή Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, που έλαβε χώρα στην Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439).²¹⁸ Μετά από το γεγονός αυτό, ο Τραπεζούντιος κατηγορεί απερίφραστα τον Πλήθωνα ως «τρίτο Πλάτωνα» και προμηνύει ή και υπονοεί την έλευση του «τέταρτου Πλάτωνα», δηλαδή του Λουθήρου. Ο Τραπεζούντιος έχει την πεποίθηση ότι «δεύτερος Πλάτωνας» υπήρξε ο Μωάμεθ, που εισήγαγε το Ισλάμ, ο «τρίτος Πλάτωνας» είναι ο Πλήθωνας που προσπαθεί να εισαγάγει νεοπαγανιστικές θεωρίες και προφητεύει ότι αναμένεται ο ερχομός του «τέταρτου Πλάτωνα», που όπως έδειξαν τα γεγονότα συνέβη το 1517 με την Διακήρυξη του Μαρτίνου Λουθήρου και το ξέσπασμα του Προτεσταντισμού. Αυτό το πολύ σοβαρό σημείο του τραπεζουντιανού έργου λείπει από το έργο του Βησσαρίωνα, που υποτίθεται αποτελείται από την από σημείου προς σημείο απάντηση στο έργο του Τραπεζουντίου. Ο Καρδινάλιος Βησσαρίων, απλώς, «αγνόησε» το πιο ουσιώδες σημείο της *Comparatio* του Γεωργίου Τραπεζουντίου. Οι αναγνώστες-μελετητές του έργου του Βησσαρίωνα ποτέ δεν έμαθαν για την επίθεση του Τραπεζουντίου στον δάσκαλο του Βησσαρίωνα, Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, και στον χαρακτηρισμό του Νεοπαγανιστή που του προσήψε ο Τραπεζούντιος. Ο Βησσαρίων αποσιώπησε τόσο τον τραπεζούντιο χαρακτηρισμό του Πλήθωνα ως Νεοπαγανιστή, όσο και την προφητεία για τον ερχομό του «τέταρτου Πλάτωνα», δηλαδή του Λουθήρου. Ο Βησσαρίων στο έργο του εστίασε μόνο στην σύγκριση των πλεονεκτημάτων του έργου Πλάτωνα έναντι του Αριστοτέλη. Αυτή ήταν και η υπέρτατη νίκη του Βησσαρίωνα. Τρόπον τινά, ο Βησσαρίων καθόρισε το «πεδίο της μάχης» που διαμείφθηκε μεταξύ του *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis* του Τραπεζουντίου και του *In Calumniatore Platonis* του Βησσαρίωνα. Η προσπάθεια του Βαννισίου, το 1520, για ερμηνευτική επαναπροσέγγιση του μηνύματος του έργου του Γεωργίου Τραπεζουντίου, έδωσε με την έκδοσή του μια δεύτερη ευκαιρία στο έργο κατά το πρώτο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα, αλλά και αυτή η έκδοση αποδείχθηκε ότι «πέθανε» εν τη γενέσει της. Το ενδιαφέρον της εποχής είχε

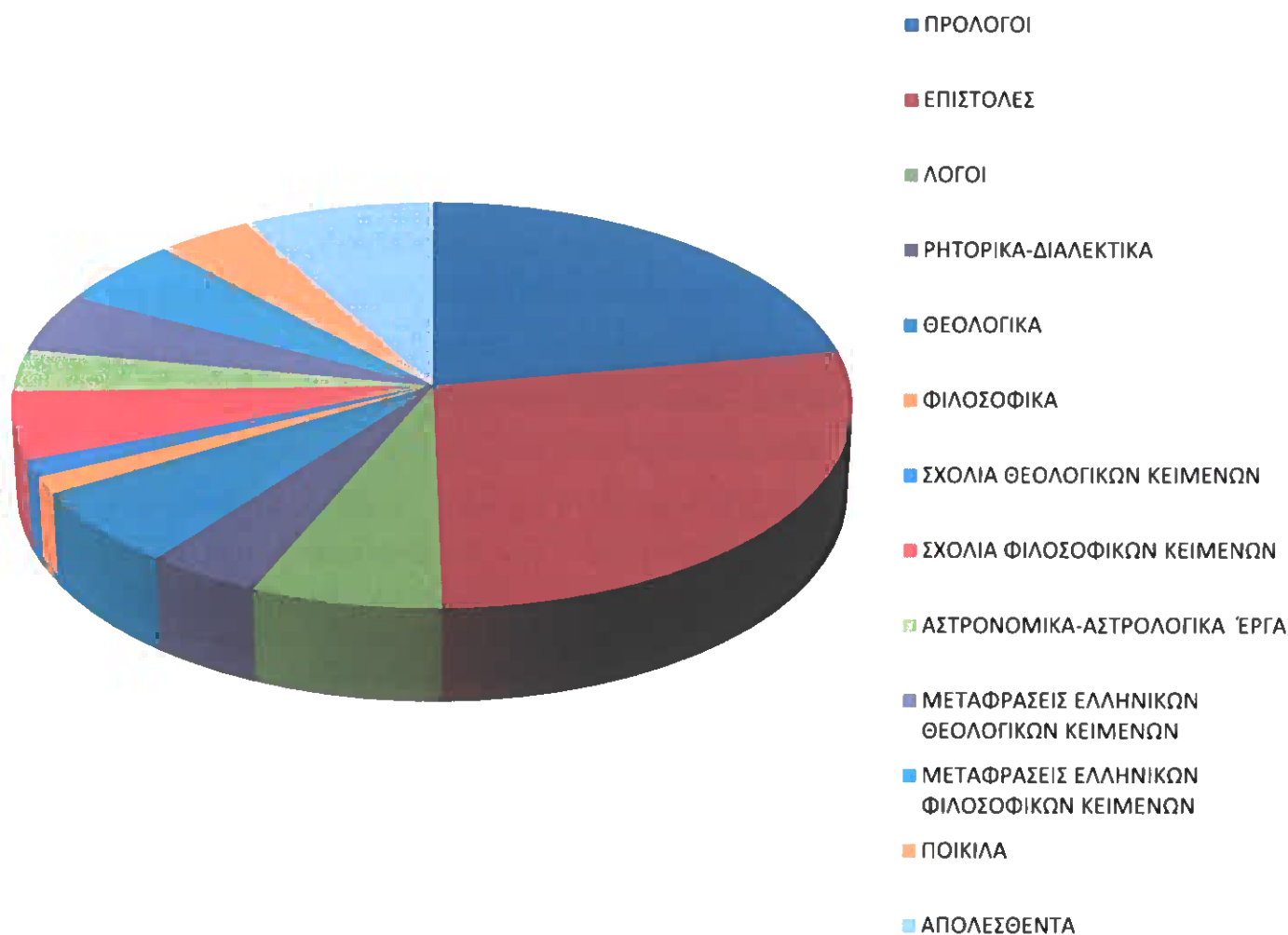
²¹⁸ J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y. 1984, σσ. 158-159.

στραφεί αλλού. Η Πλατωνικο-Αριστοτελική συγκριτολογία πλέον δεν ήταν φλέγον ζήτημα. Έτσι, τα δύο περί των λόγων έργα παραγκωνίσθηκαν. Το έργο του Βησσαρίωνα χρησιμοποιήθηκε ως δεξαμενή φιλοσοφικών αναφορών και επιχειρημάτων, ενώ το έργο του Τραπεζούντιου υπήρξε εν πολλοίς αναχρονιστικό με φωτεινές εξαιρέσεις σημεία αποκαλυπτικής ιστορίας, όπως η προφητεία για την έλευση του Λουθήρου και την γένεση του Προτεσταντισμού.

8) ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΈΡΓΟΥ

ΈΡΓΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΥ

Ο ανωτέρω πίνακας-γραφημά δημιουργήθηκε με σκοπό να απεικονίσει το μεγάλο εύρος και ποικιλία του έργου του. Όποιος προσεγγίζει το έργο του

Τραπεζούντιου, εντυπωσιάζεται από τον όγκο του έργου και κατά συνέπεια από την εργατικότητα του. Μετέφρασε, σχολίασε, προλόγισε, συνέταξε επιστολές. Το όνομά του συνυφάνθηκε με την Ρητορική τέχνη. Στην Ιταλία, έως το μισό του 15^{ου} αιώνα, η διδασκαλία της Ρητορικής βασιζόταν στο έργο του Κικέρωνα και του Κοϊντιλιανού.²¹⁹ Ο Τραπεζούντιος με την παρουσία του και την έκδοση (1433-34) του *Rhetoricorum Libri V (quinque)* έδωσε νέα πνοή στο περί της Ρητορικής γίνεσθαι. Ο ίδιος αναφέρει ότι συνέγραψε αυτό το έργο από σημειώσεις που προέκυψαν από την ανάγνωση και διδασκαλία των κειμένων του Κικέρωνα. Το 1420 συνέγραψε το *De generibus dicendi* και το 1426 το *De suavitate dicendi* βασισμένα στο έργο του Ερμογένη.²²⁰ Σχετικά με το έργο *De suavitate dicendi*, οι μελέτες αναφέρουν ότι ο Τραπεζούντιος στο υπ'αρ. 2926 Manuscript, Vatican, Vat. Lat. χειρόγραφο που φυλάσσεται στην Αποστολική Βιβλιοθήκη του Βατικανού περιγράφει τον Πλάτωνα ως «ipse summus philosophiae magister» (= ο υπέρτατος δάσκαλος της φιλοσοφίας),²²¹ στοιχείο το οποίο μας κάνει να αναλογισθούμε ότι το 1426 που συνέγραψε το εν λόγω έργο δεν ήταν τόσο ξεκάθαρος υπέρμαχος του Αριστοτελισμού, και ότι από το μεταγενέστερο έργο του, γύρω στο 1430, βλέπουμε την μετ'επιτάσεως θέση του υπέρ του Αριστοτέλη. Αφού, δηλαδή, είχε μαζί με τον Vittorino μελετήσει *Γοργία* και παράλληλα άρχισε να εμπεδώνει καλύτερα τις αρχές του λατινικού Σχολαστικισμού, τότε εκτίμησε την αξία του αριστοτελικού έργου. Γι'αυτό, ο Αναστάσιος Μανδραπήλιας υποστηρίζει ότι όταν ο νεαρός Κρητικός μετανάστευσε στην Ιταλία, σε ηλικία περίπου είκοσι ετών, θαύμαζε και παραδεχόταν τον Πλάτωνα, στην πορεία άλλαξε άποψη που την διατυμπάνισε και σαφώς αποτύπωσε στο υστερότερο έργο του.

Σε ακόμη ένα πεδίο θέλησε ο νεαρός Κρητικός να κάνει αισθητή την παρουσία του. Ενώ ο Κικέρων, κατά τον 15^ο αιώνα, ήταν ευρύτατα διαδεδομένος και πολυμελετημένος, κανείς δεν τόλμησε να ασχοληθεί και να γράψει σχόλια

---

²¹⁹ K. Mullner, «Acht Inauguralreden des Veroneser Guarino und seines Sohnes Battista. Ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik des Humanismus» στο *Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik und lateinische Tradition*, τόμ. 18, Wien 1896, σσ. 286-96.

²²⁰ J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y. 1984, σσ. 225-34.

²²¹ Α. Μανδραπήλιας, *Φιλοσοφία και Ρητορική κατά τον 15^ο αιώνα – Ιωάννης Αργυρόπουλος, Ματθαίος Καμαριώτης, Γεώργιος Τραπεζούντιος*, Διδ. Διατριβή του Τμ. Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2016, σελ. 149.

για το κικερώνειο έργο μετά τον Antonio Loschi²²² που εξέδωσε το αριστουργηματικό του έργο *Inquisitio artis in orationibus Ciceronis*. Ο Τραπεζούντιος το τόλμησε και μάλιστα έγραψε σχόλια για το *Pro Ligario*²²³ Για το έργο αυτό κάνει μνεία και ο Κοϊντιλιανός, τονίζοντας την διάρθρωσή του που έχει ως εξής: *e x o r d i u m*(=αρχή), *n a r r a t i o / a r g u m e n t a t i o* (=εξιστόρηση/επιχειρηματολόγηση), *I o c i* (=θέσεις), *e x e m p l a* (=παραδείγματα), *r e f u t a t i o* (=αναίρεση) *e n t h y m e m a* (=ενθυμήματα/ατελείς συλλογισμοί.)

Το έργο *Pro Ligario* του Κικέρωνα, που ασχολήθηκε ο Loschi και κατόπιν ο Τραπεζούντιος,²²⁴ καινοτόμησε σε δύο κυρίως σημεία: α) Το **exordium** ήταν σύντομο και περιεκτικό και β) στο **enthymema** για πρώτη φορά παρουσιάζονται ολοκληρωμένοι και λυσιτελείς συλλογισμοί. Στο σημείο αυτό ανακύπτει το ερώτημα, εάν η Τραπεζούντια προσέγγιση στο έργο του Κικέρωνα επηρέασε άλλους συγγραφείς. Ο Monfasani ισχυρίζεται ότι υπήρξαν πολλοί συγγραφείς που επηρεάστηκαν από το έργο του Τραπεζουντίου, για παράδειγμα οι: F.Buonaccorsi, G.Publicio, G.Fichet, I.Καισάριος, C.Hegendorff, B.Cavalcanti, M.Nizolio, μαζί με τους: J.di Porcia, H.A.de Herrera, L.Cox και τον Έρασμο που, όπως υποστηρίζει ο Monfasani, εξέφρασαν ενδιαφέρον και εκτίμηση για το εν λόγω έργο του Τραπεζουντίου αλλά και για το *Isagoge dialectica*²²⁵.

Στο έργο του *Rhetoricorum libri quinque (V)* ο Γεώργιος αξιοποιεί και την ελληνική και την ρωμαϊκή πνευματική κληρονομιά. Αναφέρεται συστηματικά και εκτεταμένα στο έργο του Κικέρωνα.²²⁶ Κάνει όμως επίσης αναφορά και στο έργο του Κοϊντιλιανού, του Μ. Βικτωρίνου και του Μ. Καπέλλα, χωρίς να παραλείπει να τονίζει τα λάθη που εντόπισε στα έργα τους. Επιπροσθέτως, κάνει μνεία στο έργο του Αριστοτέλη, του Ερμαγόρα, του Διονυσίου του Αλικαρνασσέως και του Ερμογένη. Επηρεάστηκε και «δανείσθηκε» ιδέες και από άλλους συγγραφείς, τους οποίους όμως δεν κατονομάζει. Θα ήταν παράλειψη, εάν δεν σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι ο Τραπεζούντιος επικαλείται περιστασιακά τους *Λόγους* του Δημοσθένη, για να αποδώσει συγκεκριμένες

²²² D.Girgensohn, «Antonio Loschi und Baldassare Cossa vor dem Pisaner Konzil von 1409» στο *Italia Medievale e Umanistica*, τόμ. 30, Padova 1987, σσ.1-33.

²²³ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.339-41.

²²⁴ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σσ.318-35.

²²⁵ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σσ.335-37.

²²⁶ Βλ.Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σελ.194.

ιδέες. Πολύ συχνότερα παραπέμπει και αναλύει διεξοδικά ολόκληρα εδάφια από το ρητορικό έργο του Κικέρωνα, ενώ όταν δεν μπορεί να παραπέμψει σε περιεχόμενα των λόγων του Κικέρωνα, χρησιμοποιεί δικά του παραδείγματα. Εγκωμιάζει, εμμέσως πλην σαφώς, την ρητορική δεινότητα του Κικέρωνα και γενικότερα προβάλλει παντοιοτρόπως την υπεροχή του Κικερόνιου έργου. Τον λόγο και την μεθοδολογία του Κικέρωνα, την καθιστά αξιωματική, δηλαδή επεξεργαζόμενος τον Κικέρωνα, προβαίνει σε δημιουργία αξιωματών-θεωρημάτων, αναγνωρίζοντας τον Κικέρωνα ως τον κορυφαίο Δάσκαλο της ρητορικής τέχνης.

Στην Πρόλογό του ο Τραπεζούντιος μέμφεται τους συναδέλφους-δασκάλους της Ρητορικής ότι καθοδηγούν τους μαθητές τους να αντιγράφουν τα έργα του Bartolinus de Benincasa de Canulo και του Alanus.²²⁷ Στο κυρίως σώμα του έργου του ο Γεώργιος συνεχίζει την μομφή, λέγοντας ότι οι συνάδελφοί του (δάσκαλοι ρητορικής) δεν κατανοούν σωστά την μεθοδολογία του Κικέρωνα και γι'αυτό αδυνατούν να αποτυπώσουν την απόχρωση του λόγου του. Όταν διατυπώνει αυτήν την μομφή, έχει στον νου του, κατά πάσα πιθανότητα τον Guarino da Verona και τον Antonio Loschi.²²⁸ Γενικά, ο Τραπεζούντιος είχε μελετήσει ενδελεχώς τον Loschi, άσκησε κριτική στο έργο του και επηρεάστηκε από αυτό, χωρίς πάντοτε να κάνει σαφείς αναφορές-παραπομπές σε αυτό. Ενώ, αντιθέτως, δεν παραλείπει να αναφέρεται και να επανέρχεται συνεχώς στο έργο του Κικέρωνα, για να αποτίσει φόρο τιμής στον Πατέρα της Ρητορικής.

Επιπροσθέτως, το έργο του *Rhetoricorum libri quinque (V)*²²⁹ είναι εμφανές ότι χαρακτηρίζεται από την ώσμωση της ελληνικής και λατινικής παράδοσης και της απόπειρας του Τραπεζουντίου να εισαγάγει νεολογισμούς στην Λατινική. Για παράδειγμα, κατά την ανάγνωση του Vat.Lat. 1958 χειρογράφου, f.105r,(βλ.εικόνα στις σελ. 70-71) στον στίχο 8 κάνει λόγο για «*r e c r i m i n a t i o*»(=αντικατηγορία, ανταπόδοση κατηγορίας), ενώ στον στίχο 26 του f.101r συναντούμε με λατινικούς χαρακτήρες την ελληνική λέξη «*c a c o s y s t a t a*»

²²⁷ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σελ.263.

²²⁸ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.361-64.

²²⁹ Η προσπέλαση του έργου του Γ.Τραπεζουντίου, *Rhetoricorum Libri quinque (V)* επιχειρήθηκε μέσα από το χειρόγραφο Vat.Lat. MS 1958 διά της επίσκεψης του Διαδικτυακού Ιστοτόπου της Βατικανής Αποστολικής Βιβλιοθήκης (<https://www.digi.vatlib.it> τελευταία πρόσβαση:30/11/2021).

και στην ώρα του χειρογράφου την λέξη «κακός στατα». Εδώ ο Τραπεζούντιος ίσως χρησιμοποίησε αυτήν την σύνθετη ελληνική λέξη με γλωσσοπλαστικό σκοπό, γιατί θεωρούσε ότι μόνο αυτός ο όρος και όχι κάποιος αντίστοιχος λατινικός θα μπορούσε να αποτυπώσει με ακρίβεια αυτό που ήθελε να εκφράσει, ή είχε σκοπό να την κάνει γνωστή στους συναδέλφους του, είτε ήθελε –για λόγους εντυπωσιασμού- να δείξει ότι έχει κατακτήσει σε τόσο άριστο βαθμό την Λατινική που με αυτοπεποίθηση και μετά λόγου γνώσεως τοποθετεί αυτήν την λέξη θεωρώντας την πιο κατάλληλη για να εκφράσει την έννοια που ήθελε να αποτυπώσει, είτε ελλείψει χρόνου χρησιμοποίησε αυτήν την λέξη, λόγω της πολυπραγμοσύνης και του πολυσχιδούς και τεράστιου όγκου του έργου που παρήγαγε.

Cum enim collator sit quidem in mente deus hanc melius intelligi cum sit
 suspensio cuius est. *impetit* et quod ad id magna ut unum
 ut ait per se et dicitur unde videtur ut si certum ad hanc modum
 ac Aristotelem statuunt quibusdam et quod dicit in abhominabilem non esse
 quam et aliam hanc honorem statuunt attribuit ut rem reliquam paret
 p. *non hunc uultu*. Ac alia per dicitur hanc modum et Aristotelem statuunt
 cuius decorator quam virtutum et dicitur tunc quod ex reata dicitur
 flet copia ut nullo pacto dicitur sit quod abhominabilem iudicatur
 male in re in eorum se dicitur honorem quod solo virtutibus deorum honore
 habitus. *Erratum* et dicitur ad id dicitur mortuus ut si quod iustitiam habitus
 eodem accuset. Ad id totum adducit et dicitur hanc virtute fide. ut
 si quod. Antiqui accusat quod iustitiam suo dicitur ad id quod sup
 plium hanc ut ad nullum tunc dicitur tunc quod mo tunc dicitur
 fuit ut non dicitur ad id ut mo dicitur dicitur hanc virtute dicitur
 f. iudicium dicitur quod iudicio omnium an quod de eo dicitur iudicium. p. dicitur
 operatur hanc pacto. *simulacrum* dicitur tunc dicitur quod dicitur mulierem ut dicitur
 quod dicitur ad occidit tunc dicitur tunc dicitur dicitur dicitur dicitur
 non debet honore dicitur tunc dicitur debet dicitur dicitur dicitur
 ante in arte videtur si quod iudicet quod dicitur iudicari potest per
 muliere rethenta et dicitur accusator dicitur dicitur quod resp
 libata et si dicitur ultimum tunc dicitur male dicitur dicitur mag
 ad id ut dicitur accedit quod superiora. Ne illa si tunc dicitur dicitur
 si declamatorum dicitur dicitur dicitur. hanc tunc iudicium non videtur
 tunc dicitur declamatoribus agitur potest. Ne ipse dicitur dicitur dicitur
 non ut unum non dicitur ex alia parte si hanc aliquid ad declamatoribus
 quod fortissimum dicitur. Si id non tunc dicitur ut est iudicio rethenta. *Erratum*
 cui ut potest sit dicitur tunc dicitur. p. dicitur ad id non tunc dicitur
 tunc dicitur tunc dicitur tunc dicitur tunc dicitur. dicitur non quod
 dicitur non tunc dicitur tunc dicitur tunc dicitur. Si dicitur dicitur dicitur
 agitur tunc dicitur non dicitur dicitur tunc dicitur ut dicitur dicitur
 Sed in procedura non ad dicitur. At tunc dicitur tunc dicitur tunc dicitur
 ratiun tale iudicium dicitur non potest. *Corruptum* dicitur dicitur
 Si ad id quod dicitur dicitur dicitur quod dicitur dicitur dicitur dicitur
 lumina dicitur dicitur hanc negat dicitur dicitur dicitur dicitur
 tunc dicitur tunc dicitur dicitur dicitur dicitur dicitur dicitur

Impensura

Tyrannidum

Erratum

Pro iudicium

et dicitur dicitur

(Η φωτογραφία του χειρογράφου είναι ηλεκτρονικώς εισηγμένη από τον Ιστότοπο της Αποστολικής Βιβλιοθήκης του Βατικανού)

Όπως προαναφέραμε, μία από τις καινοτομίες που πιστώνεται ο Τραπεζούντιος είναι ότι στα Σχόλια που συνέγραψε για το έργο του Κικέρωνα *Pro Ligario* υπήρξε ο πρώτος που στο **enthymema** παρουσίασε λυσιτελείς, ολοκληρωμένους συλλογισμούς. Διαπιστώνουμε ότι μέσα στο κείμενο ο όρος χρησιμοποιείται αρκετές φορές. Στο f.119r, στον στίχο 39 βλέπουμε την λέξη «*h (ypen) t h y m e m a*» (η παρένθεση υποδηλώνει παλαιογραφική σύντμηση). Στον στίχο 35, στην ώρα βρίσκουμε την λέξη «*e p e n t h y m e m a*» και ακολούθως στον στίχο 40, εντός του κειμένου απαντούμε το «*e p e (n) t h y m e m a*» και ομοίως στον στίχο 48 το «*e n t h y m e m a*» ενώ στον στίχο 43 η λέξη επιθετικοποιείται χρησιμοποιούμενη στην έκφραση «*de enthymematica expositione*». Στο σημείο αυτό, θα μπορούσε άνετα κανείς να ισχυρισθεί ότι «κάνει γυμναστική» στην λέξη «ενθύμημα», σαν να ήθελε να δείξει εμφατικά και εμφαντικά την ευλυγισία της Ελληνικής σε σχέση με την ακαμψία της Λατινικής και πιθανώς, δευτερευόντως, παρωθούμενος από εγωιστικά ελατήρια να αποδείξει την δεινότητά του και στις δύο γλώσσες.

Δοθέντων των ανωτέρω στοιχείων δεν απορεί κανείς που πυροδοτήθηκαν αντιδράσεις. Μερικοί από τους συναδέλφους του, προσπάθησαν να απομειώσουν την αξία του έργου του. Ένας εξ αυτών ήταν ο G.Merula²³⁰ (1430-1494), ο οποίος διαδέχθηκε τον Τραπεζούντιο στην πανεπιστημική του έδρα στην Βενετία. Μάλιστα, το 1478, μετά τον θάνατο του προκατόχου του, έσπευσε να συγγράψει και εκείνος Σχόλια για το έργο του Κικέρωνα *Pro Ligario*. Μέσα από το έργο του καθίσταται σαφές ότι σκοπός του ήταν να ασκήσει δριμεία επίθεση στον Τραπεζούντιο, αφού συνεχώς τονίζει την ανεπάρκειά του σε βασικές ιστορικές γνώσεις, ισχυρίζεται ότι ο όρος «*crimatio*» είναι ανυπόστατος και κενός περιεχομένου. Κατόπιν, αναφέρει ότι ο Κικέρων μέσα στο **exordium** καταφεύγει στην τεχνική της «*insinuatio*» (=υπαινιγμός). Την ίδια τακτική ακολουθεί και ο Κοϊντιλιανός και ο Merula²³¹ στο έργο του *De Finibus* συνέγραψε μακροσκελή Σχόλια επί της τακτικής της «*insinuatio*» ακολούθησαν και ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός ενώ τονίζει ότι αυτήν

²³⁰ J.Monfasani, *George of Trebizond: A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σελ.148.

²³¹ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.459-61.

την τεχνική απαρνήθηκε καταφανώς και αναιτίως ο Τραπεζούντιος, προφανώς παρασυρμένος από την οίηση που τον διακατείχε. Επιπλέον, ο Mevula κατηγορεί τον Τραπεζούντιο ευθέως για λογοκλοπές. Πάντως, γενικώς τα έργα του Τραπεζούντιου είλκυαν το ενδιαφέρον και γι'αυτό έγιναν πολλές ανατυπώσεις. Θεωρείται ότι υπέστησαν και αυτά από άλλους λογοκλοπή και γι'αυτό έγιναν πολλές ανατυπώσεις.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, στην χορεία των Georgiani²³² (των συγγραφέων που επηρεάστηκαν από τον Γεώργιο Τραπεζούντιο και αναγνώρισαν την αξία του έργου του) συγκαταλέγεται και ο J.Locher. Ο Locher²³³ υπήρξε ο πρώτος Γερμανός Ουμανιστής που μελέτησε ενδελεχώς το έργο του Κικέρωνα και συνέγραψε Σχόλια-Σημειώσεις επ'αυτού. Τα έργα²³⁴ αυτά είναι: *Epithoma Rhetorices Graphicum*(1496) και *Compendium Rhetorices*(1518). Ο Locher προσπάθησε να απλοποιήσει τους κανόνες της Ρητορικής και να αποδείξει την ωφελιμότητά της στην πράξη. Λίγο μετά το 1518, ο Locher²³⁵ εξέδωσε εκ νέου το *Compendium Rhetorices* με σημειώσεις που πραγματεύονταν το *Pro Milone* και το *Rhetorica ad Herennium* του Κικέρωνα, δηλαδή έργα που είχε εκτενώς αναλύσει ο Τραπεζούντιος και που πολλά σημεία επαναλαμβάνονται επακριβώς ή παρεμφερώς στις εκδόσεις του Locher. Συνεπώς, πιστεύεται ότι είναι εμφανώς επηρεασμένα από το έργο του Τραπεζούντιου.

Σαφώς δηλώνουν ότι ομνύουν στην συνεισφορά του Τραπεζούντιου στα περί Ρητορικής πράγματα, τόσο με το *Rhetoricorum libri quinque (V)*, όσο και με το *Isagoge Dialectica*²³⁶ οι C.Hegendorff, J.Noviomagus, B.Latomus. Το αξιοσημείωτο με αυτούς τους τρεις συγγραφείς²³⁷ είναι ότι εκφράζουν απερίφραστα τις ευχαριστίες τους στον Τραπεζούντιο αναγνωρίζοντας την αξία του και την προσφορά του.

Πέραν της αδιαμφισβήτητης αξίας και έκτασης του έργου στα περί Ρητορικής και Φιλοσοφίας του Τραπεζούντιου, ο Γεώργιος άφησε αποτύπωμα και με το περί Αστρονομίας έργο του. Αρχικά, να επισημάνουμε ότι κατά τον Μεσαίωνα, η

---

²³² R.Klibansky, *The Continuity of the Platonic Tradition during the Middle Ages, together with Plato's Parmenides in the Middle Ages and the Renaissance*, (2nd edition), ed. KRAUS INTERNATIONAL PUBLICATIONS, Munich/Millwood, N.Y. 1981, σελ.81.

²³³ G.Heidloff, *Untersuchungen zu Leben und Werk des Humanisten Jacob Locher Philomusus(1471-1528)*, Munster 1975, σσ.21-23.

²³⁴ Ό.π. G.Heidloff, σσ. 28-30.

²³⁵ C.J.Classen, «Cicero orator inter Germanos redivivus» στο *Humanistica Lovaniensia*, τόμ.37, Journal of Neo-Latin Studies, ed.LEUVEN UNIVERSITY PRESS, Leuven 1988, σσ. 103-105.

²³⁶ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σελ. 320.

²³⁷ Βλ. Monfasani, *Collectanea.....ό.π.* σελ. 475.

Αστρονομία δεν αποτελούσε ξεχωριστή επιστήμη, ήταν κλάδος της Φιλοσοφίας. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τον Μεσαίωνα, η πλειονότητα των Λογίων υποστήριζαν την Γεωκεντρική θεωρία του Σύμπαντος (ότι δηλαδή η Γη είναι στο κέντρο του Σύμπαντος και οι πλανήτες περιστρέφονται γύρω της) και όχι την Ηλιοκεντρική θεωρία.²³⁸

Ο Τραπεζούντιος επηρεάστηκε από την γνωριμία του με τον φιλόσοφο Paulus Venetus²³⁹, που τον εισήγαγε στην μελέτη της Κοσμολογίας. Επιπλέον, πιθανολογούμε ότι το ενδιαφέρον του Τραπεζουντίου για τις Φυσικές επιστήμες να ενισχύθηκε με την ολοκλήρωση της μετάφρασης των *Libri Naturales* και των *Μετεωρολογικών* του Αριστοτέλη.²⁴⁰ Οι εν λόγω μεταφράσεις ολοκληρώθηκαν και δημοσιεύθηκαν πλήρως το 1455. Ο Τραπεζούντιος, ως γνώστης των αρχαίων ελληνικών έκανε την προσπέλαση του κειμένου από το πρωτότυπο. Πριν προβεί στην ολοκλήρωση της μετάφρασης, συμβουλευθηκε –μέσω του έργου τους- τον Θωμά Ακινάτη, τον Αβερρόη, τον Ιωάννη Φιλόπονο, τον Θεμιστιο και τον Αιγίδιο της Ρώμης.²⁴¹ Φέροντας εις πέρας το έργο αυτό, διαπίστωσε την χαμηλή ποιότητα των διαθέσιμων κατά τον 15^ο αι. λατινικών μεταφράσεων των έργων του Αριστοτέλη. Αυτές οι μεταφράσεις περιείχαν και αναπαρήγαγαν πολλά λάθη. Ο Γεώργιος αποκάλυπτα αποδοκίμασε τις μεταφράσεις του G.Moerbecke (1215-1286).²⁴² Ο Γεώργιος ήταν πεπεισμένος ότι η ώθηση στις Επιστήμες θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της επισταμένης και ενδελεχούς μελέτης των κειμένων του Αριστοτέλη.²⁴³ Ήταν τόσο υπερήφανος για την ποιοτική μετάφραση των έργων του Αριστοτέλη που συνέταξε μια συγχαρητήρια επιστολή²⁴⁴ που –υποτίθεται- την έγραψε ο ίδιος ο Αριστοτέλης και την απέστειλε από τα Ηλύσια Πεδία. Προκειμένου να συγχαρεί τον Κρητικό Λόγιο και να του εκφράσει την ευγνωμοσύνη του για την σωστή διάδοση του έργου του.

---

²³⁸ Στρ.Θεοδοσίου-Μ.Δανέλης, *Στα Χρόνια του Βυζαντίου- Οι Θετικοί Επιστήμονες, Ιατροί, Χρονολόγοι και Αστρονόμοι*, εκδ. ΔΙΑΥΛΟΣ, Αθήνα 2010, σσ.99-103.

²³⁹ J.Monfasani, *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976, σσ. 14-15.

²⁴⁰ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ.142-143.

²⁴¹ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σελ. 603.

²⁴² Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σελ. 107.

²⁴³ Βλ. Monfasani, *Collectanea*.....ό.π. σελ. 142.

²⁴⁴ Γ.Στείρης, *Η Παράδοση της Αναγέννησης-Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15^ο αι.*, εκδ.ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2016, σελ. 135.

Το 1451 ο πάπας Νικόλαος Ε' ανέθεσε στον Τραπεζούντιο την μετάφραση της *Μαθηματικής Σύνταξης του Κλαυδίου Πτολεμαίου*,²⁴⁵ την λεγόμενη *Αλμαγέστη*. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους όχι μόνο ολοκλήρωσε την μετάφραση αλλά συνέταξε μακροσκελέστατο υπόμνημα, το οποίο ο Τραπεζούντιος θεωρούσε ότι ήταν το αριστούργημά του. Πράγματι, το έργο αυτό, πέραν των γραπτών του Ρεγκιομοντάνου, υπήρξε το εκτενέστερο περί Αστρονομίας έργο-πραγματεία του 15^{ου} αι.²⁴⁶

Στον Πρόλογο του δευτέρου μέρους των Σχολίων του στην *Αλμαγέστη*, μολονότι παραδέχεται τις ελλειπίς γνώσεις του περί τα Μαθηματικά και την Αστρονομία δηλώνει σαφώς και απερίφραστα ότι έχει εντοπίσει σοβαρά λάθη σε σημείο που να θεωρεί ότι έχουν παρερμηνεύσει-διαστρεβλώσει το έργο του Πτολεμαίου. Ο Θέων ο Αλεξανδρεύς (335-405)²⁴⁷ ήταν, κατά την γνώμη και δήλωση του Τραπεζούντιου, ο βασικός παρερμηνευτής του Πτολεμαίου, γιατί στην προσπάθειά του να ξεπεράσει το έργο άλλων Σχολιαστών και προφανώς από υπερβάλλοντα ζήλο, προσπάθησε να προσεγγίσει τα πιο δύσληπτα χωρία του κειμένου, με αποτέλεσμα κάποια σημεία να τα παραλείπει, άλλα να τα ερμηνεύει υπό το δικό του πρίσμα ενώ σε άλλα σημεία παρέθετε τις δικές του θεωρίες και απόψεις, με αποτέλεσμα να αφίσταται σημαντικά από το πρωτογενές κείμενο του Πτολεμαίου²⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Τραπεζούντιο, ο Θέων δεν μπορούσε να κατανοήσει τις ημικυκλικές κινήσεις των ουρανίων σωμάτων, εκλαμβάνοντας όλες τις κινήσεις τους σαν κυκλικές.²⁴⁹ Επιπροσθέτως, ο Γεώργιος ισχυρίζεται ότι ο Θέων παρερμήνευσε τους αστρονομικούς πίνακες που παραθέτει ο Πτολεμαίος και για αυτό παραπλανήθηκαν αργότερα οι κατοπινότεροι Μαθηματικοί²⁵⁰ του Μεσαίωνα Thabit ben Qurra (9^{ος} αι.), Jabir ibn Aflah ευρύτερα γνωστός ως Geber (11^{ος}-12^{ος} αι.) και ο Levi Ben Gerson ευρύτερα γνωστός ως Leo Iudaeus (13^{ος} αι.). Ο Thabit ben Qurra φανερά επηρεασμένος από την μελέτη του Θέωνα και του Πρόκλου²⁵¹ (412-485)

---

²⁴⁵ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σελ. 672.

²⁴⁶ Γ.Στείρης, *Η Παράδοση της Αναγέννησης-Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15^ο αι.*, εκδ.ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2016, σελ.136.

²⁴⁷ Στρ.Θεοδοσίου-Μ.Δανέζης, *Στα Χρόνια του Βυζαντίου- Οι Θετικοί Επιστήμονες, Ιατροί, Χρονολόγοι και Αστρονόμοι*, εκδ. ΔΙΑΥΛΟΣ, Αθήνα 2010, σελ..84.

²⁴⁸ Γ.Στείρης, *Η Παράδοση της Αναγέννησης-Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15^ο αι.*, εκδ.ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2016, σελ. 137.

²⁴⁹ Βλ. Στείρη,.....ό.π. σσ.138-139.

²⁵⁰ Βλ. Γ.Στείρη, ό.π., σσ.137-139.

²⁵¹ Στρ.Θεοδοσίου-Μ.Δανέζης, *Στα Χρόνια του Βυζαντίου- Οι Θετικοί Επιστήμονες, Ιατροί, Χρονολόγοι και Αστρονόμοι*, εκδ. ΔΙΑΥΛΟΣ, Αθήνα 2010, σσ.139-141.

αντέκρουσε βασικά σημεία της Θεωρίας του Πτολεμαίου. Ο Geber επέκρινε σφόδρα την *Αλμαγέστη* του Πτολεμαίου στο έργο του *De Astronomia o Flores ex Almagesto*. Το έργο του Geber μεταφράσθηκε στα λατινικά το 1175 από τον Γεράρδο της Κρεμόνα. Επιπλέον, ο Leo Iudaeus αποπειράθηκε να διορθώσει τους αστρονομικούς πίνακες του Πτολεμαίου, αλλά τελικώς θεώρησε ως δεδομένη την ύπαρξη μιας ένατης σφαίρας και απέδωσε την μετάπτωση στην καθυστέρηση αυτής της ένατης σφαίρας.

Ο Τραπεζούντιος κατέρριψε την θεωρία του Ιπάρχου²⁵² (190-120π.Χ) και του Leo Iudaeus, οι οποίοι διατύπωναν στις θεωρίες τους ότι τα ουράνια σώματα κινούνταν από Ανατολές προς Δυσμάς. Ο Τραπεζούντιος πίστευε ακράδαντα ότι η φήμη και επιστημονική ακεραιότητα του Πτολεμαίου επλήγη εξαιτίας του Θέωνα²⁵³. Ο Κρητικός Λόγιος απογοητεύθηκε, όταν συνειδητοποίησε ότι σχεδόν όλοι οι μελετητές-Λόγιοι, προέβαιναν σε κρίση για ένα έργο χωρίς να έχουν προσπελάσει το πρωτότυπο, παρά μόνο μέσα από μεταφράσεις. Εντόπισε ένα από τα θεμελιωδέστερα προβλήματα της πνευματικής παραγωγής του Μεσαίωνα, δηλαδή την απουσία πρωτογενών πηγών, ή την αδυναμία προσπέλασης της πρωτογενούς πηγής ελλείπει γνώσης αρχαίων γλωσσών, με αποτέλεσμα παρανοήσεις, παρερμηνείες και αναπαραγωγή εσφαλμένων θεωριών και αντιλήψεων. Πάντως, όλη αυτή η περί της Αστρονομίας αναταραχή έδωσε το έναυσμα στον Κοπέρνικο να διατυπώσει με σαφήνεια την ηλιοκεντρική του θεωρία. Για τους λόγους αυτούς, θεώρησε ο Τραπεζούντιος ότι το πόνημά του η μετάφραση-σχολιασμός-υπομνηματισμός μέσα από το πρωτότυπο κείμενο της *Αλμαγέστης* ήταν το *magnus opus* του.

---

²⁵² Βλ. Στρ. Θεοδοσίου-Μ. Δανέζη,.....ό.π. σσ.141-143.

²⁵³ J. Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana: Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y. 1984, σελ. 323.

9)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συνελόντι ειπείν, ο Τραπεζούντιος υπήρξε άοκνος μεταφραστής-σχολιαστής-συγγραφέας αρχαίων και βυζαντινών κειμένων. Τα έργα του, μολονότι συγκέντρωναν κατά καιρούς αρνητικές κριτικές, ήταν δημοφιλή και μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι συνέβαλαν στην Αναγέννηση. Ο Γεώργιος Τραπεζούντιος συνθέτει στο πρόσωπό του τα χαρακτηριστικά του Έλληνα της Διασποράς, που μεγαλούργησε ξεριζωμένος από την πατρίδα του, βίωσε το «νόστιμον ήμαρ» και γεύθηκε την αγωνία για την τύχη της πατρώας αλησμόνητης γης. Τελώντας υπό το κράτος της απαισιοδοξίας και απελπισίας για το μέλλον της αλύτρωτης πατρίδας λέει: «...*Ου δύναμαι κατέχειν εμαυτόν, αλλά θερμοίς δάκρυσι κλαίων και οδυρόμενος καταβρέχομαι. Τίς γαρ ου θρηνήσει τας ημετέρας συμφοράς: ...*»²⁵⁴

Εν γένει, τόσο ο βίος του Γεωργίου Τραπεζούντιου, όσο και τα βιογραφικά προφίλ των λογίων που προαναφέραμε, αποκαλύπτουν τα εξής: i) πριν και κατά την περίοδο που οι Λατίνοι διανοούμενοι, δηλαδή, Ουμανιστές, άρχισαν να ενδιαφέρονται να μάθουν Ελληνικά τότε, αντίστοιχα, κάποιοι Έλληνες θεολόγοι και φιλόσοφοι άρχισαν να ασχολούνται με την διεξοδική εκμάθηση των Λατινικών. ii) Αυτό που κέντρισε το ενδιαφέρον των Ελλήνων μελετητών ήταν όχι η λατινική κλασική λογοτεχνία, ούτε η τότε σύγχρονη λογοτεχνική και φιλοσοφική παραγωγή, όσο, κυρίως, η της ύστερης αρχαιότητας Χριστιανική Θεολογία, δηλαδή ο Μεσαιωνικός Σχολαστικισμός. iii)Ενώ για τους Λατίνους, η εκμάθηση της Ελληνικής σήμαινε αύξηση των προσόντων τους και εμπλουτισμό του βιογραφικού τους, για τους Έλληνες, η εκμάθηση της Λατινικής, σηματοδοτούσε την αλλαγή της κοσμοθεωρίας τους και την μετάλλαξη της προσωπικής τους ζωής και της καριέρας τους. Για τους Λατίνους, αυτή η εμπειρία οδήγησε σε διεύρυνση των πνευματικών τους οριζόντων. Αναντίρρητα, για τους Έλληνες, αυτό πυροδότησε μια *de facto et de vita* επανάσταση. Αδιάψευστο γεγονός αποτελεί ότι αρκετοί των Ελλήνων Λογίων που ενετρώθησαν στα Λατινικά, τροποποίησαν το δόγμα τους: από την Ορθοδοξία και ασπάσθηκαν τον Καθολικισμό. Αντιθέτως, όσον αφορά στους Λατίνους Λογίους, δεν υπάρχει καταγεγραμμένη μαρτυρία αλλαγής δόγματος.

²⁵⁴ J.Monfasani, *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984, σσ. 117-124.

Είναι *conditio sine qua non* ότι οι Έλληνες Λόγιοι αναζωπύρωσαν την Ιταλική Αναγέννηση. Η συμβολή των αξιολογοτέρων εκπροσώπων της Ελληνικής Λογιοσύνης συνίσταται στην διάδοση της Ελληνικής γλώσσας, στην αποκατάσταση των ελληνικών συγγραμμάτων και στην διδασκαλία της Ελληνικής Γραμματείας και Φιλοσοφίας. Διαμόρφωσαν έναν κύκλο μαθητών, αντιγραφέων κωδίκων και χειρογράφων, και γενικά άξιων Ελληνιστών-συνεχιστών του έργου τους. Δεν είναι τυχαίο ότι συνέβαλαν στην δημιουργία πανεπιστημιακών εδρών διδασκαλίας της Ελληνικής γλώσσας ακόμη και σε μικρές πόλεις της Ιταλίας. Ως εκ τούτου, οι μετέπειτα γενιές των Ιταλών μελετητών προσέγγιζαν την Ελληνική Γραμματεία από το πρωτότυπο, μεταβολίζοντας *ab origine* τα πρότυπα, τις αρχές, τις αξίες και αρετές των Ελλήνων Κλασικών. Αναντίλεκτα, λοιπόν, μέσα από αυτήν την γόνιμη ώσμωση τέθηκαν τα θεμέλια της οικοδόμησης της σύγχρονης ευρύωπης Ευρώπης.

10) ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΗ

Allen, M.J.B., *Synoptic Art: Marsilio Ficino on the History of Platonic Interpretation*, Florence 1998

Anastos, M.V., "Basil's *Kata Eunomiou*. A Critical Analysis". in *Basil of Caesarea, Christian-Humanist-Ascetic*, Institute of Medieval Studies, ed. P.J. Fedwick, Toronto 1981

Balsamo, L. "Aldo Manuzio e la diffusione dei classici greci", in G. Benzoni (a cura di), *L'eredità greca e l'ellenismo veneziano*, Firenze 2002

Barsanti, C. "Un panorama di Costantinopoli dal "Liber insularum archipelagi" di Cristoforo Buondelmonti", in: A. Iacobini, M. della Valle (a cura di), *L'arte di Bisanzio e l'Italia al tempo dei Paleologi. 1261-1453*, Roma 1999

Di Benedetto, F. *Il punto su alcune questioni riguardanti Ciriaco*, in: G. Paci, S. Sconocchia (a cura di), *Ciriaco d'Ancona e la cultura antiquaria dell'Umanesimo. Atti del Convegno internazionale di studio (Ancona, 6-9 febbraio 1992)*, Reggio Emilia 1998

Bessi, B., "Cristoforo Buondelmonti: Greek Antiquities in Florentine Humanism" in *The Historical Review/ La Revue Historique*, Department of Historical Research, ed. NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION, Athens 2012

Bianca, C. *Gaza, Teodoro*, in: *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. LIV, Roma 1999

Bianca, C. "La presenza greca in Italia alla fine del XV secolo" in *Studi Slavistici VII*, ed. FIRENZE UNIVERSITY PRESS 2010

Bietenholz, P.G., *Contemporaries of Erasmus: a Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, P.G. Bietenholz & T.B. Deutscher, vol.3, Toronto 1985–87

Birnbaum, M.D., *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus-OH 1986

Boschetto, L. “Il primo viaggio fiorentino di Benko Kotruljević (Benedetto Cotrugli)”, in L. Avellini, N. D’Antuono (a cura di), *Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell’Adriatico. Libri e biblioteche, collezionismo, scambi culturali e scientifici. Scritture di viaggio fra Quattrocento e Novecento. Atti del Convegno internazionale di Studi (Pescara, 25-28 maggio 2005)*, Bologna 2006

Burckhardt, J., *Ο Πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*. μτφρ. Μ. Τοπάλη, εκδ. ΝΕΦΕΛΗ, Αθήνα 1997

Cammelli, G., *Μανουήλ Χρυσολογός*, μτφρ. Δέσπ. Βλάμη, εκδ. ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2006

Campanelli, M., Pincelli, M. A. *La lettura dei classici nello “Studium Urbis” tra Umanesimo e Rinascimento*, in: L. Capo, M.R. De Simone (a cura di), *Storia della Facoltà di Lettere e Filosofia a de “La Sapienza”*, Roma 2000

Cataldi Palau, A. *La vita di Marco Musuro alla luce di documenti e manoscritti*, “Italia medioevale e umanistica”, vol. XLV, Roma-Padova 2004, pp. 295-369.

Classen, C.J. “Cicero orator inter Germanos redivivus” in *Humanistica Lovaniensia*, vol.37, Journal of Neo-Latin Studies, ed. LEUVEN UNIVERSITY PRESS, Leuven 1988

Cortesi, M., & Maltese, E.V. (eds.), “Dotti bizantini e libri greci nell’Italia del secolo XV” negli *Atti del Convegno internazionale*. Trento 22–23 ottobre 1990, Naples 1992

Csapodi-Gárdonyi, K., *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest 1984

De Gregorio, G., “Manoscritti greci patristici fra ultima età bizantina e umanesimo italiano”, in: M. Cortesi, C. Leonardi (a cura di), *Tradizioni patristiche nell'Umanesimo. Atti del Convegno (Firenze, 6-8 febbraio 1997)*, Firenze 2000

Diller, A., “Three Greek Scribes working for Bessarion: Trivizias, Callistus, Hermonymus” in *Studies in Greek Manuscript Tradition*, Amsterdam 1983

Dürer, Alb., *Schriftlicher Nachlass*, 2 vols., ed. H. Rupprich, Berlin 1956–66), vol. 1, pp. 154–5 and 183 ed. COLUMBIA UNIVERSITY, N.Y. 1971

Fiaccadori, G. “Umanesimo e grecità d'Occidente”, in: G. Fiaccadori, P. Eleuteri (a cura di), *I Greci in Occidente. La tradizione filosofica, scientifica e letteraria dalle collezioni della Biblioteca Marciana. Catalogo della mostra*, Venezia 1996

Garzaniti, M. “Il Concilio di Ferrara-Firenze e l'idea della “santa Russia””, in: M. Garzaniti, L. Tonini (a cura di), *Giorgio La Pira e la Russia*, Firenze 2005

Geanakoplos, D.J. “Italian Humanism and Byzantine Emigrée”, in: A. Rabil jr. (a cura di), *Renaissance Humanism. Foundations, Forms and Legacy*, I, Philadelphia 1988

Gill, J., *The Council of Florence*, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, Cambridge 1961

Gionta, D. “Il codice di dedica del Teofrasto latino di Teodoro Gaza”, “Studi medievali e umanistici”, vol. 2, ed. UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI MESSINA, Messina 2004

Girgensohn, D. “Antonio Loschi und Baldassare Cossa vor dem Pisaner Konzil von 1409” in *Italia Medievale e Umanistica*, vol. 30, Padova 1987

Harris, J., “Cardinal Bessarion and the Ideal State”, in: E. Konstantinou (a cura di), *Der Beitrag der Byzantinischen Gelehrten zur Abendlandischen Renaissance des 14 und 15 Jahrhunderts*, Frankfurt 2006

Heidloff, G. *Untersuchungen zu Leben und Werk des Humanisten Jacob Locher Philomusus(1471-1528)*, Munster 1975

Irigoin, J. “Les origines paléographiques et épigraphiques de la typographie Grecque”, in: M. Cortesi, E.V. Maltese (a cura di), *Dotti bizantini e libri greci nell'Italia del sec. XV. Atti del Convegno internazionale (Trento, 22-23 ottobre 1990)*, Napoli 1992

Karfik, F., ‘Bohuslav von Lokbowicz auf Hassenstein under der Florentiner Platonismus’, *Florentine Platonism and Central Europe/Florentinischer Platonismus und Mitteleuropa* Jozef Matula, Olomouc 2001

Klibansky, R., *The Continuity of the Platonic Tradition during the Middle Ages, together with Plato's Parmenides in the Middle Ages and the Renaissance.* (2nd edition), ed. KRAUS INTERNATIONAL PUBLICATIONS, Munich/Millwood, N.Y. 1981

Kristeller, P. O., “Byzantine and Western Platonism in the Fifteenth Century”, in *Renaissance Concepts of Man and Other Essays*, New York 1972

Labowsky, L., ‘Bessarione’ in *Dizionario biografico degli Italiani*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma 1967

Labowsky, L., ‘An Unknown Treatise by Theodore Gaza’, *Medieval and Renaissance Studies*, Vol.6, California USA 1968

Le Goff, J., *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*: μτφρ. Ελ. Ζέη- επιμ. Α. Ελεφαντής & Α. Μαραγκάκη, εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα 2006

Lestringant, Fr., “Le Monde ouvert”, in *L'Europe de la Renaissance/ 1470-1560*, ed. G. CHAIX-EDITIONS DU TEMPS, Nantes 2002

Lobkowitz, B., of Hassenstein, *Opera Poetica*, ed. M. VACULINOVA, Munich 2006

Maisano,R., Rollo,A. (a cura di), “Manuele Crisolora e il ritorno del greco in Occidente”. *Atti del Convegno Internazionale (Napoli, 26-28 giugno 1997)*, (= “Annali dell’Istituto Universitario Orientale di Napoli “) Napoli 2002

Martl,C., «Donatello’s Judith. Ein Denkmal der Türenriegspropaganda des 15. Jahrhunderts», in: F. Fuchs (a cura di), *Osmanische Expanzion und europäischer Humanismus*. Akten des interdisziplinären Symposions vom 29. und 30. Mai 2003 im Stadtmuseum Wiener Neustadt, Wiesbaden 2005

Mercati,A., “Le due Lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II” in *Orientalia Christiana Periodica*, vol.9, Roma 1943

Migne,J.-P., «Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και περί της μιας Αγίας Καθολικής Εκκλησίας» στο *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ.*, τ.161, Αθήνα 2007

Mohler, L.,”Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, Aus Bessariones Gelehrtenkreis “ in *Quellen und Forschungen*, vol.3,Paderborn 1942

Monfasani,J., ‘Pletho’s Date of Death and the Burning of His Laws’,*Byzantinische Zeitschrift*, vol.98, Munich 2006

Monfasani,J., *Collectanea Trapezuntiana:Texts, Documents and Bibliographies of George of Trebizond*, Binghampton, N.Y.1984

Monfasani,J., *George of Trebizond:A Biography and A Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden 1976

Monfasani, J., "Giovanni Gatti of Messina: A Profile and an Unedited Text", in *Filologia umanistica per Gianvito Resta*, (ed.) V. Fera & G. Ferráú, 3 vols. Padua 1997

Monfasani, J., "The Byzantine Rhetorical Tradition and the Renaissance", in: J.J. Murphy (ed.), *Renaissance Eloquence: Studies in the Theory and Practise of Renaissance Rhetoric*, Berkeley 1983

Monfasani, J. "L'insegnamento universitario e la cultura bizantina in Italia nel Quattrocento", in: L. Avellini (a cura di), *Sapere e/è potere. Discipline, Dispute e Professioni nell'Università Medievale e Moderna. Il caso bolognese a confronto. Atti del 4° Convegno (Bologna. 13-15 aprile 1989)*, I, Bologna 1990

Monfasani, J., "The Averroism of John Argyropoulos and His "Quaestio utrum intellectus humanus sit perpetuus"", *ITATI STUDIES*, V, Cambridge, MA-USA 1993

Monfasani, J., "L'insegnamento di Teodoro Gaza a Ferrara", in: M. Bertozzi (a cura di), *Alla corte degli Estensi: fi losofia, arte e cultura a Ferrara nei secoli XV e XVI. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Ferrara, 5-7 marzo 1992)*, Ferrara 1994

Mouren, R., "Le début de la typographie grecque en Italie", *Revue française d'histoire du livre*, XCVIII-XCIX, Guyenne 1998

Mullner, K. "Acht Inauguralreden des Veronesers Guarino und seines Sohnes Battista. Ein Beitrag zur Geschichte der Padagogik des Umanismus" in *Wiener Studien. Zeitschrift für classische Philologie und Patristik und lateinische Tradition*, vol.18, Wien 1896

Nauert, C.G., "Jacques Lefèvre d'Étaples", in *Historical Dictionary of the Renaissance*, Lanham MD 2004

Neuhausen, K.A. and Trapp, E., "Lateinische Humanistenbriefe zu Bessarions Schrift "In calumniatorem Platonis" ", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, vol.28, Wien 1979

Niutta,F., “Libri greci a Venezia e a Roma”, in *Il libro italiano del Cinquecento: produzione e consumo. Catalogo della mostra (Roma. Biblioteca Nazionale Centrale, 20 ottobre – 16 dicembre 1989)*, Roma 1989

Niutta,F., “Prospettive orientali. Momenti dell’incontro con la cultura greca”, in M. Chiabò *et al.* (a cura di), *Alle origini della nuova Roma: Martino V (1417-1431). Atti del Convegno (Roma, 2-5 marzo 1992)*, Roma 1992

Niutta,F., “Prime fasi dell’editoria greca a Roma”, in: P. Farenga (a cura di) *Editori ed edizioni a Roma nel Rinascimento*, Roma 2005

Padoan,G., ‘Moncetti, Giovanni Benedetto’, in *Enciclopedia Dantesca*, 5 vols., Rome 1970

Pagliaroli,S., “Giano Lascari e il Ginnasio greco”, in *Studi medievali e umanistici*, vol.II,ed.UNIVERSITA DEGLI STUDI DI MESSINA, Messina 2004

Pesce,L., “Cristoforo Garatone trevigiano, nunzio di Eugenio IV”, in *Rivista di storia della Chiesa in Itali*”, XXVIII,Roma 1974

Plebani,T., “Omaggio ad Aldo grammatico: origine e tradizione degli insegnanti-Stampatori”, in: S. Marcon, M. Zorzi (a cura di), *Aldo Manuzio e l’ambiente veneziano, 1494-1515. Catalogo*, Venezia 1994

Pontani,A., “Manuele Crisolora: libri e scrittura (con un cenno su Giovanni Crisolora)”, in *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata*, n.s., LIII, Roma 1999

Poppi, M., “Un’orazione del cronista Lorenzo de Monacis per il millenario di Venezia (1421)”, in *Atti dell’Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Classe di scienze morali, lettere ed arti*, CXXXI, Venezia 1972-1973

Purnell,Jr, Fr. Jacopo Mazzoni and his Comparison of Plato and Aristotle,(PhD),ed.COLUMBIA UNIVERSITY, N.Y.1971

Rees,D.A., “The Parmenides Platonis nec non Procli Commentarium in Parmenidem, pars ultimo adhuc inedita” in *The Classical Review*, Warburg Institute, ediderunt Raymondus Klibansky et Carlotta Labowsky, London 1953-55

Rigo,A., “Bessarione tra Costantinopoli e Roma”, in Bessarione di Nicea, *Orazione dogmatica dei greci e dei latini*, introduzione, traduzione e note di G. Lusini, Napoli 2001

Rollo,A., (a cura di), “Manuele Crisolora e il ritorno del greco in Occidente.”in *Atti del Convegno Internazionale (Napoli, 26-28 giugno 1997)*, Napoli 2002 (= “Annali dell’Istituto Universitario Orientale di Napoli “XXII, 2000)

Robinson,M.L., *Johannes Hispalensis and the Manuscript Tradition:The History surrounding the time of John of Seville and the spread of his Work*. PhD Thesis, Exeter University, Exeter 2000

Saffrey, H.D. “Bessarione e Creta”, in G. Fiaccadori (a cura di), *Bessarione e l’Umanesimo. Catalogo della mostra*, Napoli 1997

Scapecchi,P., “Manuzio dagli inizi al nuovo secolo”, in L. Bigliuzzi, A.Dillon Bussi, G. Savino, P. Scapecchi (a cura di), *Aldo Manuzio tipografo, 1494-1515. Catalogo*, Firenze 1994

Schreiner,P., “Giovanni Aurispa in Konstantinopel. Schicksale griechischer Handschriften im 15. Jahrhundert”, in J. Helmrath, H. Müller, H. Wolff(a cura di), *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen, II*, München 1994

Snell,B.,*Η Ανακάλυψη του Πνεύματος*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1997

Speranzi, D., “Codici greci appartenuti a Francesco Filelfo nella biblioteca di Ianos Lascaris”, in *Segno e testo*,vol. III,ed.UNIVERSITA DEGLI STUDI DI CASSINO, Cassino 2005

Speranzi,D., “L’anonymus KAI, copista del corpus aristotelicum. Un’ipotesi di identifi- cazione”, in *Quaderni di storia*,vol.69, Bari 2009

Staikos,K., *Charta of Greek printing : the contribution of Greek editors. printers and publishers to the Renaissance in Italy and the West*, transl.from the Greek by Tim.Cullen, Cologne 1998

Stathakopoulos,D., *The Byzantine Empire*,ed.I.B.TAURIS, London 2014

Tsirpanlis,Z.N., “La posizione della comunità greco-ortodossa rispetto al patriarcato ecumenico di Costantinopoli (XV-XVIII secolo). Saggio interpretativo di istituzioni e avvenimenti”, in: M.F. Tiepolo, E. Tonetti (a cura di), *I Greci a Venezia. Atti del Convegno Internazionale di studio (Venezia. 5-7 novembre 1998)*, Venezia 2002

Tucci,U., “La Grecia e l’economia veneziana”, in: G. Benzoni (a cura di), *L’eredità greca e l’ellenismo veneziano*, Firenze 2002

Vasoli,C., “Giorgio Bagnino Salviati e la tensione profetica di fine Quattrocento”, in *Rinascimento*, II s., XXIX, Firenze 1989

Wilson, N. G.*Scholars of Byzantium*, ed.G.Duckworth &Co, London 1983, p.270

Wind,E.,*Pagan Mysteries of the Renaissance* rev.ed.THE NORTON LIBRARY Oxford 19

Zorzi,M., “Bessarione e i codici greci”, in G. Benzoni (a cura di), *L’eredità greca e l’ellenismo veneziano*, Firenze 2002

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εις τον Βίον του Μουσέως*, μτφρ. Αρχιμ. Παγκρατίου Μπρούσαλη, εκδ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Αθήνα 2011

Ζώρας, Γ., *Γεώργιος Τραπεζούντιος και αι προς Ελληνοτουρκικήν συνεννόησιν προσπάθειαι αυτού-«Η Περί της Χριστιανών Πίστεως»*, Ανέκδοτος Πραγματεία, Σπουδ/ριον Βυζαντινής & Νεολληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1954

Θεοδοσίου, Στρ.- Δανέζης, Μ., *Στα Χρόνια του Βυζαντίου- Οι Θετικοί Επιστήμονες, Ιατροί, Χρονολόγοι και Αστρονόμοι*, εκδ. ΔΙΑΥΛΟΣ, Αθήνα 2010

Μαλτέζου, Χρ., «Το Ιστορικό και Κοινωνικό πλαίσιο» στο *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφ. Νατ. Δεληγιαννάκη, εκδ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ηράκλειο 2008

Μαλτέζου, Χρ., «Βυζαντινό άρωμα στο έργο του Francesco Sansovino, στο ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, τ.ΚΣΤ΄, Αθήνα 2005

Μανδραπήλιας, Α. *Φιλοσοφία και Ρητορική κατά τον 15^ο αιώνα –Ιωάννης Αργυρόπουλος, Ματθαίος Καμαριώτης, Γεώργιος Τραπεζούντιος*, Διδ.Διατριβή του Τμ. Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2016

Νούτσος, Π. *Οι Λόγιοι του Βυζαντίου στην Δύση*, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ», Ιωάννινα 2004

Στείρης, Γ. *Η Παράδοση της Αναγέννησης-Βυζαντινή και Δυτική Φιλοσοφία στον 15^ο αι.*, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 2016

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ: -<http://www.treccani.it> («Giorgio da Trebisonda») τελευταία πρόσβαση: 20/5/2021]

-<http://fupress.com> [(C.Bianca, «La presenza greca in Italia alla fine del XV secolo» τελευταία πρόσβαση 23/9/2021)]

-<https://www.digi.vatlib.it> [(Vat.Lat.Ms. 1958 τελευταία πρόσβαση 30/11/2021)]